

Vrouwen, bestaansonzekerheid en armoede in het Brussels Gewest

BRUSSELS ARMOEDERAPPORT 2014

OBSERVATORIUM
VOOR GEZONDHEID EN WELZIJN
BRUSSEL

OBSERVATOIRE
DE LA SANTÉ ET DU SOCIAL
BRUXELLES

Vrouwen, bestaansonzekerheid en armoede in het Brussels Gewest

BRUSSELS ARMOEDERAPPORT 2014

Brusselse armoederapporten

De inhoud van het Brussels armoederapport werd vastgelegd in de ordonnantie “betreffende het opstellen van het armoederapport van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest” van 20 juli 2006.

Het Observatorium voor gezondheid en welzijn werd belast met de uitwerking ervan.

Deze ordonnantie legt vast dat het armoederapport om de twee jaar moet verschijnen en uit vijf delen bestaat: de (jaarlijkse) Welzijnsbarometer, het Thematisch rapport, de Gekruiste Blikken (externe bijdragen), het Actieplan armoedebestrijding en de Synthese van het rondetafelgesprek. Op basis van deze verschillende katernen van het armoederapport formuleert de Verenigde Vergadering tenslotte aanbevelingen met betrekking tot de strijd tegen armoede.

De verschillende rapporten zijn beschikbaar op de website van het Observatorium (www.observatbru.be) en kunnen verkregen worden op eenvoudig verzoek.

Deze publicatie bevat twee katernen:

- I. Vrouwen, bestaansonzekerheid en armoede in het Brussels Gewest.
Thematisch katern van het Brussels armoederapport 2014
- II. Gekruiste Blikken.
Katern met externe bijdragen aan het Brussels armoederapport 2014

Gelieve op volgende manier te verwijzen naar de verschillende onderdelen van deze publicatie:

Observatorium voor gezondheid en welzijn Brussel (2015) *Vrouwen, bestaansonzekerheid en armoede in het Brussels Gewest*, thematisch katern van het Brussels armoederapport 2014, Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie: Brussel.

Observatorium voor gezondheid en welzijn Brussel (2015) *Gekruiste Blikken*, Brussels armoederapport 2014, Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie: Brussel.

Ce document est également disponible en français.

COLOFON

Cordinatie:

Sarah Luyten
Laurence Noël

Auteurs:

Laurence Noël
Sarah Luyten
Marion Englert
David Hercot
Murielle Deguerry
Alison Taylor
Melody Yannart

Vertaling:

Brussels Language Services sprl

Lay-out:

Centre de Diffusion de la Culture Sanitaire asbl:
Nathalie da Costa Maya

Depotnummer:

D/2015/9334/28

Voor meer informatie:

Observatorium voor Gezondheid en Welzijn van Brussel-Hoofdstad
Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie
Louizalaan 183 – 1050 Brussel
Tel: 02/552 01 89
observat@ggc.irisnet.be
www.observatbru.be

Sarah Luyten
Tel: 02 552 01 50
sluyten@ggc.irisnet.be

Laurence Noël
Tel: 02 552 01 50
lnoel@ccc.irisnet.be

DANKWOORD

De realisatie van het Thematisch rapport in al haar dimensies is een tweejaarlijkse uitdaging voor de hele ploeg van het Observatorium voor gezondheid en welzijn van Brussel-Hoofdstad. Bovendien is het ook een collectieve uitdaging, omdat, voor deze editie van 2014, Brusselse vrouwen in bestaansonzekerheid of in armoede en dit dankzij de medewerking van talrijke terreinwerkers uit de openbare en verenigingssector en hielpen bij deze studie.

Wij wensen onze dank te betuigen aan alle vrouwen die een deel van hun levensgeschiedenis en hun visie op verscheidene kwesties hebben willen delen voor dit rapport.

We willen eveneens alle instellingen, diensten en organisaties bedanken die geholpen hebben bij het mobiliseren van mensen en gegevens, die hun tijd opgeofferd hebben en die “diagnostieken” geformuleerd hebben vanuit hun ervaring over het thema van vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid of armoede in Brussel.

Wij willen alle diensten bedanken die ons geholpen hebben bij het opzetten van de focusgroepen met vrouwen in een kwetsbare situatie en die bereid waren deel te nemen aan individuele of gezamenlijke interviews.

Onze speciale dank gaat uit naar de contactperso(o)n(en) of ploegen van de lokale antenne te Schaarbeek van “ONE” (Office de la naissance et de l'enfance), het OCMW van Sint-Joost-ten-Node (sociale coördinatie), de seniorencl van de Brusselse politie, het OCMW van Ukkel (dienst thuishulp), het OCMW van Etterbeek (dienst schuldbemiddeling), het OCMW van Sint-Jans-Molenbeek (dienst socio-professionele inschakeling), De Vaartkapoen, De Schakel, “Espace P”, Flora asbl – vzw, GroepIntro, “Home Victor Dupré”, Het Meervoud, het Instituut Machtens, het “ISPAT” (Insertion socioprofessionnelle Action Travail), het Sint-Pietersziekenhuis (dienst spoedgevallen en materniteit), het onthaalhuis “Rue Verte”, de vzw Nasi, het “Projet d'habitat solidaire” (ULAC en Maison Rue Verte), het “Resto du Cœur” van Laken, Samenlevingsopbouw, “Service social des quartiers de Schaerbeek”, de Dienst voor Maatschappelijke Begeleiding van Sociale Huurders (DMBSH vzw), SOS VIOL, “SeTIS Bxl asbl” (Service de Traduction et d'Interprétariat en milieu Social Bruxellois), de gemeentedienst van Maatschappelijk Welzijn (dienst familiale hulp en seniorenzorg) van Ukkel, Syndicat CSC Bruxelles-Hal-Vilvorde, “l'Union des Locataires Anderlecht Cureghem”, Vogelzang.

Tenslotte willen we ook een aantal mensen, diensten en instellingen bedanken die bijgedragen hebben tot een algemene reflexie over het thema van dit rapport, zij waren voor ons een heel veelzijdige en rijke hulp: Annette Perdaens (Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel-Hoofdstad), Sile O'Dorchai (ULB), Martin Wagener (la Strada, Doctor UCL), Amélie Daems (Flora), Claire Gavray (ULg), Marie-Thérèse Casman (ULg), Nouria Ouali (ULB), Marjorie Lelubre (Relais Social Charleroi), Véronique Degraef (FUSL), Beatriz Camargo (ULB), Fabrizio Cantelli (ULB), Marie Godin (ULB), Sharon Geczynski (Brussels Observatorium voor de werkgelegenheid), Pascale Vielle (UCL), Brussels Technisch Platform Eenoudergezinnen, Abraham Franssen (FUSL), Rita Van Gool (Vrouwenraad), Caro Bridts (Samenlevingsopbouw), Loredana Marchi (Dar Al Amal), la Strada, Famifed (Federaal Agentschap voor de kinderbijslag), DAVO (Dienst voor alimentatievorderingen), RVA (Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening), de CDCS-CMDC (Centrum voor Maatschappelijke Documentatie en Coördinatie), Overlegvergadering van de sociale coördinaties van de 19 Brusselse OCMW's, Adviesraad voor Gezondheids- en Welzijnzorg van de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie (afdeling van instellingen en diensten voor bejaarden en de afdeling instellingen en diensten voor gezin en sociale hulpverlening), FSB (Federatie van de Brusselse diensten voor thuiszorg), Isabelle Etienne (Overlegcomité van de Brusselse diensten voor justitieel welzijnswerk), de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie in zijn geheel alsook alle personen die hebben bijgedragen tot de Gekruiste blikken (katern 3)

Met speciale dank aan Gille Feyaerts, Greet Duquesne, Nahima Aouassar, Amandine Masuy (stagiaire Observatorium, werkzaam bij het Projet Lama) en Arnaud Perrin (student ULB).

Al deze mensen hebben hun bijdrage geleverd aan de uitwerking van deze twee katernen van het Brussels Armoederapport met het Observatorium.

Samen met hen hopen we dat het zal leiden tot een verbetering van de (extreem) kwetsbare levensomstandigheden waar veel vrouwen noodgedwongen in leven, maar ook tot het in overweging nemen van de reflecties en analyses van de betrokken personen.

De ploeg van het Observatorium voor
Gezondheid en Welzijn Brussel

INHOUDSTAFEL

INLEIDING

1. Armoede en bestaansonzekerheid gedefinieerd door de vrouwen	7
2. Wat de vrouwen belangrijk vinden en hun grootste moeilijkheden	8
3. Bijzondere aandacht voor vrouwen binnen de armoedeproblematiek	8
4. Structurele processen aan de grondslag van bestaansonzekerheid	9
5. Opbouw van het thematisch rapport	9

DEEL I - VROUWEN, BESTAANSONZEKERHEID EN ARMOEDE, DE BRUSSELSE SITUATIE IN CIJFERS

1. Demografische context	10
2. Armoederisico	11
3. Socio-economische positie van de Brusselse vrouwen	13

DEEL II - VROUWEN, BESTAANSONZEKERHEID EN ARMOEDE, EEN BENADERING PER LEVENSDOEIN

1. Financiële situaties	25
2. Activiteiten	30
3. Opleiding en vorming	40
4. Huisvesting	45
5. Gezondheid	50

DEEL III - LEVENSLLOOP EN SOCIALE HULP

1. Levensloop	56
2. Formele en informele hulp	59
3. Mechanismen van bestaansonzekerheid	65

DEEL IV - REFLECTIES EN VISIES VAN VROUWEN IN EEN SITUATIE VAN BESTAANSONZEKERHEID

1. Mannen-vrouwen: «dezelfde strijd»?	67
2. Vrouwen praten over beleid tegen beleidsmakers	71

BIBLIOGRAFIE	76
--------------------	----

BIJLAGEN

1. Methodologie	80
2. Definiëring van de activiteits-, tewerkstellings-, en werkloosheidsgraad	83
3. Methode Gezondheidsenquête	83

VROUWEN, BESTAANSONZEKERHEID EN ARMOEDE IN HET BRUSSELS GEWEST

Voor dit thematisch rapport rond vrouwen in een situatie van armoede in het Brussels Gewest sprak het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn met 66^[1] vrouwen die allen geconfronteerd worden of werden met één of meerdere vormen van armoede en bestaansonzekerheid. Hun getuigenissen verschaffen ons inzichten in het dagelijks leven van deze Brusselse vrouwen, de keuzes die ze (moeten) maken, de structurele en individuele mechanismen waardoor ze een vorm van kansarmoede of bestaansonzekerheid kennen en de gevolgen hiervan op hun levenssituatie en parcours.

[1] De methodologie staat beschreven in bijlage 1. We organiseerden 13 focusgesprekken en 5 individuele gesprekken met de vrouwen.

INLEIDING

In plaats van te vertrekken van bestaande en vaak gehanteerde definities van armoede en bestaansonzekerheid, beginnen we dit rapport met een beschrijving van de manier waarop vrouwen armoede zelf definiëren, de prioriteiten die ze naar voor schuiven en een synthese van wat de vrouwen als belangrijk beschouwen en de moeilijkheden die ze (soms dagelijks) ondervinden.

1. ARMOEDE EN BESTAANSONZEKERHEID GEDEFINIÉERD DOOR DE VROUWEN

We vroegen de vrouwen tijdens de focusgesprekken en individuele interviews op welke manier ze armoede zelf zouden definiëren. De antwoorden die we kregen waren zeer rijk en divers, we geven hier slechts een selectie van de meest voorkomende ideeën.

Armoede en bestaansonzekerheid wordt voornamelijk in verband gebracht met heel **concrete levenservaringen**. Armoede wordt in de eerste plaats teruggebracht tot een probleem van onvoldoende inkomen om te voorzien in de basisbehoeften, zowel voor zichzelf, het gezin en de kinderen...

“Je zit zodanig in de financiële problemen dat je niet genoeg hebt om nog maar in je basisbehoeften te voorzien.”

Armoede wordt in verband gebracht met uitsluitingen en **tekortkomingen op verschillende levensdomeinen** (huisvesting, gezondheid, voeding, scholing en vorming, enz.), zowel op materieel als op sociaal vlak. Armoede en bestaansonzekerheid wordt beschreven aan de hand van zowel mogelijke risico's als concrete situaties van deprivatie.

Moeders omschrijven armoede en bestaansonzekerheid in de eerste plaats als problematisch voor wat hun kinderen betreft. Het is de onzekerheid over de toekomst van hun kinderen die hen zorgen baart.

“Armoede is het risico om op financieel vlak en dergelijke iets tekort te komen. Voor mezelf vind ik het niet erg dat ik iets tekortkom, maar voor mijn kinderen wel. Dat ik niets te eten heb, kan me niets schelen, maar mijn kinderen... Je kind dat naar je toe komt en zegt dat het honger heeft, dat is verschrikkelijk.”

Armoede wordt ook in verband gebracht met moeilijke **gezinssituaties** (alleenstaande moeders, scheiding, generatiearmoede, alleen zijn en geen familie hebben, vrouwen die de zorg hebben voor een gehandicapt kind, generatiearmoede...).

“Het is een alleenstaande vrouw met kinderen (...) ze heeft haar echtgenoot verlaten omdat ze een gehandicapt kind had, maar met een zeer zware handicap. Dus stond ze alleen in voor de opvoeding en heeft haar werk opgegeven.”

Sommige vrouwen stellen dat armoede het gevolg is van hun **sociaal-administratief statuut**, dat hen slechts recht geeft over een beperkt inkomen of dat maakt dat ze, zeker voor personen zonder wettig verblijfsvergunning, zelfs quasi geen aanspraak kunnen doen op maatschappelijke hulp.

Sommige vrouwen spreken over een **opeenvolging van onverwachte gebeurtenissen** die leiden tot een almaar meer bestaansonzekere situatie.

Het **gevoel van angst en onzekerheid** over wat de toekomst brengt kan soms de bovenhand nemen.

Armoede gaat vaak gepaard met stress, een gevoel van beklemming, grote bezorgdheid, onzekerheid en ongerustheid. Vanuit deze ervaring werd armoede bijvoorbeeld gedefinieerd als iets “doodeng”. Deze ongerustheid is er niet enkel voor zichzelf, maar ook en voornamelijk met betrekking tot hun kinderen.

“We zijn niet zeker van morgen. We weten niet wat morgen brengt.”

“Het is stresserend en beangstigend. Je vraagt je af wat je op het einde van de maand gaat doen, of je werk gaat vinden, hoe de kinderen moeten leven. Als ik van de ene dag op de andere ziek word, als ik sterf, wie gaat er dan voor hen zorgen? Dat is een beangstigend gevoel.”

Armoede werd ook gedefinieerd als een belemmering van de **vrijheid**: geen eigen keuzes kunnen maken, onder controle staan van anderen of constant tegemoet moeten komen aan bepaalde regels of verwachtingen. Ze mogen geen steek laten vallen, omdat elke fout zwaar bestraft kan worden (plaatsing van kinderen, verlies van een uitkering,...).

Het is opmerkelijk dat een deel van de vrouwen die zelf bepaalde vormen van bestaansonzekerheid kennen, zichzelf niet als bestaansonzeker of arm zien. Zij nemen **afstand van het label “leven in armoede” door armoede in haar extreme vorm te definiëren**, zoals dak- en thuisloosheid (geen dak boven het hoofd hebben, op straat leven, in een onthaalhuis wonen,...). Terwijl sommige vrouwen voorbeelden uit hun eigen leven aanhalen om armoede te beschrijven, verwijzen andere vrouwen systematisch naar anderen: *“bestaansonzeker of arm, dat zijn de anderen”*.

2. WAT DE VROUWEN BELANGRIJK VINDEN EN HUN GROOTSTE MOEILIKHEDEN

Als we de vrouwen vroegen om zowel te beschrijven wat ze het belangrijkste vinden als wat de grootste moeilijkheden zijn die ze ondervinden, werden beide vaak aan elkaar gelijk gesteld: vaak werden de moeilijkheden vermeld als zijnde het belangrijkste.

Het verband dat de ondervraagde vrouwen vaak leggen tussen «wat telt» en «het grootste probleem» vertelt ons veel over de belangrijkste zorgen in het leven van deze vrouwen, die maken dat problemen de essentie gaan uitmaken.

Vrouwen met (een) kind(eren) benadrukten vaak **dat hun kind(eren) absoluut op de eerste plaats komen** in hun leven: zij geven hun leven zin, zijn een motivatie om elke dag op te staan en zijn hun kostbaarste bezit... Ze zijn alles en het allerbelangrijkste, de enige reden waarom en waarin ze hier en nu investeren voor morgen. Deze vaststelling lijkt nog meer op te gaan voor vrouwen die minder kunnen rekenen op een ondersteunend sociaal netwerk of vrouwen aan het hoofd van een eenoudergezin^[2].

Vrouwen hebben te kampen met **verschillende problemen**. Het gaat er in de eerste plaats om “eraan te ontsnappen” met de beschikbare financiële middelen, gelet op de kosten voor het levensonderhoud die steeds moeilijker betaalbaar zijn. Als gevolg van een onvoldoende inkomen worden de materiële

bestaansvoorwaarden beperkt tot het strikte minimum of worden ze zelfs uiterst precair.

Na het gebrek aan financiële middelen worden regelmatig het **vinden van een baan**, werken om de situatie te boven te komen en voltijds werken om deftig te kunnen leven aangehaald. Veel vrouwen vinden het belangrijk een **opleiding te volgen** om een baan te vinden, of essentiële, te leren lezen, schrijven en/of een taal te leren.

“Wat telt” heeft soms betrekking op de dringende noodzaak en de vervulling van de basisbehoeften, zoals in de eerste plaats het vinden van een **woning**. De huisvestingsproblematiek is immers een absolute noodzaak en een chronisch probleem dat in alle gesprekken naar voren komt.

Sommige vrouwen vinden het belangrijk mensen te zien, van gedachten te wisselen, dingen te bespreken, te praten, contacten te hebben, een routine of zekere eenzaamheid, een isolement te doorbreken. Het zijn vaak oudere vrouwen die in die zin hebben geantwoord. Het gaat dan niet louter om de contacten, maar ook om ergens te komen, te bewegen.

Gezondheid wordt eveneens aangehaald als een belangrijk thema. Paradoxaal genoeg lijkt het echter dat ze, wanneer ze naar hun gezondheid worden gevraagd, gezondheidsproblemen op de laatste plaats zetten. Gezondheid wordt duidelijker, maar niet alleen, aangehaald door oudere vrouwen die al gezondheidsproblemen hebben.

Al deze vrouwen willen hun situatie op familiaal, persoonlijk en sociaal vlak verbeteren. Alles wat dit belemmert, is dan ook van groot belang: discriminatie op vlak van huisvesting en tewerkstelling, papieren hebben die toelaten te werken of die de toegang tot andere rechten opent, tijd hebben voor zichzelf of om bijvoorbeeld aandacht te schenken aan hun kinderen. Het vertegenwoordigt “het belangrijkste” en wordt vaak als problematisch omschreven.

3. BIJZONDERE AANDACHT VOOR VROUWEN BINNEN DE ARMOEDEPROBLEMATIEK

Genderongelijkheden op het vlak van bijvoorbeeld tijdsbesteding (Glorieux & Vantienhoven, 2009), arbeidsmarktpositie (Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid, 2009), inkomen (Meulders et al, 2011), en talrijke andere aspecten doorheen de verschillende levensdomeinen zijn al uitvoerig gedocumenteerd. De vraag blijft echter of vrouwen, omwille van deze genderongelijkheden, een groter risico hebben op armoede of bestaansonzekerheid dan mannen. Als we de vraag aan de vrouwen zelf stellen (zie deel III) antwoorden de meeste vrouwen dat ze inderdaad sterker blootgesteld worden aan risico's van bestaansonzekerheid. Maar het antwoord moet genuanceerd worden, binnen verschillende levensdomeinen kunnen er aspecten aangehaald worden dat vrouwen soms op een andere manier geconfronteerd worden met sociale uitsluitingen en bestaansonzekerheid, maar niet sterker of met een meer negatieve uitkomst. Er zijn inderdaad genderspecifieke processen of factoren van bestaansonzekerheid, mechanismen die ongelijkheid creëren,

[2] Een tragische levensloop of de noodzaak om de kinderen te beschermen tegen een gewelddadige vader, waardoor een klimaat van onzekerheid/angst dreigt, zullen een des te grotere investering van de vrouwen voor hun kinderen vergen.

situaties van discriminatie,... Vrouwen worden hierbij soms harder of vaker getroffen. Daarnaast zijn er talrijke algemene armoedemechanismen en uitkomsten die zowel mannen als vrouwen treffen.

Dit rapport beoogt geen vergelijking tussen armoede bij mannen en vrouwen, het benadert de armoede-problematiek wel met een vrouwelijke bril: er werden enkel vrouwen geïnterviewd om hun "vrouwelijke ervaringen van bestaansonzekerheid" te leren kennen en om daaruit mechanismen van bestaansonzekerheid te identificeren. De analyse hiervan toont dat genderongelijkheden andere sociaaleconomische ongelijkheden kunnen versterken, de analyse toont ook dat genderongelijkheden vaak verborgen zijn.

4. STRUCTURELE PROCESSEN AAN DE GRONDSLAG VAN BESTAANSONZEKERHEID

De meeste problemen waar de vrouwen over spreken zijn terug te brengen tot meer structurele mechanismen van armoede en sociale uitsluiting: de arbeidsmarkt is weinig toegankelijk, het huisvestingsprobleem laat zich omschrijven door te dure woningen in vaak slechte staat, het leven wordt alsmat duurder en de (zeer) lage lonen, de uitkeringen of vervangingsinkomens volgen deze levensduurte onvoldoende, er is een sterke druk vanuit de actieve welvaartsstaat waardoor de toegang tot uitkeringen en vervangingsinkomen steeds meer voorwaardelijk wordt, het aantal eenoudergezinnen neemt toe in onze maatschappij zonder dat de voorzieningen, arbeidsomstandigheden of systemen van sociale hulp voldoende antwoord kunnen bieden op deze tendens,...

Het Brussels Gewest kent daarenboven eigen belangrijke uitdagingen inzake demografische groei, tewerkstelling, huisvesting, sociale dualiteit, groot aandeel inwoners in armoede of bestaansonzekerheid en staat voor een nieuw politiek tijdperk met nieuwe eigen bevoegdheden.

5. OPBOUW VAN HET THEMATISCH RAPPORT

Alle levensdomeinen die aangehaald werden door de vrouwen in hun definitie van armoede, komen aan bod in dit thematisch rapport: financiële situatie, activiteiten, opleiding en vorming, huisvesting en gezondheid.

Vooraleer op al deze thema's dieper in te gaan, leiden we het rapport in met enkele cijfers. Deel I zoomt in op het aandeel vrouwen (en mannen) met een inkomen onder de armoederisicogrens en de sociaaleconomische positie van de vrouwen.

In deel II worden de vaststellingen per levensdomein weergegeven. Waar mogelijk wordt de analyse van de

getuigenissen van de vrouwen aangevuld met cijfers en literatuur.

Naast de benadering per levensdomein zijn er ook thema's die transversaal terugkomen: gebrek aan financiële middelen, de alomtegenwoordigheid van kinderen in hun verhaal, waarbij de aanwezigheid van kinderen zowel een motor is in hun leven als een moeilijkheid en omwille van financiële of praktische redenen kan bijdragen tot bestaansonzekerheid, complexe socio-administratieve situaties met even complexe administratieve handelingen, een tendens naar activering om bepaalde rechten te krijgen of te behouden, de cumulatie van verschillende problemen en ongelijkheden waardoor men in structurele armoede verzeild geraakt, discriminatie... Deze thema's komen al in de verschillende hoofdstukken van deel II aan bod, maar bepaalde aspecten krijgen bijzondere aandacht in deel III. Dit derde deel behandelt het (levens) parcours dat de vrouwen afleggen en de verschillende vormen van hulp die ze daarbij (al dan niet) krijgen.

Het rapport eindigt zoals het begon: met enkele reflecties van de vrouwen zelf. Deel IV geeft de antwoorden weer van de vrouwen op twee thema's: "Is bestaansonzekerheid hetzelfde voor vrouwen als voor mannen?" en "Welke boodschap zouden ze willen geven aan beleidsmakers en wat zouden 'goede' beleidsmaatregelen zijn?"

DEEL I

VROUWEN, BESTAANSONZEKERHEID EN ARMOEDE, DE BRUSSELSE SITUATIE IN CIJFERS

Armoede wordt gekenmerkt door een cumulatie en onderlinge verwevenheid van ongelijkheden en uitsluitingen op verschillende levensdomeinen. In dit eerste deel beperken we ons tot indicatoren met betrekking tot het socio-economisch statuut en het inkomen van de vrouwen. In deel II worden de kwalitatieve analyses per levensdomein daar waar mogelijk verder aangevuld met cijfergegevens.

1. DEMOGRAFISCHE CONTEXT

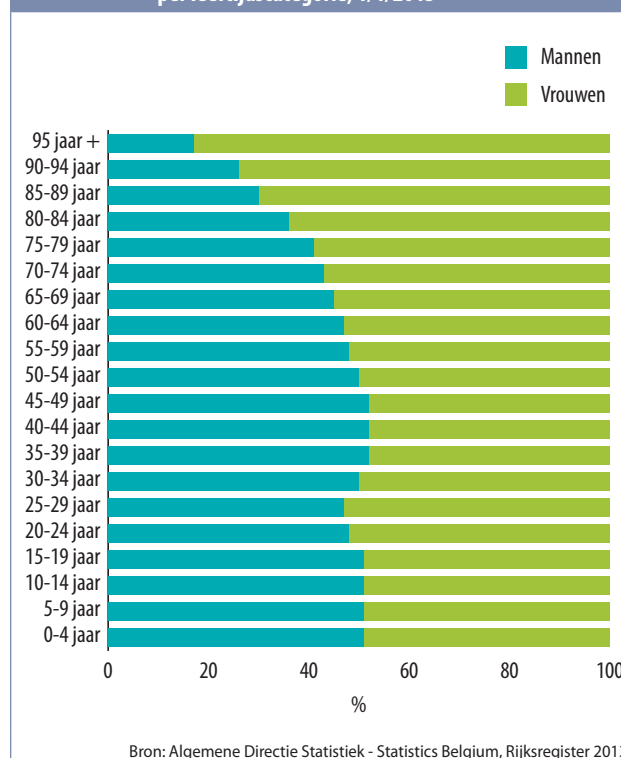
Het Brussels Gewest telt, net zoals heel België, een iets groter aandeel vrouwen dan mannen in de totale bevolking (51 %). Op 1 januari 2013 telde het Brussels Gewest 592 975 vrouwen, tegenover 561 660 mannen.

Voornamelijk bij de oudere leeftijdsklassen is er een ongelijke man-vrouw verhouding. Het overwicht van de vrouwen begint vanaf ongeveer 55 jaar om daarna gestaag toe te nemen (figuur I-1-1). Bij de bevolking van 80 jaar en ouder zijn er niet minder dan 68 % vrouwen. Dit heeft voornamelijk te maken met een ongelijke levensverwachting: bij geboorte bedraagt de levensverwachting voor de Brusselse mannen 77 jaar en voor de vrouwen 82 jaar. Deze langere levensverwachting voor vrouwen gaat echter vaak ten koste van het aandeel levensjaren in goede gezondheid: vrouwen leven langer dan mannen, maar in minder goede gezondheid (EHLEIS, 2013). Net zoals bij de mannen, is er daarenboven een groot verschil in levensverwachting naar sociaaleconomisch profiel. Vrouwen uit een kansarm milieu hebben een lagere levensverwachting en tellen meer jaren in slechte gezondheid dan de meer begoede vrouwen.

Het Brussels Gewest is een internationale stad, met een grote diversiteit aan nationaliteiten. Hoewel er geen significant verschil is in het aantal mannen en vrouwen met een niet-Belgische nationaliteit, stelt migratieonderzoek vast dat er stilaan een vervrouwelijking optreedt van de migratiestromen uit de landen van Oost Europa en het zuidelijk halfrond (Martiniello et al, 2009).

In vergelijking met het hele land kent het Brussels Gewest een hoger aandeel alleenstaanden en eenoudergezinnen (figuur I-1-2).

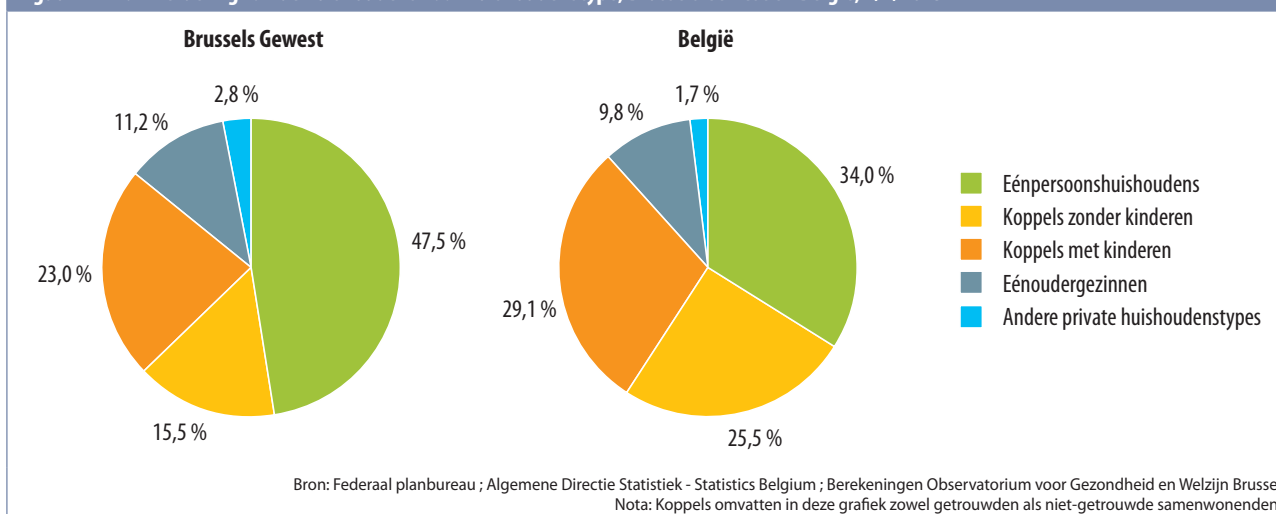
Figuur I-1-1 : Verdeling van de Brusselse bevolking naar geslacht, per leeftijdscategorie, 1/1/2013

Bij de alleenstaanden (zonder kinderen) is het aandeel vrouwen iets groter^[3]. Bij de alleenstaande ouders zijn vrouwen bovendien ruim in de meerderheid in het Brussels Gewest: 86,6 % van de gezinshoofden van een eenoudergezin is vrouw (Technisch Platform Eenoudergezinnen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, 2013). Eenoudergezinnen zijn een groeiend fenomeen. In 2009 telde het Brussels Gewest in totaal 56.063 eenoudergezinnen en in 2013 was dit aantal gestegen tot 60.506 (+7,9 % op 5 jaar tijd) (Federaal Planbureau, 2014). Vrouwen en hun kinderen in deze situatie lopen een groot armoederisico. De gegevens over de eenoudergezinnen zijn dus belangrijk om vrouwenarmoede te begrijpen. Ongeveer een kwart van de Brusselse kinderen jonger dan 25 jaar groeit op in een eenoudergezin (Wagener, 2013).

[3] In 2008 bestond 25,6 % van de gezinnen in het Brussels Gewest uit alleenstaande vrouwen, tegenover 23,9 % alleenstaande mannen.

Figuur I-1-2 : Verdeling van de huishoudens naar huishoudenstype, Brussels Gewest en België, 1/1/2013

2. ARMOEDERISICO

2.1 NAAR GESLACHT

Een vaak gehanteerde armoede-indicator betreft het aandeel van de bevolking dat moet rondkomen met een equivalent beschikbaar inkomen onder de armoederisicogrens (zie kader 1).

Als we hierbij de gebruikelijke methodologie hanteren, stellen we vast dat de armoederisicograad nauwelijks verschilt tussen mannen en vrouwen: op basis van de EU-SILC enquête 2011 (inkomens 2010) zien we dat 35 % van de Brusselse mannen en 33 % van de Brusselse vrouwen moet zien rond te komen met een inkomen onder de armoederisicogrens (1 000 € voor een alleenstaande). Merk op dat deze percentages, als gevolg van de beperkte Brusselse steekproef, heel brede betrouwbaarheidsintervallen kennen^[4], wat de interpretatie en vergelijking verder bemoeilijkt.

De armoederisicograad kan ook op basis van de Gezondheidsenquête^[5] berekend worden. Op basis van deze enquête wordt de armoederisicogrens in 2008 gelegd op 750 € voor een alleenstaande (met andere woorden een lager bedrag

dan deze berekend op basis van de EU-SILC enquête). Ook op basis van deze enquête vinden we geen significant verschil tussen mannen en vrouwen: in 2008 leefde 24 % van de vrouwen (tussen 21 % en 27 %) en 25 % van de mannen (tussen 22 % en 28 %) onder de armoederisicogrens (vastgelegd op 750 €).

Deze armoedecijfers zoals ze gebruikelijk berekend worden, zijn afgeleid van het beschikbaar gezinsinkomen en vertrekken van de **hypothese van een gelijke verdeling van dit inkomen tussen elk gezinslid**. Dit verbergt echter grote ongelijkheden op het vlak van de eigen middelen van mannen en vrouwen. Wanneer men vertrekt vanuit de andere extreme hypothese waarbij het inkomen helemaal niet verdeeld wordt, treden er wel grote inkomensverschillen op tussen mannen en vrouwen. Als gevolg van lagere (of het ontbreken van) inkomens uit arbeid en grote verschillen in verscheidene vormen van indirect loon, ligt het gemiddeld beschikbaar inkomen van vrouwen in België 38 % lager dan dat van mannen. De "financiële afhankelijkheidsgraad" (of "individuele armoederisicograad", zie kader 1) bedraagt 36 % voor vrouwen, ten opzichte van 11 % voor mannen. De hypothese van het individuele inkomen leidt dus tot statistieken die een ander beeld geven van de situatie van vrouwen. Zonder tussenkomst van de overheid (via belastingen, uitkeringen en vervangingsinkomens) zou de "financiële afhankelijkheidsgraad" 55 % bedragen voor vrouwen, ten opzichte van 37 % voor mannen. Het effect van de overheidstussenkomst is dus groter voor mannen dan vrouwen. Deze ongelijkheid is het gevolg van de niet-individualisering van de rechten, onderbroken loopbanen en deeltijdse banen van de vrouwen (Meulders D. et al, 2011, p.95).

De financiële afhankelijkheid van vrouwen neemt toe met de leeftijd (Meulders et al, 2011). Peeters et al (2013) stellen overigens vast dat de armoederisicograad bij vrouwen van 65-71 jaar bijzonder hoog ligt bij alleenstaande vrouwen (al dan niet gescheiden) en duidelijk minder hoog bij gehuwde vrouwen of weduwen.

[4] Deze betrouwbaarheidsintervallen zijn niet berekend voor de armoederisicogrens naar geslacht. Voor de totale bevolking weten we bijvoorbeeld wel dat deze tussen 27,2 % en 40,2 % liggen (EU SILC 2011).

[5] De gezondheidsenquête is een van de belangrijkste informatiebronnen voor België aangaande de gezondheidstoestand van de bevolking en bepaalde gezondheidsbepalende factoren. Het betreft één van de weinige bronnen die toelaten om iemands sociale status te verbinden met zijn of haar gezondheidstoestand. De meest recent gezondheidsenquête waarvoor al analyses beschikbaar zijn, is deze afgenomen in 2008. De analyses voor 2013 zullen binnenkort beschikbaar zijn. Omdat de steekproef voor het Brussels Gewest groter is dan deze van de EU-SILC enquête, zijn de betrouwbaarheidsintervallen kleiner. De nationale Gezondheidsenquêtes worden geanalyseerd door het WIV en de rapporten zijn beschikbaar op hun website, <https://www.wiv-isp.be>

KADER 1

Kader 1: definitie van de armoederisicograad en de “financiële afhankelijkheidsgraad”

Het onderscheid tussen de armoederisicograad en de financiële afhankelijkheidsgraad ligt in het hanteren van, enerzijds, het *equivalent* beschikbaar inkomen, en, anderzijds, het *individueel* beschikbaar inkomen.

De **armoederisicograad** berekent het aandeel van de bevolking met een *equivalent* beschikbaar inkomen dat lager ligt dan 60 % van het nationaal mediaan *equivalent* beschikbaar inkomen (de zogenaamde armoederisicogrens). Dit **equivalent beschikbaar inkomen** bekomt men door het totale inkomen waarover een huishouden beschikt (lonen, sociale voordelen, pensioenen, inkomen vanuit eigendom, kindergeld, kapitaalsinteressen,...), na belastingen te delen door het aantal leden van het gezin omgezet naar het equivalent voor volwassenen. Dit equivalent tussen de gezinsleden wordt bekomen na een weging in functie van de leeftijd: 1 voor de eerste volwassene, 0,5 voor elk gezinslid ouder dan 14 jaar en 0,3 voor kinderen jonger dan 14 jaar. Op deze manier kan bijvoorbeeld het inkomen van iemand die samenwoont en twee kinderen heeft, vergeleken worden met het inkomen van een alleenstaande. Meer informatie op: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

De **“financiële afhankelijkheidsgraad”** (of “individuele armoederisicograad”) berekent het aandeel personen met een *individueel* beschikbaar inkomen dat lager ligt dan 60 % van het mediaan *individueel* beschikbaar inkomen (zonder rekening te houden met het inkomen van de andere gezinsleden). Deze benadering werd voorgesteld in het kader van een specifieke studie naar genderongelijkheid (“Belgian Gender and Income Analysis”). Dit begrip verwijst naar het armoederisico dat iemand loopt indien deze persoon met eigen middelen in zijn behoeften moet voldoen, zonder hulp van andere leden van het gezin (Meulders D. et al, 2011).

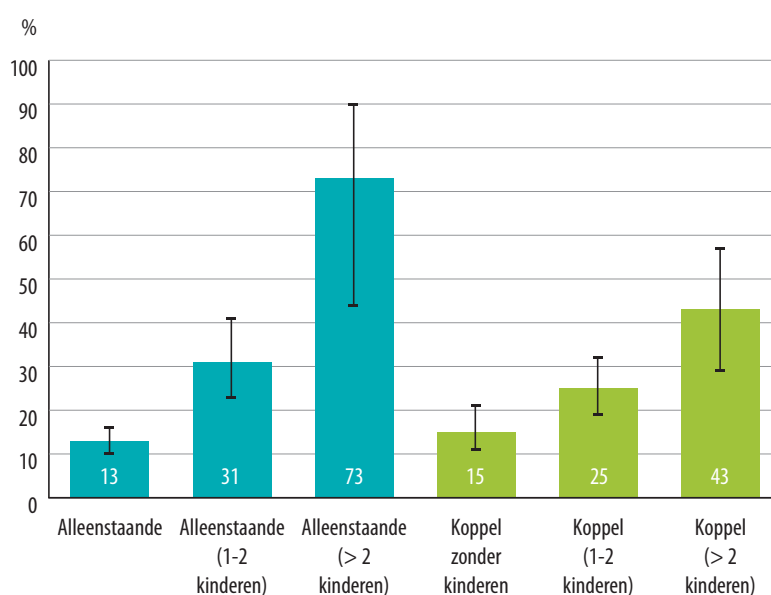
Deze twee indicatoren leveren dus complementaire gegevens op voor de analyse van de ongelijkheden tussen mannen en vrouwen.

2.2 NAAR HUISHOUDENSTYPE

Het aandeel van de bevolking met een inkomen lager dan de armoederisicogrens varieert sterk naargelang het huishoudentype. Het al dan niet hebben van kinderen beïnvloedt in belangrijke mate het risico op leven met een inkomen onder de armoederisicogrens: bij een koppel is het risico pas significant groter bij meer dan twee kinderen

(in vergelijking met een koppel zonder kinderen), bij een alleenstaande is er al een significant verschil bij het eerste kind. Het armoederisico blijkt bijzonder hoog onder de alleenstaande ouders (meestal vrouwen). We merken ook nog op dat er geen verschil is in armoederisico tussen alleenstaande vrouwen en mannen (niet geïllustreerd).

Figuur I-2-1 : Aandeel van de bevolking ouder dan 14 jaar met een equivalent inkomen onder 750 €, naar huishoudentype, Brussels Gewest, 2008

Bron: WIV, gezondheidsenquêtes 2008, berekeningen Observatorium voor Gezondheid en Welzijn

3. SOCIO-ECONOMISCHE POSITIE VAN DE BRUSSELSE VROUWEN

3.1 EEN OVERZICHT VAN DE SOCIO-ECONOMISCHE POSITIE

3.1.1 Naar geslacht

De socio-economische positie van een persoon houdt verband met zijn/haar inkomensbron. De inkomens kunnen verworven worden uit arbeid (als werknemer of zelfstandige), uit een vervangingsinkomen (werkloosheidsuitkering, uitkeringen voor invaliden en (brug)pensioen) of uit een bijstandsuitkering (leefloon, equivalent leefloon, inkomensgarantie voor ouderen en tegemoetkomingen aan personen met een handicap). Figuur I-3-1 toont grote verschillen tussen mannen en vrouwen naar socio-economische positie.

Het aandeel van de bevolking (24-64 jaar) dat een inkomen verwerft uit arbeid (loontrekkend, zelfstandige), of uit een vervangingsinkomen (werkloosheids-/inschakelingsuitkering, invaliditeit en (brug)pensioen), ligt opmerkelijk lager bij vrouwen (65,4 %) dan bij mannen (74,7 %). Het aandeel vrouwen dat beroep doet op de sociale bijstand (tegemeetkomingen aan personen met een handicap en leefloon of equivalent leefloon) is vergelijkbaar met het aandeel mannen (4,9 % tegenover 4,5 %). Vrouwen zijn wel oververtegenwoordigd in de categorie "onbekend", dit zijn personen wier statuut onbekend is bij de sociale zekerheid. Van de hele Brusselse bevolking heeft ongeveer 27,9 % van de vrouwen en 19,5 % van de mannen een onbekend statuut. Deze categorie omvat verschillende mogelijke en zeer uiteenlopende situaties, zoals huisvrouwen, huispersoneel

dat niet aangegeven is bij de RSZ, internationale ambtenaren en diplomaten, renteniers, enz. Het statuut "onbekend" kan in bepaalde situaties een hoger risico op armoede of bestaansonzekerheid inhouden (financiële afhankelijkheid van iemand anders, geen of slechts één inkomen in het gezin, een inkomen uit zwartwerk,...).

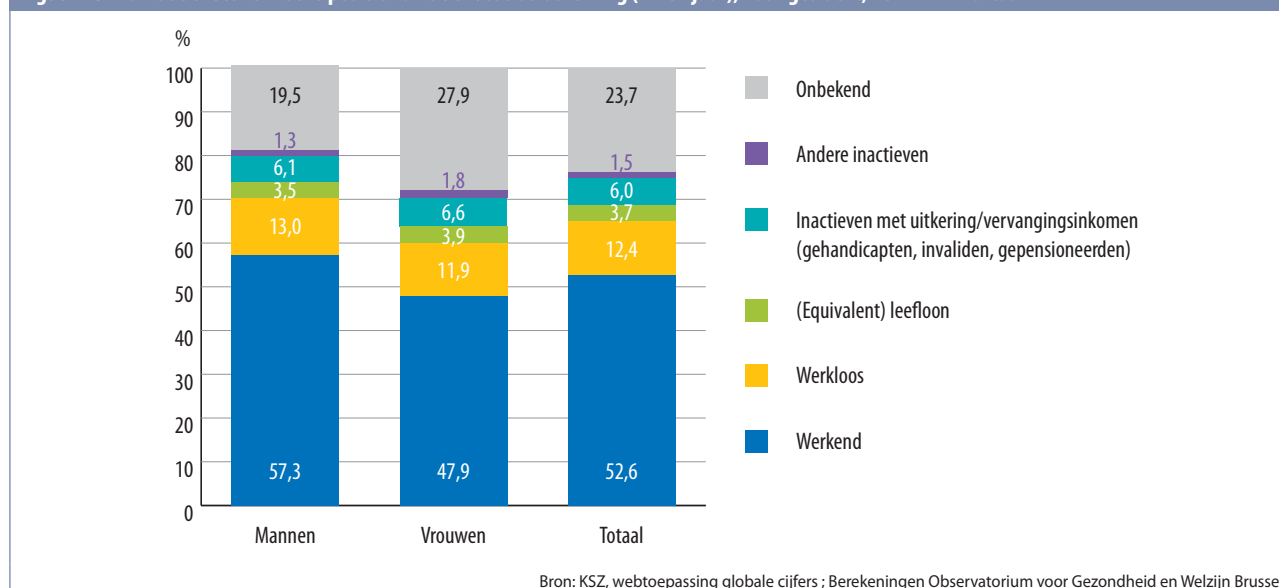
Onder de oudere bevolking (65 jaar en ouder) ligt het aandeel pensioentrekkenden (Inkomensgarantie voor ouderen inbegrepen) lager bij vrouwen (81,3 %) dan bij mannen (84,5 %). Ook in deze leeftijdsgroep ligt het aandeel "onbekenden" hoger bij de vrouwen dan bij de mannen (15,0 % tegenover 6,6 %).

3.1.2 Naar huishoudenstype

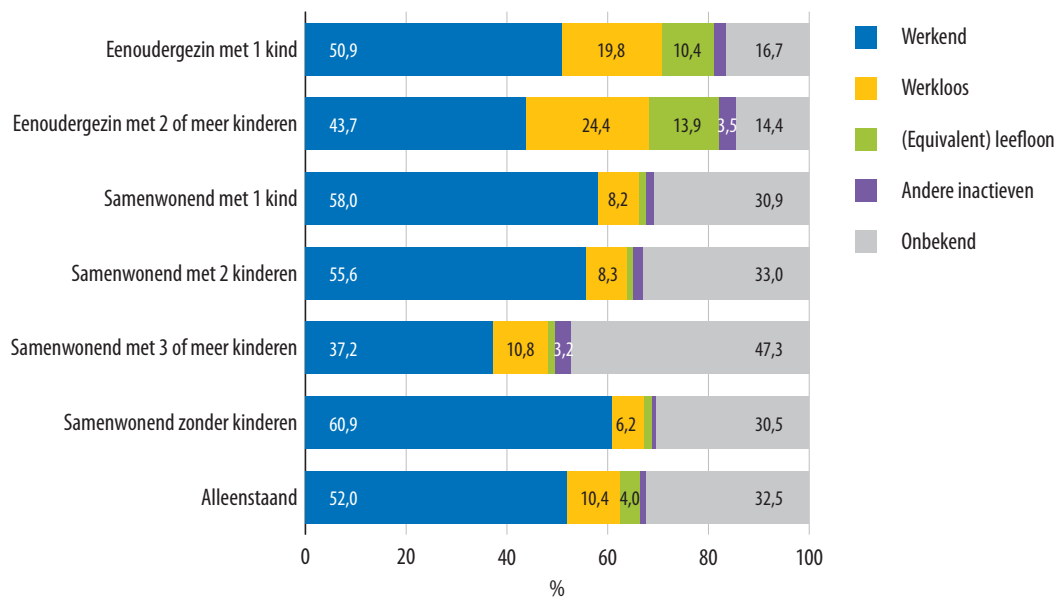
Figuur I-3-2 toont de verdeling van vrouwen volgens socio-economisch statuut, onderverdeeld in 5 categorieën (tewerkstelling, werkloosheid^[6], leefloon/financiële hulp, "andere inactieven" en "onbekend") per type huishouden. Hieruit blijkt de duidelijk minder gunstige positie van eenoudergezinnen in vergelijking met de meeste tweeoudergezinnen (met uitzondering van vrouwen met 3 of meer kinderen die samenwonen met hun partner): vrouwelijke gezinshoofden van een eenoudergezin zijn vaker werkzoekend of afhankelijk van het OCMW. Deze vrouwen zijn verhoudingsgewijs vaker aangewezen op een uitkering dan vrouwen uit andere gezinscategorieën. Vrouwelijke gezinshoofden van een eenoudergezin zijn relatief zichtbaar in de bestanden van de sociale zekerheid. Bij de vrouwen van de andere categorieën zien we immers

[6] Het gaat hier uitsluitend om uitkeringsgerechtigde werkzoekenden.

Figuur I-3-1 : Socio-economische positie van de Brusselse bevolking (24-64 jaar), naar geslacht, 2011 4de kwartaal

Figuur I-3-2 : Verdeling van de vrouwen tussen 25 en 49 jaar naar huishoudenstype en sociaaleconomisch statuut, Brussels Gewest, 4de trimester 2009

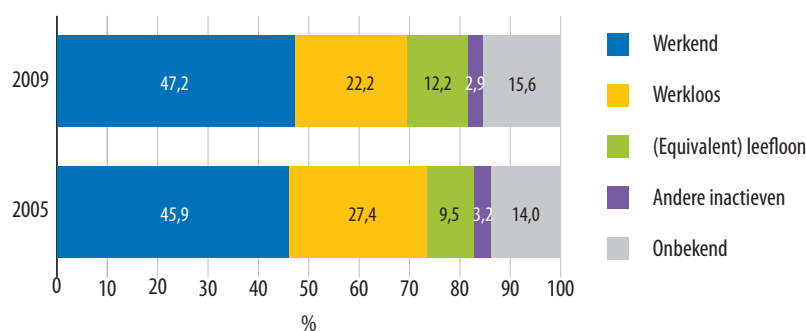
Bron: Kruispuntbank Sociale Zekerheid 2009, Datawarehouse arbeidsmarkt en sociale bescherming, basistoepassing 11 ; Berekeningen Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel

dat het statuut «onbekend» duidelijk hoger is. Waarschijnlijk heeft een zeker aandeel van de vrouwen die samenleven met hun partner en minstens drie kinderen ten laste hebben het statuut «onbekend» in de KBSZ als huisvrouw. Hoewel deze huisvrouwen niet noodzakelijk in armoede leven op gezinsniveau, beschikken ze niet over eigen middelen en zijn ze financieel afhankelijk van hun partner.

De evolutie van de sociaaleconomische status van vrouwelijke gezinshoofden van een eenoudergezin tussen 2005 en 2009 (figuur I-3-3) wijst op een daling van het aandeel uitkeringsgerechtigde werkzoekenden (-19%), die gepaard ging met een zeer lichte stijging van het aandeel tewerkstelling (+3%), een zekere stijging van de status «andere» (+11%) en een relatief grote stijging van het

aandeel leefloners (+28%). Deze vaststelling doet de vraag rijzen naar de impact van de sancties van de RVA, met name in het kader van het activeringsplan van het zoekgedrag naar werk, die in belangrijke mate vrouwelijke gezinshoofden van eenoudergezinnen treffen (in vergelijking met het gemiddelde van de vrouwen) (Wagner M., 2013 en hoofdstuk «activiteiten», deel II van dit rapport).

Figuur I-3-3 : Verdeling van de vrouwen tussen 25 en 49 jaar naar hun sociaaleconomisch statuut, Brussels Gewest, 4de trimester 2005 en 2009

Bron: Kruispuntbank Sociale Zekerheid 2005 en 2009, Datawarehouse arbeidsmarkt en sociale bescherming, basistoepassing 11 ; Berekeningen Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel.

3.2 VROUWEN EN DE ARBEIDSMARKT

Armoede bij vrouwen is in sterke mate verbonden aan hun positie op de arbeidsmarkt. Deze laatste is zelf verbonden aan de rolverdeling binnen het gezin, en meer algemeen aan de "sociale en genderverdeling van het beroepsmatige en huishoudelijke werk" (Chesnais J-C, 1985). Voortvloeiend uit een verstrengeling van met name culturele en beleidsfactoren wordt huishoudelijk werk historisch en nog vaak toegewezen aan de vrouw.

Er bestaan inderdaad grote ongelijkheden tussen mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt, zowel wat betreft de participatie als de kwaliteit en het type vervulde jobs. Deze ongelijkheid is soms weinig zichtbaar in de vaakst gebruikte indicatoren zoals het werkloosheidspercentage.

Naast de financiële situatie van vrouwen over het algemeen heeft de kwestie van hun positie op de arbeidsmarkt gevolgen op het vlak van financiële autonomie binnen het gezin en in het geval van een scheiding. De positie van de vrouw op de arbeidsmarkt is overigens vaak gekoppeld aan de aanwezigheid van kinderen. Bij een scheiding zal doorgaans de vrouw voor de kinderen zorgen. Deze vrouwen ondervinden bijzondere moeilijkheden op de arbeidsmarkt, gezien de moeilijkheden om de zorg voor de kinderen te combineren met een baan of de vereisten van de activeringsmaatregelen (zie deel III).

Heel wat beleidsmaatregelen of wetgevingen hebben gevolgen die niet genderneutraal zijn, zoals het statuut van samenwonende, bijvoorbeeld, of nog, de beperking in de tijd van de inschakelingsuitkeringen. Sommige aspecten die verband houden met de werkloosheidsuitkeringen voor vrouwen (toegang, bedrag) en de verschillende impact op mannen en vrouwen van bepaalde werkloosheidsreglementeringen zullen worden aangehaald in het hoofdstuk «activiteiten» (deel II van het rapport).

3.2.1 De aanwezigheid van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt

Om de situatie van vrouwen op de arbeidsmarkt onder de aandacht te brengen worden de activiteits-, tewerkstellings- en werkloosheidsgraad weergegeven (figuur I-3-4) op basis van de gegevens van de Enquête naar de arbeidskrachten. De definitie van deze verschillende graden wordt toegelicht in bijlage (bijlage 2).

Er dient benadrukt te worden dat de begrippen activiteit en inactiviteit hier strikt verwijzen naar deelname aan de arbeidsmarkt zoals gedefinieerd door het Internationaal Arbeidsbureau (IAB). Het begrip zoals hier gebruikt verwijst dus naar de terminologie van de analyses van de arbeidsmarkt, maar betekent geenszins het gebrek aan activiteiten in het leven in het algemeen. Integendeel: «inactieve» vrouwen zijn vaak overbelast met de huishoudelijke en ouderlijke taken en de eventuele zorg voor andere zorgbehoevende personen of nog, in bepaalde gevallen, de tijd besteed aan administratieve

verplichtingen, bijvoorbeeld, om toegang tot sociale steun te behouden (zie hoofdstuk "activiteiten" en hoofdstuk "levensloop en sociale hulp").

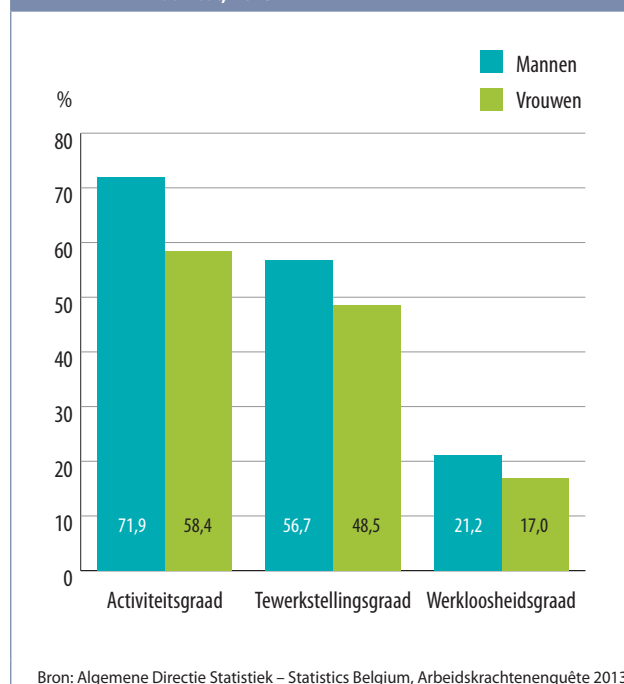
Vrouwen worden steeds actiever op de arbeidsmarkt, maar de genderongelijkheden blijven...

De **activiteitsgraad** van vrouwen lijkt voortdurend te stijgen in de laatste decennia, en dit in de drie gewesten. Toch is deze stijging duidelijk sterker in Vlaanderen dan in Brussel en in Wallonië. Dit kan verklaard worden door verschillende factoren, met name migratie, zoals het verhuizen uit Brussel van vrouwen die meer aanwezig zijn op de arbeidsmarkt (suburbanisatie van de middenklassen) (Marissal P. et al, 2006). De oververtegenwoordiging in Brussel van zowel gezinnen in armoede en zeer geegoede gezinnen (aan de twee uiteinden van de inkomensverdeling) waarin huisvrouwen eventueel meer aanwezig zijn, zou ook kunnen bijdragen tot deze evolutie.

De activiteitsgraad van vrouwen blijft ondanks alles duidelijk lager dan die van mannen, ongeacht het gewest. In het bijzonder in het Brussels Gewest is dit verschil zeer groot: bij de 15-64-jarigen is de activiteitsgraad er veel lager bij vrouwen (58,4 %) dan bij mannen (71,9 %). Zonder rekening te houden met studenten is de oververtegenwoordiging van vrouwen in de inactieve bevolking nog meer uitgesproken in de leeftijdscategorie waarin ze kinderen kunnen krijgen, namelijk tussen 25 en 39 jaar.

De lagere activiteitsgraad van vrouwen kan worden verklaard door verschillende factoren, met name de volgende:

Figuur I-3-4 : Activiteitsgraad, tewerkstellingsgraad en werkloosheidsgraad (IAB), naar geslacht, Brussels Gewest, 2013

- de inactiviteit van vrouwen lijkt sterk verbonden met de **aanwezigheid van kinderen**, in tegenstelling tot bij mannen (zie infra). **Vrouwen blijven hoofdzakelijk verantwoordelijk voor de huishoudelijke taken** en de kinderen in het gezin. De moeilijkheden om een goed evenwicht te vinden vormen een belangrijke reden waarom vrouwen de arbeidsmarkt verlaten, die in grote mate afhankelijk is van de leeftijd en het aantal kinderen. Andere vrouwen verlaten de arbeidsmarkt om voor een ziek of gehandicapt kind of voor een zorgbehoevende ouder te zorgen ;
- de **toegenomen flexibiliteit van de tewerkstelling en atypische uurroosters**, vaak in sectoren waarin laaggeschoolde vrouwen actief zijn (bv. schoonmaak), **gecombineerd met het gebrek aan betaalbare plaatsen in de kinderopvang** met variabele uren maken het nog moeilijker om dit evenwicht te vinden ;
- de **loonongelijkheid tussen mannen en vrouwen** impliceert dat vrouwen meer dan mannen ertoe worden aangezet om de arbeidsmarkt te verlaten om de gezinstaken op zich te nemen, gezien hun vaak lagere loon (Brussels Observatorium voor Werkgelegenheid, 2014). Toch *“volstaat de financiële berekening niet om te verklaren waarom vrouwen de arbeidsmarkt verlaten: deze berekening hangt samen met ongunstige voorwaarden op professioneel vlak en een specifiek beeld van de rol van moeder binnen het koppel, waarbij veel belang wordt gehecht aan het welzijn van het gezin en de opvoeding van de kinderen”* (Dieu A-M et al, 2010) ;
- de **eventuele niet-rentabiliteit van het werk evenals de kwaliteit van de aangeboden jobs** (te laag loon, deeltijds werk) vormen factoren die “op zich” een verklaring kunnen zijn voor de hogere inactiviteitsgraad van vrouwen over het algemeen (Lemière et al, 2013 en Marc, 2008) ;
- **sommige beleidsmaatregelen en wetgevingen** dragen bij tot de instandhouding of zelfs nog de versterking van de ongelijke verdeling van de huishoudelijke taken tussen mannen en vrouwen (Lemière et al, 2013 ; Meulders et al, 2010).

Een genderongelijkheid die gedeeltelijk verborgen blijft achter de indicator van de werkloosheidsgraad

In het Brussels Gewest is de werkloosheidsgraad van de vrouwen, in navolging van die van de mannen, sinds het begin van de jaren 2000 gestegen. Momenteel verschilt de werkloosheidsgraad (definitie van het Internationaal Arbeidsbureau - IAB^[7]) nauwelijks tussen mannen en vrouwen, ongeacht het Gewest^[8]. In 2013 lopen vrouwen in het Brussels Gewest, eenmaal op de arbeidsmarkt, zelfs

een minder hoog risico op werkloosheid (IAB) dan mannen (17,0 % tegenover 21,2 %)^[9].

Deze vaak gehanteerde indicator verbergt de sterke genderongelijkheden op het vlak van deelname aan de arbeidsmarkt. Over het algemeen moeten meerdere indicatoren worden gehanteerd voor de analyse van de arbeidsmarkt, maar dit geldt des te meer wanneer dit op basis van het geslacht gebeurt. De genderongelijkheid speelt immers meer op het vlak van de deelname aan de arbeidsmarkt: in vergelijking met mannen *“zijn werkloze vrouwen vaker inactief dan werkzoekende”* (Lemière et al, 2013). In het Brussels Gewest is 80,7 % van de werkloze vrouwen inactief, tegenover 64,8 % van de mannen.

3.2.2 De tewerkstellingsgraad per type huishouden

De genderongelijkheden op de arbeidsmarkt treffen in het bijzonder bepaalde groepen vrouwen, zoals de laagst geschoolden, vrouwen uit niet-EU-landen, alleenstaande vrouwen met kinderen,... Een lage scholing en een niet-Europese nationaliteit blijken nog meer een nadeel voor vrouwen dan voor mannen (zie dossier «vrouwen en tewerkstelling», te verschijnen).

Wij stellen hier enkel de invloed van het type huishouden op de situatie op de arbeidsmarkt voor. Deze invloed brengt zeer grote genderverschillen aan het licht.

Op basis van de gegevens van de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid (KBSZ)^[10] wijst de tewerkstellingsgraad van alleenstaanden in het Brussels Gewest in 2009 op de afwezigheid van een genderverschil (figuur I-3-5). Bij koppels echter begint het verschil tussen vrouwen en mannen groter te worden en neemt het toe met de aanwezigheid en het aantal kinderen in het gezin. Voor vrouwen daalt de tewerkstellingsgraad sterk met de aanwezigheid en het aantal kinderen, terwijl dit voor mannen niet het geval is. De aanwezigheid van kinderen in het gezin heeft dus een andere impact op vrouwen dan op mannen (Meulders et al, 2010). De tewerkstellingsgraad bij alleenstaande vrouwen met kinderen is eveneens zeer laag.

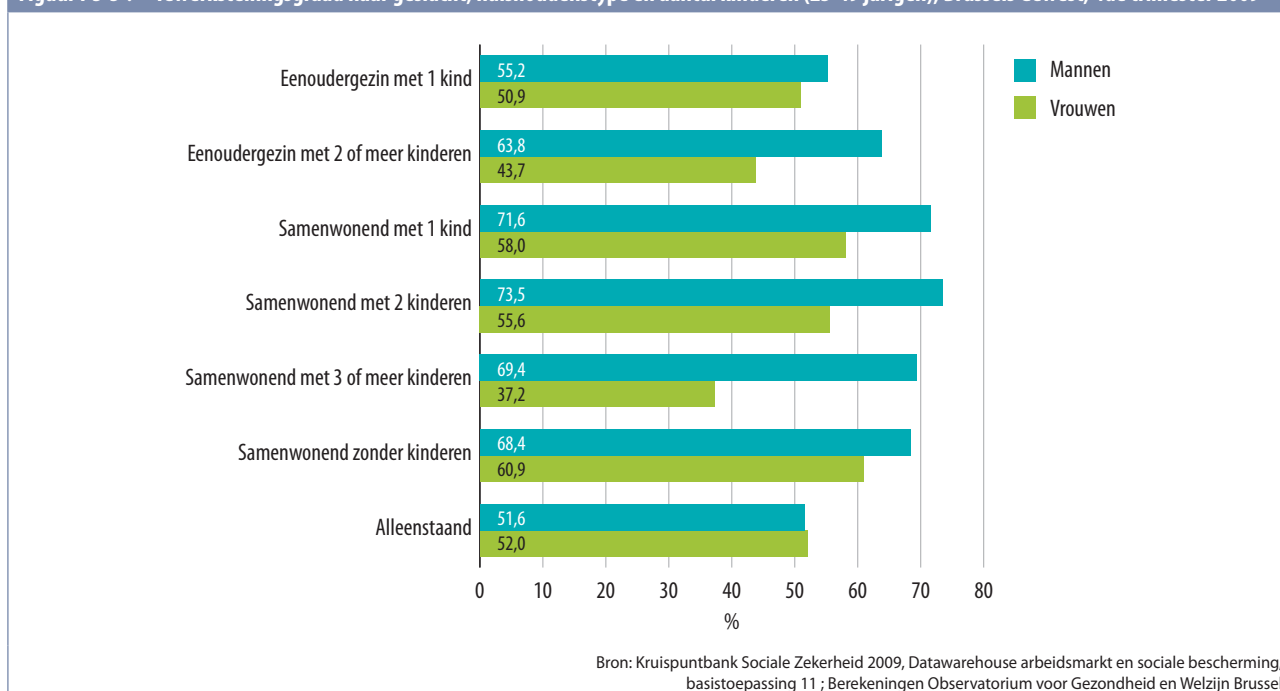
[7] Voor het IAB wordt iemand als werkloos beschouwd als hij voldoet aan drie voorwaarden: geen werk hebben (niet gewerkt hebben, al is het maar voor één uur, tijdens een referentieweek), beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt (de persoon kan binnen een termijn van twee weken beginnen werken) en actief op zoek zijn naar werk (d.w.z. de laatste 4 weken voorafgaand aan het gesprek met de enquêteur bepaalde “actieve” zoekmethodes hebben ondernomen).

[8] Herinner dat de werkloosheidsgraad, ongeacht het geslacht, in het Brussels Gewest hoger ligt dan in de twee andere gewesten.

[9] De Brusselse eigenheid waarbij de IAB-werkloosheidsgraad hoger is bij mannen dan bij vrouwen, vinden we echter niet terug bij de administratieve werkloosheidsgraad (voor werkzoekenden die bij Actiris zijn ingeschreven). Vrouwen zijn inderdaad doorgaans oververtegenwoordigd in de “werkloosheidskring” (Fauvel H., 2014), met name die mensen die willen werken maar als inactief worden beschouwd volgens de definitie van het Internationaal Arbeidsbureau (zie dossier vrouwen en tewerkstelling in Brussel, te verschijnen).

[10] Diplomaten en internationale ambtenaren zijn opgenomen in de databank van de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid. Deze hebben geen band met de Belgische sociale zekerheid en krijgen in de database dan ook geen socio-professioneel statuut toegekend. Ze zijn opgenomen in een categorie “andere”, waardoor ze bij analyses terechtkomen in de “niet werkende” bevolking, zonder dat dit per definitie overeenstemt met hun reële situatie. De tewerkstellingsgraad wordt hier dus onderschat.

Figuur I-3-5 : Tewerkstellingsgraad naar geslacht, huishoudenstype en aantal kinderen (25-49 jarigen), Brussels Gewest, 4de trimester 2009

De tewerkstellingsgraad van vrouwen wordt ook beïnvloed door de leeftijd van de kinderen in het gezin (Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid, 2009). Blijkbaar vormt het feit kinderen te hebben in het Brussels Gewest een grotere rem op de deelname van de moeders aan de arbeidsmarkt dan in de twee andere gewesten (Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid, 2010). De tewerkstellingsgraad van vrouwen neemt af na de komst van hun eerste kind, terwijl deze daling zich in de twee andere gewesten pas voordoet vanaf het derde kind. Het tekort aan betaalbare en aangepaste opvangstructuren voor jonge kinderen voor de inwoners van het Gewest draagt hiertoe bij. Dit vormt een grote hindernis voor de tewerkstelling, en nog meer voor vrouwen. *“De overheidsinvestering in opvangstructuren is dus een noodzakelijke voorwaarde opdat vrouwen een toegang tot de arbeidsmarkt zouden krijgen die gelijk is aan die van de mannen, zelfs al is deze voorwaarde niet voldoende”*, zo luidt het besluit van het Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid (2010). De dekingsgraad van de collectieve opvang van jonge kinderen blijkt bovendien zeer ongelijk verdeeld over het grondgebied: met name de wijken van de arme sikkels, waar er verhoudingsgewijs meer jonge kinderen zijn, behoren tot wijken met de minste voorzieningen (Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse, 2010 en Humblet, 2011).

We brengen in herinnering dat het gebrek aan aangepaste opvangstructuren niet de enige oorzaak voor inactiviteit bij vrouwen is. *“De typische man/vrouwverdeling van maatschappelijke rollen, in het onderwijs, opleiding en vorming, en nadien op het vlak van tewerkstelling, weegt zwaar door op de gezinsorganisatie. Om diverse redenen kunnen vrouwen ertoe bewogen worden om hun werk geheel of gedeeltelijk op*

te geven zodat het huishouden goed kan draaien.” (Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid, 2009). We wijzen erop dat de grotere inactiviteit van vrouwen ook kan worden verbonden aan de zorg voor zorgbehoevende ouders. Behalve de opvang van jonge kinderen moet ook rekening worden gehouden met de zorg voor zorgbehoevende ouders in het kader van het evenwicht tussen gezins- en beroepsleven, een probleem dat nog toeneemt met de vergrijzing van de bevolking (Lemière et al, 2013).

Bovendien moet worden gewezen op het waarschijnlijk bestaan van discriminatie bij de aanwerving van vrouwen en meer bepaald van moeders: het bewezen of “veronderstelde” moederschap kan bij de werkgevers een rem vormen om vrouwen aan te werven (Lemière et al, 2013).

Men moet in het achterhoofd houden dat verschillende nadelige factoren op de arbeidsmarkt (laag diploma, niet-Europese nationaliteit, eenoudergezin,...) kunnen samenvallen, waardoor het moeilijker wordt om toegang te krijgen tot de arbeidsmarkt en de ongelijkheden in het algemeen toenemen (zie deel III).

3.2.3 Precaire tewerkstelling van vrouwen

De realiteit van de situatie van vrouwen op de arbeidsmarkt blijft deels onzichtbaar wanneer we ze uitsluitend bekijken aan de hand van de voornaamste indicatoren van de arbeidsmarkt (Lemière et al, 2013). De tewerkstellings- en werkloosheidsgraad zeggen immers niets over de kwaliteit van de jobs en houden dus geen rekening met het belang van de werkonzekerheid bij vrouwen. Er bestaan grote verschillen tussen mannen en vrouwen op het vlak van tewerkstelling,

zowel wat betreft het uitoefenen van functies met verantwoordelijkheden (verticale segregatie^[11]), als wat betreft de concentratie in bepaalde sectoren (horizontale segregatie). De jobs en beroepen van vrouwen verschillen dus vaak van die van mannen, evenals de kwaliteit van deze jobs. De kwaliteit van de job blijkt op verschillende vlakken slechter te zijn voor vrouwen (deeltijds, loon,...)^[12].

Voor vrouwen betekent de aanwezigheid van kinderen vaak een breuk in de beroepstrajecten (ongeacht of dit gebeurt via een onderbreking van de activiteit, ouderschapsverlof, deeltijds werk, onvrijwillige professionele declassering, enz.), wat duidelijk minder vaak het geval is bij mannen. Vrouwen kennen in hun leven dus vaker periodes van inactiviteit en werkonzekerheid met eventueel «neerwaartse» beroepstrajecten, in tegenstelling tot mannen. Deze ongelijkheid op het vlak van de loopbanen houdt het van bij de start ongelijke taakverdelingsmodel in stand waarbij «vrouwen een evenwicht zoeken tussen werk en gezin, en mannen investeren in hun loopbaan» (Lemière et al, 2013).

De discriminatie van vrouwen kan ook een invloed hebben op hun loopbaantraject, of dit nu gebeurt bij hun aanwerving, om een loonsverhoging of een betere functie te krijgen of in het kader van hun dagelijks werk. De discriminatie van vrouwen kan zuiver geslachtsgebonden zijn en/of verband houden met het moederschap.

Zwangerschap en moederschap worden op de arbeidsmarkt immers vaak als storend ervaren. Het Instituut voor Gelijkheid van Vrouwen en Mannen meldt dat meldingen (klachten of informatieaanvragen) met betrekking tot gevallen van discriminatie van vrouwen wegens zwangerschap, bevalling of moederschap 31 % van de meldingen in de werkomgeving vertegenwoordigen. Het gaat hier echter over zeer kleine aantallen, aangezien maar weinig mensen melden dat ze het slachtoffer zijn van discriminatie (Instituut voor Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, 2013). Overigens kan de terugkeer uit bevallingsverlof eventueel leiden tot professionele declassering (overplaatsing naar minder goed betaalde functies) (Haute Autorité de Lutte contre les Discriminations et pour l'Égalité, 2009).

Bovendien kan precair werk leiden tot zogenaamde «financiële vallen» of «werkgelegenheidsvallen», waarmee wordt verwezen naar een situatie die, wanneer men het statuut van uitkeringsgerechtigde omruilt voor dat van

werknemer, een zeer lage stijging van het inkomen of zelfs een financieel verlies inhoudt, gezien de bijkomende uitgaven die dit met zich meebrengt (zie hoofdstuk «activiteiten» van het rapport).

a) De concentratie van vrouwen in bepaalde beroepen of sectoren met lage lonen of slechte arbeidsomstandigheden

Horizontale segregatie verwijst naar de concentratie van vrouwen of mannen in bepaalde activiteitensectoren of beroepen. Dit is deels, maar niet uitsluitend, te wijten aan het niet-gemengde karakter van de onderwijsrichtingen. Andere factoren kunnen de van oorsprong onderwijsgebonden segregatie nog versterken, zoals het belang van de maatschappelijke en genderverhoudingen binnen een beroep, discriminerende praktijken van de werkgevers, enz. (Couppié en Epiphane, 2006).

Het aandeel vrouwen in de Brusselse werkende actieve bevolking is bijzonder hoog in de non-profitsector, met name in het onderwijs (67,7 %), de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening^[13] (die een groot deel van de tewerkstelling via dienstencheques omvat^[14]) (67,1 %), de activiteiten van administratieve en ondersteunende diensten (die met name de sector van de interimarbeid en de schoonmaak van gebouwen en industriële schoonmaak omvat) (61,0 %) en de andere dienstenactiviteiten (die met name de activiteiten van verenigingen omvat) (60,4 %)^[15].

Over het algemeen zijn sommige beroepen ook zeer vrouwelijk, zoals huishoudhulp, secretaresse, kleuterleidster, thuishulp, verpleegster, vroedvrouw, verzorgingshulp, kassierster, enz. Sommige van deze beroepen zijn precair op het vlak van loon en arbeidstijd (deeltijds), uurroosters en/of arbeidsvoorwaarden.

Naast de segregatie op basis van geslacht is er ook sprake van een «ethnostratificatie» van de Brusselse arbeidsmarkt. Zo vinden we bijvoorbeeld een groot aandeel vrouwen uit Oost-Europa en Centraal-Afrika in de sector van de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening, terwijl Marokkaanse en Turkse vrouwen vaker actief zijn in de administratieve en ondersteunende diensten (waaronder de interim- en de schoonmaaksector) (Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid, 2012). De omvang van de stratificatie van de arbeidsmarkt op basis van geslacht en nationaliteit of herkomst blijkt in verschillende studies (FOD

[11] Verticale segregatie verwijst naar het feit dat mannen en vrouwen jobs uitoefenen met een verschil in functieniveau, waarbij vrouwen oververtegenwoordigd zijn in functies met een lage verantwoordelijkheid (en dus met een lager loon), in tegenstelling tot mannen. De barrières die de doorstroming van vrouwen naar functies met een grote verantwoordelijkheid belemmeren, worden «glazen plafond» genoemd (Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, 2011a).

[12] We merken op dat het aandeel contracten met beperkte duur lichtjes hoger ligt bij vrouwen (12,7 %) dan bij mannen (11,7 %) in Brussel (Algemene Directie Statistiek, Statistics Belgium, Enquête naar de arbeidskrachten, 2013). Gelet op de beperkte omvang van de steekproef moeten deze cijfers als indicatief worden beschouwd.

[13] Voor een grondigere analyse van de welzijnssector verwijzen we naar de bijdrage van het Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid in de «Gekruiste blikken»: «Welzijnswerk: de kwaliteit van de tewerkstelling onderzocht volgens loon en geslacht.»

[14] In België vindt ongeveer 60 % van de tewerkstelling via dienstencheques plaats in de sector van de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening, en ongeveer 30 % in de sector van de administratieve en ondersteunende diensten (bron: Socio-economische monitoring 2013).

[15] Algemene Directie Statistiek, Statistics Belgium, Enquête naar de arbeidskrachten 2013. Gelet op de beperkte omvang van de steekproef moeten deze cijfers als indicatief worden beschouwd.

Werkgelegenheid 2013, Centrum voor de gelijkheid van kansen 2012, enz.).

De dienstencheques, die in het bijzonder in het Brussels Gewest een grote groei hebben gekend, zijn een voorbeeld van een haast volledig vrouwelijke sector, met lage lonen en moeilijke arbeidsomstandigheden: in 2012 werken 21 079 Brusselaars in deze sector, van wie 95,1 % vrouwen (zie hoofdstuk «activiteiten» van het rapport).

b) Deeltijds werken

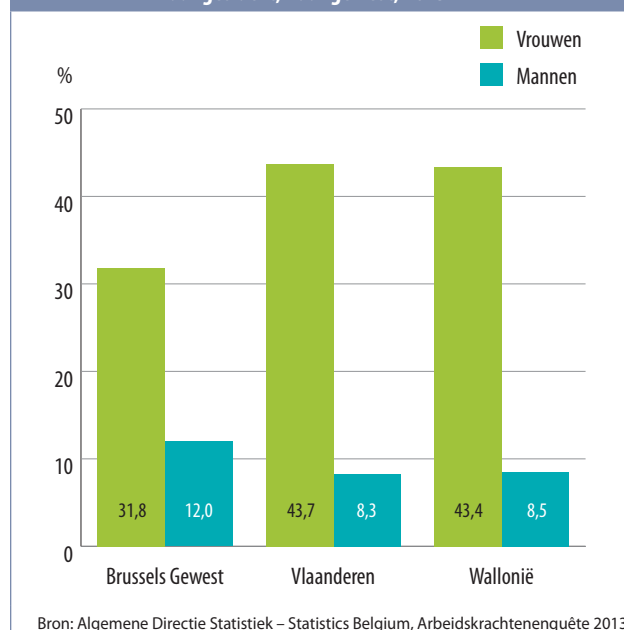
Naargelang de sector en de gezinssituatie gaat deeltijds werken vaak samen met een precare financiële situatie. Vrouwen werken duidelijk vaker deeltijds dan mannen.

Van de 88 900 mensen die deeltijds werken in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is 68,8 % een vrouw. Het aandeel van het deeltijds werk in de totale tewerkstelling ligt in het Brussels Gewest 2,5 maal hoger en in Vlaanderen en in Wallonië meer dan 5 maal hoger bij vrouwen dan bij mannen.

Vrouwen zijn bovendien oververtegenwoordigd (56,6 %) bij de “werkende werkzoekenden”, d.w.z. mensen die deeltijds werken maar een voltijdse baan zoeken (met behoud van rechten en inkomensgarantie-uitkeringen)^[16].

We kunnen vaststellen dat het deeltijds werk van vrouwen nauw verbonden is met de aanwezigheid van kinderen, in tegenstelling tot bij mannen, voor wie het type huishouden

Figuur I-3-6 : Aandeel deeltijds werk in de totale tewerkstelling, naar geslacht, naar gewest, 2013

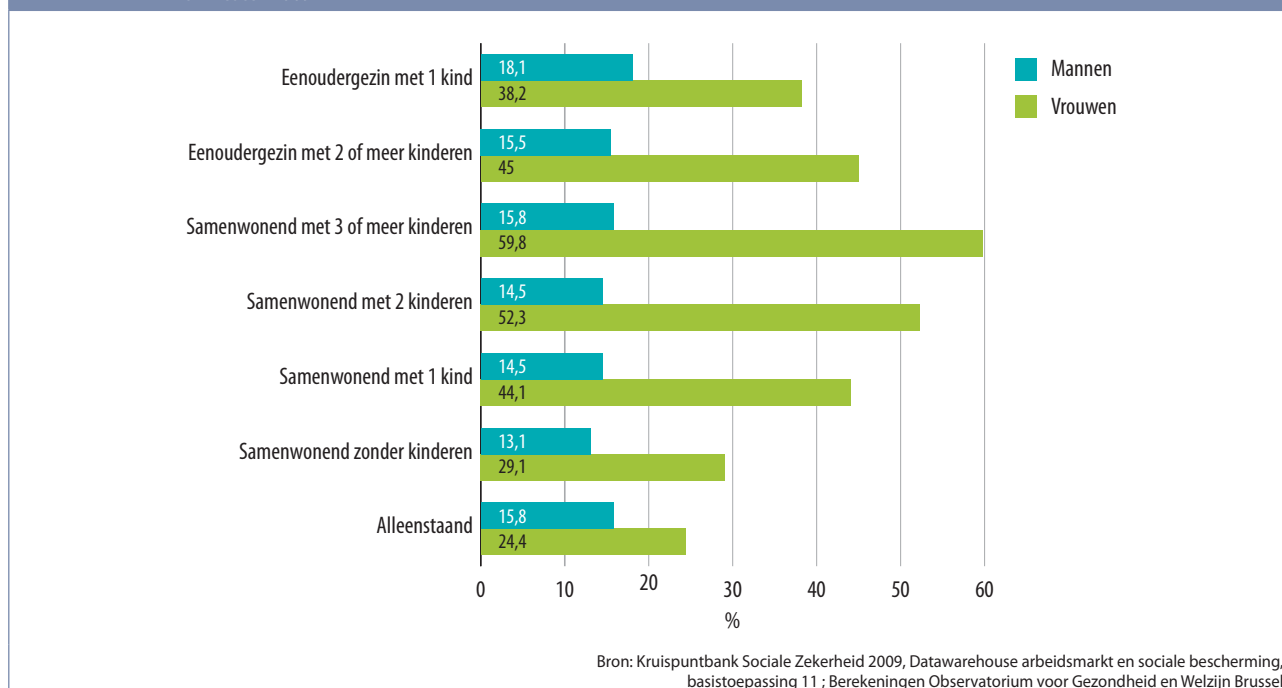

weinig invloed lijkt te hebben op het feit van deeltijds te werken (figuur I-3-7).

Voor vrouwen houden de redenen om deeltijds te werken inderdaad vaker verband met familiale verplichtingen dan voor mannen: in het Brussels Gewest vermeldt 36,5 % van de vrouwen die deeltijds werken redenen die verband houden met het ontbreken van beschikbare diensten voor de zorg voor hun kinderen/andere zorgbehoevende personen

[16] In totaal 5 384 deeltijdse werknemers met behoud van rechten in het Brussels Gewest in 2013. Bron: Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA).

Figuur I-3-7 : Aandeel deeltijdse tewerkstelling onder de loontrekenden tussen 25 en 49 jaar, naar huishoudenstype, Brussels Gewest, 4de trimester 2009

of andere persoonlijke of familiale redenen, tegen bij benadering 21,4 % bij mannen. Bijna de helft (49,9 %) van de mannen die deeltijds werken zegt dat hun situatie te wijten is aan het feit dat ze geen voltijdse baan hebben gevonden of omdat de gewenste baan slechts deeltijds beschikbaar was, terwijl dit percentage bij vrouwen 38,1 % bedraagt^[17].

Over het algemeen wordt zelden voor deeltijds werk gekozen, maar is dit het resultaat van belemmeringen die gebonden zijn aan de arbeidsmarkt, het ontbreken van opvangstructuren, enz. Sommige auteurs nuanceren overigens het begrip van «onvrijwillige» deeltijdse arbeid tegenover «vrijwillige» deeltijdse arbeid door toevoeging van een bijkomende categorie, namelijk die van deeltijds werken «door compromis». Ze verwijzen hierbij naar een intermediaire situatie tussen echte keuze en verplichting, met name in gevallen waarin de ongelijke verdeling van de lasten van de huishoudelijke taken en de zorg voor de kinderen vrouwen ertoe drijft om te “kiezen” voor deeltijds werk (Valenduc G., 2014). *“Deeltijds werken is immers vaak een norm die door vrouwen innerlijk wordt ervaren als een ‘goede oplossing’ om hun beroeps- en privéleven in evenwicht te brengen”* (Lemière et al, 2013). Deze keuze houdt doorgaans echter geen rekening met de gevolgen op lange termijn voor de loopbanen, hun pensioen, hun economische onafhankelijkheid.

De concentratie van vrouwen in bepaalde activiteitensectoren en beroepen biedt ook een verklaring voor de oververtegenwoordiging van vrouwen met deeltijdse banen. Verschillende sectoren waarin vrouwen ruim in de meerderheid zijn tellen immers een groot aandeel deeltijdse banen, zoals de sector van de administratieve en ondersteunende diensten, de sector van de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening, onderwijs en «andere dienstenactiviteiten».

c) Loonongelijkheid

In 2010 bedroeg de loonkloof tussen mannen en vrouwen op basis van de brutojaarlonen 23 %. Deze loonongelijkheid komt voort uit beroepsongelijkheden in de ruime zin, inclusief die met betrekking tot de een groter aandeel deeltijdse werknemers onder de vrouwen. Baseren we ons op de bruto-urloonen, dan blijft de loonkloof echter niettemin bestaan en bedraagt ze 10 %. De loonkloof stijgt wanneer we rekening houden met de extralegale voordelen (bv. aanvullend pensioen) (Instituut voor Gelijikheid van Vrouwen en Mannen, 2013a). Het gemiddelde brutomaandloon van voltijdse werknemers in het Brussels Gewest bedroeg in oktober 2011 2 995 euro voor vrouwen en 3 258 euro voor mannen (Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse, 2014).

Deze loonkloof kan deels verklaard worden door de horizontale (waarbij vrouwen vaker actief zijn in minder betaalde sectoren en beroepen) en verticale beroeps-

segregatie (waarbij vrouwen oververtegenwoordigd zijn in functies met minder verantwoordelijkheid en die dus minder goed betaald worden). Deze laatste factor heeft onder meer tot gevolg dat loopbanen van vrouwen meer gefragmenteerd zijn (meer of minder langere periode van inactiviteit) als gevolg van de ongelijke verdeling van de gezinstaken, wat eventueel nog versterkt kan worden door discriminatie op basis van geslacht – vaak verbonden met bewezen of “verondersteld” moederschap (Lemière et al, 2013).

Hoewel een deel van de loonkloof kan worden verklaard door waarneembare elementen, blijft een ander deel onverklaard: *“zelfs met dezelfde eigenschappen als mannen verdienen vrouwen nog steeds minder. Dit wil zeggen dat een vrouw met dezelfde anciënniteit, dezelfde leeftijd, werkzaam in dezelfde sector met hetzelfde beroep en hetzelfde opleidingsniveau als een man minder verdient dan die man”* (Instituut voor Gelijikheid van Vrouwen en Mannen, 2013a).

3.3 VERVANGINGSINKOMENS EN UITKERINGEN UIT DE SOCIALE ZEKERHEID EN SOCIALE BIJSTAND

De sociale zekerheid voorziet verschillende **vervangingsinkomens** voor wie niet kan deelnemen aan de arbeidsmarkt (bv. pensioenen, werkloosheidsuitkering, arbeidsongeschiktheids- en invaliditeitsuitkeringen). Om recht te hebben op deze vervangingsinkomens moet men eerst voldoende sociale bijdragen hebben betaald. Over het algemeen zien we de laatste jaren een verstrenging van de toegangsvoorwaarden voor deze vervangingsinkomens (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2013). Voor de werkloosheidsuitkeringen moet men ook voldoen aan bepaalde voorwaarden, met name aantonen dat men actief naar werk zoekt en beschikbaar is voor werk. Deze voorwaarden kunnen leiden tot genderverschillen op het vlak van de toegang tot de sociale zekerheid (zie hoofdstuk “Activiteiten” en deel III): een alleenstaande moeder zal bijvoorbeeld vaak bijzonder grote moeilijkheden hebben om te voldoen aan de eisen inzake beschikbaarheid voor werk. Personen die niet aan deze eisen voldoen, evenals diegenen die niet hebben gewerkt of onvoldoende hebben bijgedragen en bijgevolg geen recht hebben op het vangnet van de sociale zekerheid, kunnen onder bepaalde voorwaarden een **bijstandsuitkering** aanvragen in de vorm van een leefloon (of equivalent) van het OCMW of een Inkomensgarantie voor Ouderen (IGO).

[17] Bron: Algemene Directie Statistiek, Statistics Belgium, Enquête naar de arbeidskrachten 2013; berekeningen Observatorium voor Gezondheid en Welzijn van Brussel-Hoofdstad. Gelet op de zeer kleine omvang van de steekproef, moeten deze cijfers als indicatief worden beschouwd.

Tabel 3-2: Armoederisicogrens en het bedrag van de minimumuitkeringen (in € per maand) op 6/6/2014

	Alleenstaande	Samenwonend	Koppel met twee kinderen	Eénoudergezin met 2 kinderen
Armoederisicogrens (EU-SILC 2012, inkomens 2011)	1 003 €		2 106 €	1 605 €
Leefloon (OCMW) (1)	817,36 €	544,91 €	1 089,82 €	1 089,82 €
Gewaarborgde kinderbijslag (voor 2 kinderen < 6 jaar) (1)			336,4 €	336,4 €
Inschakelingsuitkering RVA (ouder dan 21 jaar) (1)	817,96 €	425,36 € 453,44 € (2)	1 105,78 €	1 105,78 €
Minimum werkloosheidsuitkering (zonder anciënniteitstoelag) (1)	953,16 €	714,74 € 503,62 € (3)	1 134,9 €	1 134,9 €
Maximum inkomensvervangende tegemoetkoming gehandicapten (4)	817,8 €	545,2 €	1 090,4 €	1 090,4 €
Minimum pensioen werknemers voor een volledige loopbaan (1)	1 123,34 €		1 403,73 €	
Minimum pensioen zelfstandigen voor een volledige loopbaan (1)	1 060,94 €		1 403,73 €	
Overlevingspensioen (werknemers) (1)	1 105,67 €			
Overlevingspensioen (zelfstandigen) (1)	1 060,94 €			
Inkomensgarantie voor ouderen (IGO) (1)	1 011,70 €	674,46 €		

(1) Bedragen vanaf 01/09/2013.
(2) Bevoorrecht samenwonend: de werkloze + partner ontvangen uitsluitend uitkeringen.
(3) Bedragen degressief met de werkloosheidsduur. De twee eerste jaren bedraagt de uitkering 717,74 €, daarna is er een progressieve verlaging om na 49 maanden te komen tot 503,62 €.
(4) Bedragen vanaf 01/04/2014. Men ontvangt niet noodzakelijk het maximumbedrag dat met de gezinssituatie overeenkomt. Om het bedrag te bepalen worden eerst de inkomsten van het huishouden onderzocht.

Bron: EU-SILC 2012, POD Maatschappelijke Integratie, Rijksdienst voor kinderbijslag voor Werknemers, Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening, Rijksdienst voor Pensioenen, FOD Sociale Zekerheid

3.3.1 Bedragen die vaak onder de armoederisicogrens liggen

De vervangingsinkomens en bijstandsuitkeringen beschermen de rechthebbenden tegen de totale afwezigheid van inkomen, maar bieden niet altijd voldoende bescherming tegen armoede.

De minimumbedragen van de vervangingsinkomens en bijstandsuitkeringen, weergegeven in tabel I-3-1, liggen onder de armoederisicogrens, met uitzondering van de pensioenen en de IGO. In de tabel worden de bedragen die boven de armoederisicogrens liggen in het vet weergegeven. In het algemeen is de minimuminkomensbescherming minder doeltreffend voor een koppel dan voor een alleenstaande. De verhoging van de uitkering wanneer de gerechtigde personen ten laste heeft, is immers te klein (of ontbreekt) om de kosten van een bijkomende volwassene te dekken.

Sinds 2005 beschikt België over een wettelijk kader voor de automatische koppeling van de bijstandsuitkeringen en vervangingsinkomens aan de welvaartsstijging (aanvullend aan de zogenaamde koopkrachtvastheid via een automatische indexering via de gezondheidsindex)^[18]. Deze regelmatige aanpassingen van de bedragen van de sociale uitkeringen zijn echter onvoldoende om de armoederisicogrens te overstijgen en dit geldt in het bijzonder voor het (equivalent) leefloon die uitgekeerd worden door het OCMW.

Bovendien is dit mechanisme van welvaartsvastheid niet van toepassing op de kinderbijslag (enkel de automatische indexering via de gezondheidsindex wordt toegepast). Dit houdt in dat de basisbedragen en de toeslagen de stijging van de levenskost niet hebben gevolgd (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2013; Cantillon et al. 2013). De kinderbijslag is nochtans een belangrijke inkomensbron voor ouders met financiële moeilijkheden (zie Deel II, Hoofdstuk 1).

[18] Het mechanisme voor een aanpassing van de uitkeringen aan de welvaartsstijging werd voorzien in het Generatiepact met de wet van 23 december 2005. Het is de bedoeling om, in zekere mate, rekening te houden met het feit dat een indexering op basis van de gezondheidsindex onvoldoende is om de algemene welvaartsstijging te volgen die eerder de loonevolutie reflecteert en zo het algemene levensniveau van de bevolking. De parameters die gebruikt worden om de welvaartsstijging te meten en die in deze wet zijn vastgelegd, baseren zich echter niet op de loonevolutie (Federaal Planbureau, 2011).

3.3.2 Personen met een vervangingsinkomen of bijstandsuitkering naar geslacht

Tabel I-3-2 geeft een overzicht van het aantal en aandeel mannen en vrouwen die een beroep doen op een vervangingsinkomen (werkloosheidsuitkering of uitkering voor mensen met een handicap) of een bijstandsuitkering (leefloon, equivalent leefloon of IGO/GI).

Bij de jongeren en de bevolking op actieve leeftijd ligt het aandeel uitkeringsgerechtigden hoger bij mannen dan bij vrouwen. Het aandeel van de bevolking met een werkloosheidsuitkering ligt hoger bij mannen dan bij vrouwen; het aandeel (equivalent) leefloongerechtigden ligt daarentegen hoger bij vrouwen.

Bij de oudere bevolking ligt het aandeel uitkeringsgerechtigden hoger bij vrouwen dan bij mannen. Het verschil wordt voornamelijk veroorzaakt door een hoger aandeel vrouwen met een tegemoetkoming aan personen met een handicap.

3.3.3 (Equivalent) leefloongerechtigden

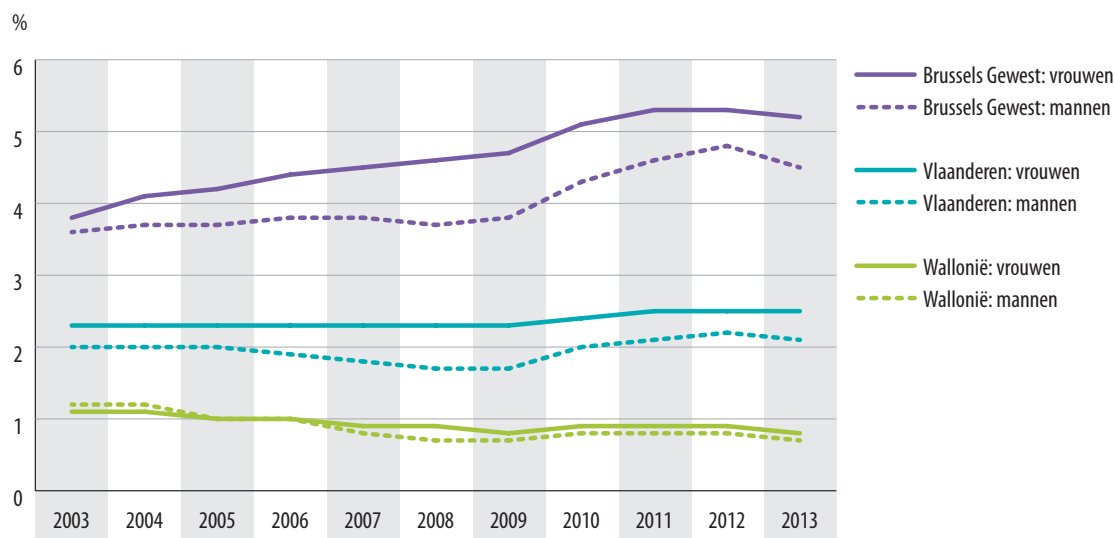
Personen die niet over voldoende bestaansmiddelen beschikken en die geen inkomen kunnen verwerven via sociale zekerheidsrechten, kunnen onder bepaalde voorwaarden beroep doen op het OCMW voor een leefloon of equivalent leefloon. In januari 2013 deden in het Brussels Gewest 19 398 vrouwen beroep op een (equivalent) leefloon tegenover 16 453 mannen. Het verschil tussen het aandeel mannen en vrouwen is groter in het Brussels Gewest dan in Vlaanderen en Wallonië. In het Brussels Gewest vertegenwoordigen vrouwen 54 % van het aantal (equivalent) leefloongerechtigden. Op de totale bevolking tussen 18-64 jaar, krijgen 5,2 % van de vrouwen een (equivalent) leefloon, bij de mannen bedraagt het aandeel 4,5 %. In tegenstelling tot de twee andere gewesten, steeg in het Brussels Gewest het aandeel vrouwen met een (equivalent) leefloon tussen 2003 en 2012 continu. Tussen 2012 en 2013 was er een lichte daling zowel bij vrouwen als bij mannen (figuur I-3-8).

Het bedrag van het leefloon is afhankelijk van de gezinssituatie van de begunstigde (zie tabel I-1). Heel wat vrouwen met een leefloon (of equivalent) zijn gezinshoofd (en hebben dus minstens 1 kind jonger dan 18 jaar ten laste). Niet minder dan 41,8 % van de vrouwen met een leefloon heeft een gezin ten laste; 30,1 % heeft de status van samenwonende en 28,2 % is alleenstaand. Van de mannen met een leefloon heeft slechts 12 % een gezin ten laste; 35,6 % is samenwonend en de meesten zijn alleenstaand (52,2 %) (figuur I-3-9).

	Aantal 2013			% in bevolking 2013		
	vrouwen	mannen	totaal	vrouwen	mannen	totaal
Jongeren (18-24 jaar): totale bevolking	53 070	49 831	102 901	100 %	100 %	100 %
OCMW: leefloon + equivalent leefloon	5 500	4 668	10 168	10,4 %	9,4 %	9,9 %
Werkloosheidsuitkering en inschakelingsuitkering	3 499	3 910	7 409	6,6 %	7,8 %	7,2 %
Tegemoetkomingen aan personen met een handicap	261	261	522	0,5 %	0,5 %	0,5 %
Totaal aantal 18-24 jarigen met een uitkering	9 260	8 839	18 099	17,4 %	17,7 %	17,6 %
Bevolking op actieve leeftijd (18-64 jaar): totale bevolking	372 545	367 599	740 144	100 %	100 %	100 %
OCMW: leefloon + equivalent leefloon	19 398	16 453	35 851	5,2 %	4,5 %	4,8 %
Werkloosheidsuitkering	43 990	51 486	95 476	11,8 %	14,0 %	12,9 %
Tegemoetkomingen aan personen met een handicap	6 349	7 277	13 626	1,7 %	2,0 %	1,8 %
Totaal aantal 18-64 jarigen met een uitkering	69 737	75 216	144 953	18,7 %	20,5 %	19,6 %
Ouderen (65 jaar en +): totale bevolking	93 223	60 961	154 184	100 %	100 %	100 %
Gewaarborgd inkomen voor ouderen (IGO)	9 351	5 854	15 205	10,0 %	9,6 %	9,9 %
OCMW: leefloon + equivalent leefloon	911	551	1 462	1,0 %	0,9 %	0,9 %
Tegemoetkomingen aan personen met een handicap	6 565	3 215	9 780	7,0 %	5,3 %	6,3 %
Totaal aantal 65 jaar en + met een uitkering	16 827	9 620	26 447	18,1 %	15,8 %	17,1 %

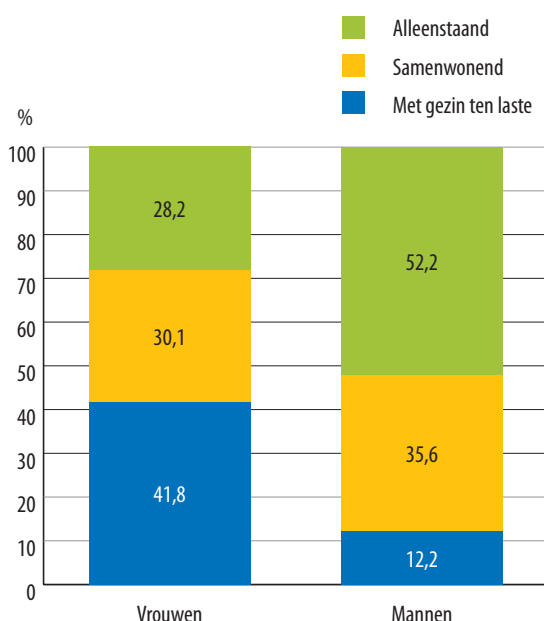
Bron: FOD Sociale Zekerheid; POD Maatschappelijke Integratie; Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening; Rijksdienst voor pensioenen; Rijksregister; Berekeningen Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel

Figuur I-3-8 : Evolutie van het aandeel gerechtigden op het (equivalent) leefloon in de bevolking tussen 18 en 64 jaar, naar geslacht, naar gewest, januari 2003-2013

Bron: POD Maatschappelijke integratie en Rijksregister ; berekeningen Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel

Figuur I-3-9 : Verdeling van het aandeel gerechtigden op een (equivalent) leefloon naar categorie en geslacht, 2013

Bron: POD Maatschappelijke Integratie en Rijksregister ; Berekingnen Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel

3.3.4 Inkomensgarantie voor Ouderen

Ouder worden brengt voor iedereen extra risico's van kwetsbaarheid met zich mee (zie Armoederapport 2008) zowel voor vrouwen als voor mannen. Vrouwen hebben een langere levensverwachting dan mannen, dit gaat echter gepaard met meer jaren in slechte gezondheid dan mannen. De levensloop van de vrouwen is vaker gekenmerkt door verschillende vormen van bestaansonzekerheid, vrouwen zijn sterker blootgesteld aan risico's dan mannen. De grotere armoede bij oudere vrouwen is hoofdzakelijk het gevolg van de grotere instabiliteit van hun beroepsloopbaan (gekoppeld aan de ongelijke verdeling van de taken in het gezin en de wettelijke bepalingen die tot deze ongelijkheden veroorzaken en in stand houden).

Een indicator die aangeeft hoeveel oudere personen in het Brussels Gewest moeten rondkomen met een klein inkomen is het aantal personen met een Inkomensgarantie voor Ouderen (IGO). Het Brussels Gewest telt in 2013 onder de 15 205 IGO-gerechtigden 9 351 vrouwen (61,5 %) tegenover 5 854 mannen (38,5 %) [19]. Deze oververtegenwoordiging van vrouwen wordt in het Brussels Gewest voornamelijk verklaard door hun langere levensverwachting, maar ook omdat ze omwille van hun meer precare loopbaan (deeltijds werk, inactiviteit op de arbeidsmarkt, lage lonen,...) minder pensioenrechten hebben opgebouwd dan mannen.

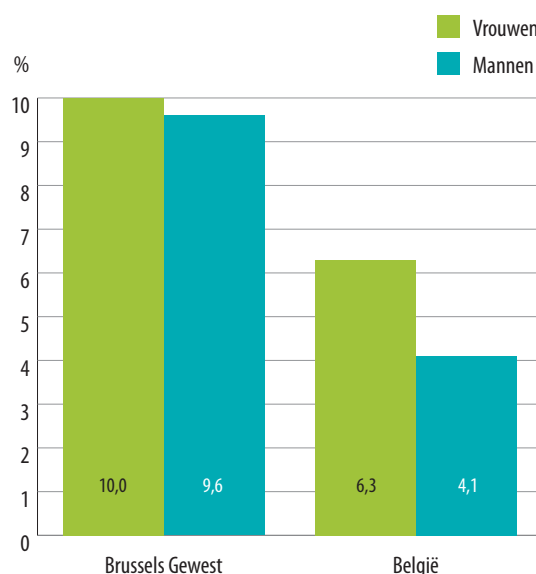
[19] De grote meerderheid van IGO-gerechtigde vrouwen betreft alleenstaanden, wat niet het geval is bij mannen.

Het aandeel IGO-begunstigden bij vrouwen (10,0 %) in het Brussels Gewest ligt lichtjes hoger dan bij mannen (9,6%), maar het verschil is duidelijk minder groot dan op nationaal niveau. Het aandeel IGO-begunstigden ligt bovendien hoger in Brussel dan in de rest van het land, ongeacht het geslacht, wat zich weerspiegelt in de grote armoede van ouderen in het Gewest (zie figuur I-3-10).

Dit kleine verschil tussen het aandeel personen met een IGO onder vrouwen (10,0 %) en mannen (9,6 %) in het Brussels Gewest is er niet altijd geweest (figuur I-3-11). Terwijl in 2005 het verschil tussen mannen en vrouwen groter was, groeide sindsdien het aandeel mannen met een IGO sterker dan het aandeel vrouwen.

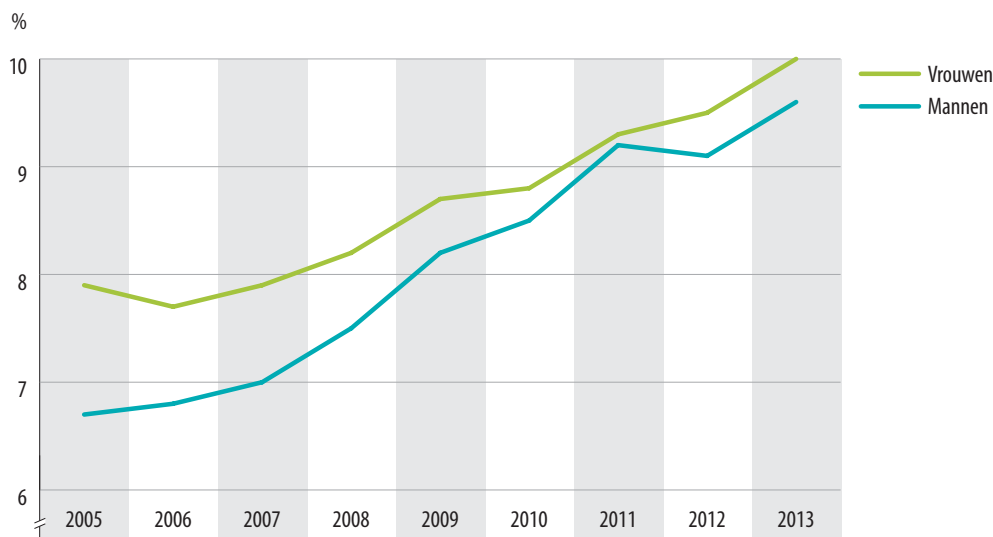
Merk op dat de stijging van het aandeel IGO-begunstigden bij ouderen sinds 2006 in heel België wordt waargenomen. Deze stijging kan worden verklaard door verschillende factoren: verarming van de ouderen (onder meer als gevolg van de veralgemeende loopbaan- en tewerkstellingsonzekerheid), de stijging van de levensverwachting en de verhoging van de inkomensdrempels die recht geven op een IGO in die periode, waardoor een groter aandeel van de ouderen er een beroep op kon doen (www.indicators.be en Van den Bosch, De Vil, 2013).

Figuur I-3-10 : Aandeel gerechtigden op een Inkomensgarantie voor ouderen in de bevolking van 65 jaar en ouder, Brussels Gewest en België, 2013

Bron: Rijksdienst voor Pensioenen, 2013, jaarlijkse statistieken ; Berekeningen Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel

Figuur I-3-11 : Evolutie van het aandeel gerechtigden op een IGO in de bevolking ouder dan 65 jaar, naar geslacht, Brussels Gewest, januari 2005-2013

Bron: Rijksdienst voor pensioenen ; Rijksregister

DEEL II

VROUWEN, BESTAANSONZEKERHEID EN ARMOEDE, EEN BENADERING PER LEVENSDOMEIN

1. FINANCIËLE SITUATIES

Hoewel het duidelijk is dat armoede en bestaansonzekerheid niet kunnen worden beperkt tot een gebrek aan financiële middelen, neemt dit niet weg dat dit aspect dominerend en alomtegenwoordig is in het leven van de meeste vrouwen die we hebben gesproken.

De gevolgen van dit chronisch gebrek aan middelen hebben hun weerslag in alle domeinen van het leven. Zo heeft zware of minder zware materiële en financiële deprivatie tastbare gevolgen voor het dagelijks leven van de vrouwen en hun gezinnen (huisvesting, voeding, onderwijs, gezondheidszorg, communicatie, digitale kloof,...). De grote moeilijkheden die ze ondervinden om in bepaalde basisbehoeften te voorzien en om ervoor te zorgen dat ze een dak boven het hoofd hebben, maken dat de toegang tot ontspanning, cultuur, vrije tijd of vakantie onmogelijk wordt.

Het is de dagelijkse realiteit voor de vrouwen die we hebben gesproken; je moet voortdurend rekenen, je plan trekken met wat je nog hebt, hulp zoeken. Het gebrek aan financiële middelen heeft ook, zij het minder tastbare, gevolgen voor hun gevoelsleven: de onzekere toekomst zorgt ervoor dat ze niet zelden te kampen hebben met stress en angst (zie Deel II, Hoofdstuk 5), waaruit ook blijkt welke gevolgen bestaansonzekerheid heeft op de geestelijke gezondheid (Patel V. & Kleinman A., 2003; Vandecasteele & Lefebvre, 2006; enz.). *“Armoede is een van de factoren met de zwaarste gevolgen voor de geestelijke gezondheid.”* (Wereldgezondheidsorganisatie, 2004).

1.1 HET CHRONISCHE KARAKTER VAN BESTAANSONZEKERHEID EN GEBREK AAN INKOMSTEN OP LANGE TERMIJN

Het inkomen is zowel gekoppeld aan tewerkstelling als aan sociale bescherming. In heel wat gevallen volstaan een baan noch sociale bescherming om bestaansonzekerheid of armoede te voorkomen of om er zich tegen te beschermen. Hoewel deze vaststelling opgaat voor de hele bevolking, zijn het toch meestal vrouwen die de laagste inkomens hebben.

Bestaansonzekerheid is niet alleen verbonden met de aard van de vaak precaire tewerkstelling voor vrouwen (zie Deel II, Hoofdstuk 2), maar ook met de levensloop van vrouwen (Vie féminine, 2006). Wij stellen immers vast dat heel wat vrouwen in bestaansonzekerheid belanden, blijven of verder wegzinken, en dit ondanks veranderingen in hun situatie en sociaaladministratief statuut (zie Deel III).

Van een baan naar werkloosheid en van werkloosheid naar een baan of een leefloon, of van een leefloon naar een baan of werkloosheid, wat opvalt in de levensloop van de vrouwen die we hebben gesproken, is dat ze regelmatig van de ene onzekere situatie in de andere belanden, ongeacht hun (nieuw) sociaaladministratief statuut (werkloosheid, artikel 60, leefloongerechtigde, student, invalide, gepensioneerd, deeltijds werk, zwartwerk,...). Hun inkomen blijft, ongeacht de bron, vaak laag, waardoor hun levensloop wordt gekenmerkt door voortdurende onzekerheid.

Deze mobiliteit binnen een “ruimte van verschillende bestaansonzekerheden” verklaart deels de verarmingsprocessen en hun consolidatie op middellange termijn in situaties van armoede, van zware of minder zware of toenemende materiële deprivatie.

We merken bovendien op dat de overgang van een leefloon naar een (vaak precaire) baan kan leiden tot het verlies van de bijkomende hulp die samenhangt met het vorige statuut (inzake toegang tot gezondheidszorg, mobiliteit, energie, belastingvrijstellingen, “faciliteiten” zoals afbetalingsplannen,...), waardoor het mogelijk is dat er maar weinig verschil is in het inkomen tussen de situatie van precaire tewerkstelling en werkloosheid en dat zelfs kan leiden tot “tewerkstellingsvallen” (zie hoofdstuk “activiteiten”).

1.2 ONVOLDOENDE EN ONZEKERE INKOMENS

Als we de algemene bevolking voor het hele land op basis van de individuele inkomens onderverdelen in drie inkomensgroepen (laag, gemiddeld, hoog), zijn **vrouwen ruim oververtegenwoordigd in de laagste inkomenscategorie** (waar ze 72 % van alle betrokkenen in België uitmaken) (Meulders et al, 2011)^[20].

De meest frequente inkomensbronnen (als ze een inkomen hebben^[21]) van de geïnterviewde vrouwen zijn een werkloosheidsuitkering en een leefloon. Maar of het nu gaat om een werkloosheidsuitkering, een leefloon (of equivalent), een invaliditeitsuitkering, tewerkstelling overeenkomstig artikel 60 of een inkomen uit deeltijdse arbeid, hun maandelijks inkomen ligt doorgaans tussen 800 en 1200 euro, en dus rond, of voor alleenstaande vrouwen met kinderen ver onder, de huidige armoederisicogrens.

Het bedrag van het inkomen – inkomen uit arbeid, vervangingsinkomen, sociale bijstand – is dus vaak onvoldoende voor alleenstaande vrouwen of gezinnen. Het volstaat niet voor alle betalingen van het maandelijks budget van het gezin. Deze situatie is bijzonder acuut bij heel wat alleenstaande vrouwen met of zonder kinderen en gepensioneerde vrouwen, die vaak de eindjes niet aan elkaar geknoopt krijgen zonder bij het OCMW (of andere diensten voor sociale bijstand, private liefdadigheidsorganisaties of humanitaire organisaties) aan te kloppen voor extra hulp. In januari 2013 deden er in het Brussels Gewest 19 398 vrouwen beroep op een (equivalent) leefloon tegenover 16 453 mannen (zie deel I)^[22]. In het eerste kwartaal van 2011 kregen 1 312 vrouwen een aanvullend (equivalent) leefloon bovenop een andere uitkering van de sociale zekerheid (tegenover 689 mannen)^[23].

Bovendien weegt de **steeds moeilijkere toegang tot een vervangingsinkomen en sociale bijstand** (en de degressiviteit van de werkloosheidsuitkeringen) en de daaruit voortvloeiende onzekerheid zwaar op de mensen die er een beroep op doen, zoals blijkt uit de gesprekken met de vrouwen en de gezondheids-/welzijnswerkers die we hebben ontmoet. **Wachttijden** voor een inkomen of bijstand “zijn onverbiddeijk” wanneer men geen enkele financiële reserve heeft. Veel mensen maken overigens ook geen gebruik van hun rechten (zie Deel III).

Lage inkomens brengen sommige ondervraagde vrouwen ertoe om **verschillende, al dan niet informele, inkomensbronnen te combineren, of om aan verschillende vormen**

van niet-monetaire handel, zoals ruilhandel, te doen. Tot dit domein van informele activiteiten behoren klusjes, schikkingen en ruilen, zoals bijvoorbeeld het huishouden doen in ruil voor een dak boven het hoofd of om hun loon aan te vullen, kinderen opvangen zodat ze ook voor hun eigen kinderen kunnen zorgen, een aankoopvoorraad delen,...

“Momenteel ben ik alleen, ik heb geen enkele soms werk ik als ziekenopvang en, op de dagen waarop ik niet werk, de werkloosheid. En ik trek mijn plan, aangezien ik zeer zuinig ben, ik koop eigenlijk niets voor mezelf, kleren en zo... Op zaterdagochtend ga ik vier uur strijken bij een dame, die me kleren geeft (...) ze kent mijn situatie, ik koop nooit iets, ik ga nooit naar de kapper, ik let zeer goed op wanneer ik boodschappen doe, ik let altijd op alles, het is vooral voor de kinderen... ik eet altijd sardientjes...”

Zwartwerk betekent nog meer, bijvoorbeeld voor illegale migranten, dat men overgeleverd is aan de goede wil van degenen (bazen, klanten,...) die soms profiteren van hun kwetsbaarheid.

“’s Zondags werk ik in een hotel en aangezien er niet veel klanten zijn verdien ik soms € 150 per maand wanneer ik vier zondagen per maand heb, wanneer de maand vijf zondagen telt, verdien ik € 180. Hij geeft me enveloppen en soms zitten er valse briefjes bij...”

Samen met andere situaties uit de gesprekken tonen deze fragmenten aan dat **het gebrek aan regelmatige en voldoende financiële middelen vrouwen er vaak toe verplicht om allerlei jobs aan te nemen, vaak occasioneel en/of van dag tot dag.**

Al te vaak kunnen de meeste vrouwen die in armoede leven niet sparen. Dit financiële gebrek zorgt ervoor dat ze nog kwetsbaarder worden, waardoor de minste betaling of onvoorzien omstandigheid (een extra factuur, stijging van kosten of lasten, het schoolgeld,...) de situatie kan verergeren en doen omslaan.

1.3 EEN INKOMEN WAAROP VROUWEN VAAK EEN BEROEP DOEN: HET KINDERGELD

Hoewel het bij voorrang de vaders zijn die het recht op kindergeld openen (rechthebbende), zijn het doorgaans de vrouwen die dit inkomen rechtstreeks ontvangen (als bijslagtrekkende).

In heel wat gevallen vormt het kindergeld het enige gewaarborgde inkomen waarover vrouwen relatief zeker kunnen beschikken. **Het kindergeld kan dus, in geval van verlies van inkomen (jobverlies, administratief probleem) of van rechten (uitsluiting van de werkloosheid,...) de enige eigen bron van inkomens zijn waarover vrouwen beschikken.**

“Van de werkloosheidsuitkering zie ik niets (...) om te eten gebruik ik het kindergeld”

Hoewel de meeste vrouwen rechtstreeks het kindergeld ontvangen, is dat niet altijd het geval. Of ze over dit bedrag

[20] Omgekeerd, maken mannen bijna 70 % uit van de hoogste inkomens (Meulders et al, 2011, p. 215).

[21] Sommige vrouwen die we hebben gesproken hebben immers geen enkel inkomen.

[22] Bron: POD Maatschappelijke Integratie

[23] Bron: Kruispuntbank Sociale Zekerheid, Datawarehouse arbeidsmarkt en sociale bescherming, webtoepassing 1ste kwartaal 2011.

kunnen beschikken hangt rechtstreeks af van het feit of ze al dan niet een bankrekening hebben en van afspraken binnen het koppel. Wij hebben gezien dat het bij sommigen, die geen bankrekening hebben, kan gebeuren dat de man het geld bijhoudt en/of controleert, of, integendeel, dit beschouwt als "het inkomen van de vrouw" en het haar elke maand betaalt.

Vrouwen zullen dit inkomen anders gebruiken naargelang de ernst van hun bestaansonzekerheid en armoede. Sommigen kunnen zelfs een beetje sparen, anderen kunnen dit nooit en zullen deze uitkering uitsluitend gebruiken om in de basisbehoeften van het gezin te voorzien. Dit hangt af van hun levenssituatie, hun statuut, het aantal kinderen, de gezondheid van het kind, de kostprijzen van de huisvesting...

In het volgende voorbeeld hebben de erkenning van de handicap en de ontvangen uitkeringen deels gediend om voor het hele gezin een langdurig financieel tekort in evenwicht te brengen en om schulden af te betalen.

"Ik heb de handicap van [naam van het kind] laten erkennen, wel laat, want ik had het moeilijk om het te aanvaarden,... Ik begreep niet waarom ik geld moest krijgen omdat mijn zoon gehandicapt is. En ik heb een grote schadevergoeding met terugwerkende kracht gekregen en echt schulden kunnen afbetalen en geld opzij gezet. Want toen ik nog bij hun vader was, kon ik zelfs geen brood meer kopen. En dus zei ik bij mezelf dat dit nooit meer mocht gebeuren. (...) Het leven is inderdaad iets gemakkelijker, omdat hij 88 % gehandicapt is verklaard en omdat het een extraatje is"

Behalve bij gehandicapte kinderen of wezen van vader of moeder, is het vaak het sociaaladministratief statuut van de ouder(s) dat recht geeft op verhoogde uitkeringen. We wijzen erop dat het percentage werkloze of invalide rechthebbenden in het Brussels Gewest bijzonder hoog is: voor 39 % van de Brusselse kinderen is de rechthebbende werkloos of invalide (ongeacht of het gaat om een verhoogde uitkering), tegenover 16,6 % in Vlaanderen en 31 % in Wallonië (FAMIFED, 2013). Uit deze gegevens blijkt het grote aantal gezinnen in een kwetsbare financiële situatie in Brussel.

1.4 INKOMENSVERDELING BINNEN HET GEZIN EN SCHEIDING...

De meeste cijfers over inkomens, inclusief de armoedegraad, tellen de inkomens van het gezin samen en vertrekken van de hypothese dat dit gezinsinkomen evenwichtig verdeeld wordt tussen de gezinsleden, wat het armoederisico van vrouwen verbergt. Wanneer we ons baseren op de geïndividualiseerde inkomens (de middelen die ieder ter beschikking heeft), ligt de armoedegraad (of de financiële afhankelijkheidsgraad^[24]) van vrouwen driemaal hoger (Meulders et al, 2011) (zie Deel I).

[24] Met deze indicator kan de potentiële afhankelijkheid van vrouwen binnen het gezin worden weergegeven, die niet zichtbaar is in de klassieke armoedestatistiek op basis van het inkomen van het gezin. Hij wordt gedefinieerd als "het percentage **individuen** met een **individueel** inkomen lager dan 60 % van het nationaal mediaaninkomen. De financiële

Bij onze werkzaamheden hebben we, zo vaak mogelijk, de vrouwen die we hebben gesproken specifiek gevraagd naar de manieren waarop het geld binnen het koppel of het gezin werd verdeeld. Hoewel deze informatie niet gemakkelijk te verzamelen is, zien we bij de vrouwen die we hebben gesproken verschillende vormen van organisatie en (her)verdeling tussen de gezinsleden (tussen ouders en kinderen, tussen echtgenoten, tussen kinderen, tussen andere samenwonende leden van het gezin) en ook tussen gezinnen (van eenzelfde familie of tussen vrienden).

Bij de vrouwen die we hebben gesproken lijkt het al dan niet verdelen met name af te hangen van het bedrag van het inkomen, van de leefomstandigheden van de gezinnen, maar ook van ongunstige wendingen in het huwelijk, van conflicten en ruzies die een grote impact hebben op het huidige en toekomstige beschikbare inkomen, ten voordele of ten nadele van de vrouw en haar onafhankelijkheid. Alle voorbeelden zijn mogelijk, maar er zijn nog heel wat gevallen waarin de vrouw (volledig of gedeeltelijk) financieel afhankelijk is van de persoon met wie ze samenwoont. Heel wat vrouwen die we hebben gesproken beschikken immers over geen enkel inkomen of over een eigen inkomen (uit deeltijds of voltijds werk, uit een vervangingsinkomen) dat ruim onvoldoende is om te leven, waardoor het risico van financiële afhankelijkheid binnen het gezin toeneemt.

Ook de bedragen van de sociale uitkeringen zijn gebaseerd op de hypothese van een evenwichtige verdeling van de middelen binnen het gezin. In de praktijk is dit echter verre van altijd het geval en hierdoor wordt het probleem van de financiële afhankelijkheid alleen maar groter.

"(...) samenleven als koppel betekent niet dat alles wordt gedeeld! Wanneer de man zijn loon krijgt, betekent dit niet dat hij het gaat delen met zijn vrouw! Dat vergeten ze, die ministers (...) Ze weten niet dat er gierige mannen rondlopen! Ik vind dat ze eerlijk evenwicht moeten vinden. In plaats van je te schrappen omdat je samenwoont met een man die goed zijn kost verdient... Niet dus! Want die man gaat mij niet altijd geld geven"

Financiële afhankelijkheid kan samengaan met bepaalde vormen van mishandeling die de vrouw in het koppel ondergaat/ervaart, met name een gebrek aan waardering, vernederingen.

"Een diploma halen om onafhankelijk te kunnen zijn. Ik heb mijn werkloosheidsuitkering, ik krijg elke maand geld, maar voor mijn man heb ik niets. Ik heb geen loon, ik heb in heel wat dingen geen inspraak. Ik ga bijvoorbeeld zeggen "dat is duur, hoe kan jij die factuur vergeten zijn? En nu moeten er twee facturen in plaats van een worden betaald..." en dan antwoordt hij: "verdien jij dan geld?" Zulke toeren, en dat duurt nu al dertien jaar. Dat is vernederend"

Bij echtelijk geweld binnen het koppel (en in het kader van bestaansonzekerheid of armoede) kan geld een bijkomend

afhankelijkheidsgraad stemt overeen met het percentage personen dat met hun eigen inkomen niet kan voldoen aan een minimumbedrag aan uitgaven, en dus afhankelijk zijn van andere personen om te overleven." (Meulders et al, 2011, p. 104).

probleem vormen omdat een vrouw die financieel afhankelijk is des te meer aan het geweld onderhevig is omdat ze geen enkel perspectief op "financieel overleven" heeft.

Over het algemeen kan een vrouw als gevolg van financiële en materiële afhankelijkheid "vastzitten" in een situatie waarin ze geen enkele vrijheid kent. Wanneer het dan toch tot een scheiding komt en er geen evenwichtige verdeling mogelijk is, moet de rechterlijke macht vaak beslissen.

"Vroeger hadden we een gemeenschappelijke rekening en dat ging goed, ik werkte ook en hij ook, dat ging goed. Hij was nogal genereus, dat betekent dat hij niet wilde dat ik of de kinderen iets tekort kwamen, hij controleerde de rekeningen nooit en zo, ik betaalde de facturen, ik deed alles (...) Sinds ik vertrokken ben, heeft hij alles afgesloten. Hij heeft alles afgesloten. Het probleem kon alleen nog via advocaten worden opgelost, omdat hij niets wilde geven. We hebben advocaten op de zaak moeten zetten omdat hij niets wilde geven. Alles was van hem en ik had nergens recht op".

Vrouwen die scheiden en geen of weinig financiële middelen hebben doen vaak een beroep op de residentiële sector van de sociale bijstand (opvangtehuizen, transitwoningen, opvangcentra,...) om een oplossing op korte, middellange of lange termijn te vinden. Hoewel onvoldoende, zijn er toch meer opvangplaatsen voor vrouwen met kinderen in deze sector (zie bijdrage van La Strada in de "Gekruiste blikken").

Naast de vele stappen die vrouwen ondernemen om een woning of werk, een vervangingsinkomen of sociale bijstand te krijgen, is er vaak sprake van bezwaar en gerechtelijke en administratieve procedures wanneer alleenstaande moeders geen enkele financiële hulp krijgen van de vader.

"(...) sinds deze maand heb ik een gerechtsdeurwaarder onder de arm moeten nemen omdat hij niet betaalde. Ik ben naar de DAVO gegaan, waar ze mij zeiden dat ik mij tot een deurwaarder moest wenden, wat ik dan ook gedaan heb. En nu betaalt hij".

De DAVO (Dienst voor Alimentatievorderingen^[25]) zorgt ervoor dat heel wat ouders een aanvullend inkomen krijgen indien ze geen onderhoudsgeld krijgen. Het zijn vooral vrouwen die een beroep doen op de DAVO^[26] (in 2012 was 93 % van de aanvragers in België een vrouw, tegenover 7 % mannen). 15 % van de aanvragen kwam uit het Brussels Gewest.

Het aantal aanvragen voor alimentatievorderingen blijft stijgen. Deze stijging kan worden verklaard door verschillende factoren, met name het stijgende aantal eenoudergezinnen (en dus het aantal personen dat een beroep kan doen op de DAVO), de grotere bekendheid van de DAVO^[27], de economische crisis en het budgetbeheer van een deel van de

debiteuren dat het betalen van alimentatie voor hun kinderen niet als een prioriteit beschouwt, enz.

1.5 WELKE UITGAVEN?

Het grootste deel van het inkomen van de vrouwen die we hebben gesproken gaat naar de huur. De dure huisvesting in Brussel leidt inderdaad vaak tot onhoudbare situaties voor personen met een laag inkomen (zie Deel II, Hoofdstuk 4). Een van de vrouwen die we hebben gesproken besteedde haar volledige maandbudget aan de huur.

"ik heb een werkloosheidsuitkering, wanneer ik helemaal niet werk, heb ik maar 800 euro, en mijn appartement kost 800 euro, alleen het appartement: zonder gas, elektriciteit,... dat komt er nog bij..."

Voor vele anderen is de huur (zonder de kosten) goed voor 50 tot 80 % van het budget.

Over het algemeen betalen de vrouwen die we hebben gesproken als allereerste de huur, zodat ze een dak boven het hoofd hebben. Ook de uitgaven voor de kinderen behoren tot de belangrijkste uitgaven (school, voeding, medische kosten,...). Ook energiefacturen behoren tot de eerste uitgaven, al proberen sommigen uitstel te verkrijgen.

"Ik betaal niet alles. Ik betaal eerst de huur (...) Elektriciteit en gas betaal ik nu niet. Als ik 150 euro betaal, blijft er niets meer over. Ik moet boeken voor de kinderen kopen, ze hebben geen studietoelage, ze hebben niets... (...) En ze moeten voortstuderen. Ik moet dus facturen en de boeken voor de kinderen betalen en dat moet ik mijn plan trekken om aan eten te komen..."

Ook de facturen voor telefoon, internet, televisie,... wegen vaak zwaar door op het budget van de gezinnen.

"Persoonlijk betaal ik altijd eerst de huur, gas, elektriciteit, ik betaal mijn gsm-abonnement omdat ik het nodig heb... dat eerst. Daarna doe ik mijn inkopen en wat overblijft, hangt af van de maand en de behoeften"

Ze lenen, gebruiken spaargeld uit het verleden, trekken hun plan om op zoek te gaan naar een beetje geld. Schulden komen soms voor omdat ze achterstaan met de betaling van facturen (met de nodige kosten die hier al snel bijkomen) of omdat ze een termijnlening hebben afgesloten (voor een groot bedrag met zeer hoge rentevoeten) om ze te betalen (zie Bijdrage van het Steunpunt voor de Diensten Schuldbeoordeling van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in de "Gekruiste blikken").

Tegen deze achtergrond **is het soms zeer moeilijk om te voldoen in de essentiële behoeften, inbegrepen eten kopen voor het gezin**. Ook hier moeten je zoeken naar aanbiedingen, bepaalde winkels en "trucs": op zoek gaan naar de goedkoopste, op voorhand kopen in functie van promoties en prijzen, koken en invriezen,...

"... ik moet ook altijd proberen om zo goedkoop mogelijk inkopen te doen (...) je koopt het goedkoopste eten. Onlangs nog hebben we heel veel bonen gegeten, omdat

[25] www.davo.belgium.be

[26] Al deze gegevens werden ons bezorgd door de DAVO.

[27] Met name omwille van de verplichte vermelding van de gegevens van de DAVO in elk alimentatievonnis, krachtens de wet van 19 maart 2010.

dat goedkoper is. (...) De goedkoopste groenten: kolen, wortelen, goedkopere dingen. Maar op den duur wordt dat onhoudbaar,..."

Voor deze alleenstaande moeder met verschillende kinderen gaat deze strategie voortdurend samen met de angst om niets te eten te hebben, zoals in het verleden al is gebeurd.

"Nadat ik de huur heb betaald, wacht ik een beetje. Dan kijk ik wat er over blijft. Ik betaal alleen het noodzakelijke, eerst begin ik met wat de kinderen op school nodig hebben: hun schriften. Momenteel zijn dat tussendoortjes, boterhammen, drankjes, koeken en wafels. Dat koop ik eerst. En dan kijk ik, ik betaal voor de school van mijn zoon (...) voor de middagopvang... Omdat je dat moet betalen en daarnaast moet je nog € 1,80 betalen voor een koek en water. (...) Zo gaat dat voor de facturen, ik wil dat de facturen betaald zijn, ik wil dat de kinderen alles hebben wat ze nodig hebben, dat de huur is betaald. Ik ben bang dat ik op een dag geen brood meer kan kopen, zoals vroeger. Want dat is een schrik die ik heb gehad en die niet gauw zal overgaan."

In heel wat gevallen wordt voedselhulp (georganiseerd door de publieke sector of door liefdadigheidsorganisaties of aangereikt door vrienden, familie) dan een onvermijdelijke vraag en een onmisbare hulp. Hier gaat echter heel wat tijd over, want veel mensen schamen zich om een beroep te doen op voedselpakketten of om naar een sociaal restaurant te gaan.

Als er na de noodzakelijke uitgaven nog wat geld overblijft, zijn de mogelijkheden zeer beperkt (buiten de steeds terugkerende uitgaven).

"(...) als je werkt, heb je tenminste je vakantiegeld en kan je je nog eens ontspannen. Ja wat moeten wij doen, gewoon heel zuinig leven. We moeten dan heel zuinig leven en hebben maar een héél klein beetje geld opzij staan en ja wat doen we dan, dan gaan we gewoon op familiebezoek, omdat we ze missen. Voor de rest kunnen we eigenlijk niets doen, aan niets geld uitgeven (...)"

1.6 ONVOORZIENE OMSTANDIGHEDEN, SCHULDEN EN OVERLEVINGSSTRATEGIEËN

Sommige uitgaven zijn onvoorziën, omwille van een onverwacht bedrag aan vaste kosten (bv. een hogere factuur), bijkomende uitgaven (bijvoorbeeld schooluitgave^[28]) of onvoorziene omstandigheden van allerlei aard.

Onvoorziene omstandigheden in iemands leven (zoals bv. een overlijden, een scheiding, een uithuiszetting, een ziekenhuisopname, opname in een rusthuis, enz.) kunnen zware financiële gevolgen hebben voor vrouwen in armoede, waardoor hun situatie nog kan verergeren (zie Deel III).

Op dezelfde manier, of bijgevolg, kunnen onvoorziene administratieve voorvallen (bv. sancties) grote gevolgen hebben voor de financiële situatie van de persoon in kwestie; door de inkomensdaling kan men in een situatie belanden waarin er geen "uitweg" meer is.

We benadrukken dat vrouwen in armoede, behalve over onvoldoende financiële en materiële middelen, vaak ook over minder informatie beschikken over hun rechten en de procedures die ze moeten volgen om bijvoorbeeld extra kosten te vermijden of te onderhandelen in geval van onbetaalde rekeningen. De grootste "plantrekkers", de best begeleide en omringde en/of de hoogst opgeleide vrouwen slagen hier nog in, maar vaak ontbreekt het vrouwen aan de kennis om aanspraak te maken op hun rechten of om ze te behouden, om hun plan te trekken met de betalingen en hun inkomen te beheren. Goochelen met betalingstermijnen en confrontaties met onaangename verrassingen maken soms deel uit van het dagelijks leven van heel wat vrouwen.

Bij grote financiële problemen en schulden volstaan verschillende afbetalingsplannen (gespreide betaling van facturen) en of een geplande terugbetaling van schulden (eigen schulden, schulden van het echtpaar, van een ex-partner,...) niet altijd om het budget rond te krijgen. De onderhandelings- of bemiddelingsmogelijkheden zijn niet altijd haalbaar.

In het geval van een reeds zeer beperkt beschikbaar inkomen, kunnen alle bijkomende kosten als gevolg van een of meer gebeurtenissen een situatie met een reeds zeer wankel evenwicht doen omslaan in een nog meer kwetsbare situatie of armoede.

Wanneer men een te laag inkomen heeft, moet men "zijn plan trekken", zo zijn er:

- huurprijzen en/of prijzen voor diensten die lager zijn dan die op de markt (zoals bijvoorbeeld een sociaal huurtarief dat wordt gehanteerd in bepaalde gemeenschapshuizen, het derdebetalerssysteem of een verhoogde tegemoetkoming voor geneeskundige zorgen, een voorkeurstarief voor het openbaar vervoer, voedselhulp, enz.).
- mogelijkheden om een beroep te doen op formele hulp (zie Deel III). Een van de onmisbare factoren voor financiële stabiliteit ligt immers in het feit dat men toegang heeft tot eerstelijns diensten voor sociale bijstand en instellingen die vervangingsinkomens of sociale bijstand leveren. Deze inkomsten zijn vaak onvoldoende of niet (onmiddellijk of op lange termijn) toegankelijk, waardoor humanitaire hulp en liefdadigheid vaak dit gebrek aan middelen moeten opvangen.
- mogelijkheden om een beroep te doen op informele hulp. Met name wanneer men geen rechten heeft, ligt de "sleutel om te overleven" in het feit dat men omringd is door mensen op wie men kan rekenen in geval van financiële of andere behoeften (familie, vrienden, bureaus, netwerken,...) om informatie, eenmalige of frequente hulp (opvang voor enkele dagen/maanden, de kinderen bijhouden,...) te vragen, om eten, een lening/geld,... te krijgen.

[28] Het gaat met name om eventuele "inschrijvingskosten", de aankoop van schoolmateriaal, schoolreizen, de refter, opvang, enz.

Vrouwen (en mannen) bedienen zich van heel wat “trucs” in het dagelijkse leven om te zorgen voor een dak boven het hoofd (een woning delen, eerst de huur betalen,...), om te besparen (zich te voet verplaatsen in plaats van het openbaar vervoer te nemen, niets uitgeven, zo goedkoop mogelijk kopen,...), om te zorgen voor een financieel extraatje (leeggoed verzamelen, enkele uren in het zwart werken, hun woning onderverhuren,...), een materieel extraatje (meenemen wat ze op straat zien liggen, voedselpakketten aanvragen, ruilhandel,...), een immaterieel extraatje (diensten uitwisselen,...) (zie Bijdrage van Flora in “Gekruiste blikken”).

1.7 INKOMENS VAN OUDERE VROUWEN

Oudere vrouwen lopen een groter risico op armoede dan oudere mannen. Ze hebben immers vaak een kleiner pensioen^[29] of een IGO (zie Deel I), als gevolg van de ongelijkheden tijdens hun beroepsloopbaan. Dit kan grotendeels worden verklaard door de gevolgen van de horizontale en verticale segregatie (zie Deel I), de vaak onvolledige loopbanen van vrouwen, met kortere of langere periodes zonder inkomen uit arbeid, vaker deeltijdse banen en/of banen die minder goed werden betaald dan die van mannen, enz. (zie Deel II, Hoofdstuk 2). De genderongelijkheid in het actieve leven zet zich dus door op pensioenleeftijd. Heel wat vrouwen die vaak hebben bijgedragen tot de opvoeding van de kinderen waardoor hun echtgenoten konden blijven werken zonder zich te moeten bekommeren om de huishoudelijke lasten, worden hierdoor benadeeld.

Tegen de achtergrond van de toename van preciaire tewerkstelling en de strengere voorwaarden voor toegang tot het volledig pensioen is de situatie voor de oudste generaties zorgwekkend. Met name in het Brussels Gewest resulteert de combinatie van een laag inkomen en het ontoereikende aanbod van toegankelijke diensten voor ouderen (thuisverpleging, verzorging, rusthuizen,...) (Observatorium voor Gezondheid en Welzijn, 2007) vaak in bijzonder moeilijke levensomstandigheden. Deze bejaarde vrouwen leven in een grote, doch weinig zichtbare bestaansonzekerheid. Zelfs een volledig pensioen volstaat vaak niet om menswaardig te leven. Deze bejaarde vrouwen in armoede zijn dus in grote mate afhankelijk van familie, vrienden of verenigingen om te leven.

“Ik heb mijn pensioen na 46 jaar te hebben gewerkt, een volledig pensioen, 1 123 euro (...) als ik in de privé ga wonen, houd ik niets meer over om te eten”

2. ACTIVITEITEN

In dit hoofdstuk **ligt de nadruk enerzijds op de activiteiten van vrouwen op de formele en informele arbeidsmarkt en de hiermee gepaard gaande administratieve verplichtingen en anderzijds op de activiteiten van vrouwen in de privésfeer**. Met het begrip “activiteiten” willen we verder gaan dan een loutere beschrijving van de positie van de vrouw op de formele arbeidsmarkt en willen we de nadruk leggen op en zichtbaarheid geven aan de vele acties en activiteiten die vrouwen in een situatie van armoede en bestaansonzekerheid dagelijks ondernemen.

Uit de gesprekken komen twee belangrijke vaststellingen naar voren. Ten eerste, en waarschijnlijk geldt dit nog meer voor vrouwen dan voor mannen, blijkt dat werkloos zijn in geen geval gelijk staat aan activiteitloos zijn, getuige de vele acties die vrouwen ondernemen en de uitgebreidheid van hun taken en het veelvuldig switchen tussen situaties van werken en van niet-werken. Ten tweede blijkt dat het hebben van een baan de vrouwen vaak niet in staat stelt om situaties van bestaansonzekerheid te vermijden of om uit de armoede te “raken”.

Transversaal gesproken brengen de interviews met de vrouwen de gevolgen aan het licht van, enerzijds, de moeilijke toegang tot de arbeidsmarkt op de beleving van de vrouwen, en, anderzijds, van het feit dat het krijgen van sociale bijstand (cf. Deel III) en van een werkloosheidsuitkering steeds meer aan voorwaarden gekoppeld is anderzijds.

Dit hoofdstuk illustreert de ervaringen van vrouwen die in armoede leven, de druk die zij dagelijks ervaren tijdens hun vele activiteiten die verdeeld zijn tussen de zorg voor de kinderen (of andere naasten), het switchen tussen een onzekere baan, momenten van werkloosheid, het OCMW en het naleven van de activeringsverplichting en van de administratieve eisen.

De vrouwen die wij ontmoet hebben bevinden zich vaak in een “tussensituatie”. Een situatie tussen werk en werkloosheid, tussen activiteit en inactiviteit, die de cijfergegevens, de voorstellingen en de betekenis van de complexe en unieke situaties van deze “werkloze”, “inactieve” of “werkende” vrouwen vertroebelt.

[29] Wat de pensioenen in België, alle stelsels samen, betreft, bedraagt de pensioenkloof tussen mannen en vrouwen 23 % (Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, 2012).

2.1 WERKLOZE VROUWEN: ACTIEVE EN GEACTIVEERDE VROUWEN

Uit de gesprekken blijkt dat werkloze vrouwen vele activiteiten beoefenen en dat deze vrouwen, ondanks grote obstakels, actief op zoek gaan naar werk of geactiveerd worden om werk te vinden.

2.1.1 Werkloze en “actieve” vrouwen in de letterlijke zin: tussen incidenteel werk, opleidingen en projecten...

Uit de activiteiten van de werkloze vrouwen die we hebben ontmoet, blijkt het complexe karakter van het “statuut” van werkloze. Wat inkomsten betreft krijgen sommigen van de geïnterviewde werkloze vrouwen een werkloosheidsuitkering; andere doen, bij gebrek aan middelen, een beroep op het OCMW of krijgen geen uitkering. Wat “activiteiten” betreft, zetten sommige vrouwen zich in voor projecten (bv. het project *solidair wonen*) en volgt een groot deel taalcurssussen en allerlei opleidingen, andere werken halftijds als PWA'er (Plaatselijk Werkgelegenheidsagentschap) of op wisselvallige basis als uitzendkracht (met vaak uitzonderlijk lage lonen). Zij werken namelijk vaak per dag en incidenteel.

Tussen precair werk en opleiding

Verschillende geïnterviewde werkloze vrouwen combineren een incidentele baan met een opleiding. Verschillende voorbeelden illustreren dat vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid een combinatie van activiteiten verrichten in de hoop werk te vinden.

“De moeilijkheid is om alles te volgen. Ik werk in een school. Zoals ik u vertelde, trek ik werkloosheidssteun, ik werk voor het PWA: 's middags, tussen 11 en 2, werk ik met kinderen. Ik zorg voor het toezicht tijdens de middag en op de speelplaats. Dan heb ik een half uur om te eten en om naar de crèche te gaan. Daar heb ik gedaan om 6 uur. Dan moet ik mij haasten - ik heb nauwelijks tijd om te eten - want ik volg een opleiding, maar die begint al om 5 uur. Niet gemakkelijk dus. Wanneer ik dan thuis kom is het bijna half elf. Ik heb niet echt een leven, maar goed... misschien heb ik het nu zwaar, maar ik weet dat ik er uiteindelijk bij zal winnen.”

Vrouwen zijn oververtegenwoordigd bij de werkzoekenden die werken (cf. Deel I). Dit komt door het bijzonder precair karakter van veel jobs die vaak worden toegewezen aan vrouwen (cf. Deel I en Hoofdstuk 3).

“Momenteel ben ik thuisoppas voor zieken, dat betekent dat ik opdrachten krijg wanneer ik gebeld word. Verder ben ik werkloos. Het is zeer slecht betaald. (...) op dagen waarop ik geen opdrachten krijg, krijg ik een werkloosheidsuitkering” (studente avondonderwijs voor sociale promotie)

In het algemeen volgen veel vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid allerlei opleidingen (zoals taalopleidingen en alfabetiseringscurssussen) om werk te vinden

(cf. Deel II, Hoofdstuk 3). Zij vinden echter niet altijd werk op maat.

Niet-erkende activiteiten met een sociale en maatschappelijke meerwaarde

Een groot aantal vrouwen neemt, buiten enig commercieel of institutioneel kader, vaak deel aan activiteiten met een sociale of maatschappelijke meerwaarde. Werkloze vrouwen die bij dergelijk project betrokken zijn (bijvoorbeeld *solidair wonen*), lijden er soms onder dat hun werk in dat kader niet wordt erkend (cf. bijdrage van Flora in “Gekruiste Blikken”).

*“Wij zijn hier erg tevreden, we houden ons bezig met een project (van *solidair wonen*), we doen dit al meer dan een jaar, maar het wordt niet erkend als een job...”*

Aan ambities en ideeën voor creatieve projecten geen gebrek bij de geïnterviewde vrouwen (opvangplaatsen, ontmoetingsplaatsen...). Deze activiteiten kunnen sociale relaties tot stand brengen en tegemoetkomen aan bepaalde behoeften.

2.1.2 Moeilijkheden bij het vinden van werk

In een context waarin er een gebrek is aan beschikbare en aangepaste arbeidsplaatsen levert het actief zoeken naar werk niet altijd resultaten op. Bovendien worden de selectiecriteria strenger. Vrouwen en mannen worden met deze realiteit geconfronteerd. Sommige moeilijkheden zijn echter groter voor vrouwen, meer bepaald omdat zij vaker de zorg voor de kinderen op zich moeten nemen. Daarnaast treffen sommige vormen van discriminatie alleen vrouwen (bv. seksisme, het dragen van een hoofddoek...). De door vrouwen vermelde moeilijkheden bij het vinden van werk houden zowel verband met factoren die voor beide seksen gelden en als met factoren die specifiek voor vrouwen zijn.

Merk op dat bepaalde van deze moeilijkheden en mechanismen niet uitsluitend betrekking hebben op werkgelegenheid, maar ook de huisvesting, op de toegang tot een vervangingsinkomen of sociale bijstand, tot opleiding, tot verzorging... (cf. de andere hoofdstukken van Deel II en Deel III).

a) Gebrek aan arbeidsplaatsen, selectieve criteria, hindernissen op verschillende niveaus

Over het algemeen gaan vrouwen actief op zoek naar werk. Sommige vrouwen raken uiteindelijk **ontmoedigd** omdat ze geen werk vinden. Uit sommige getuigenissen blijkt de **impact van de crisis en van het gebrek aan structurele arbeidsplaatsen**.

“Ik stuur nu en dan sollicitaties naar uitzendkantoren, als ze niet antwoorden, dan bel ik. Ik kan niets anders doen dan bellen en nog eens bellen, ik heb geen andere oplossing (...) en ik slaag er maar niet in om werk te vinden. (...) alles zit vast, ze zeggen dat er geen vraag is.”

“Het is echt miserie momenteel. Ik heb 16 jaar in de hotelsector gewerkt, maar met de crisis en zo hebben ze

bijna iedereen aan de deur gezet om interims aan te nemen, want die zijn veel goedkoper. Ik ben een jaar geleden mijn werk kwijtgeraakt... "

Sommige **tewerkstellingsprogramma's** zijn bedoeld om werkgevers financieel aan te moedigen om personen in dienst te nemen die "ver van de arbeidsmarkt staan". Deze programma's richten zich op een specifiek publiek dat aan de criteria beantwoordt, waardoor andere personen dus worden uitgesloten. Bovendien kunnen zij soms tot averechtse gevolgen leiden doordat iemand aangemoedigd wordt om langer werkloos te blijven om toegang te hebben tot bepaalde functies.

"Zelfs bij de tewerkstellingscel kreeg ik te horen dat ik alles gedaan heb! Omdat ik ook alles gedaan heb. Ik heb gewoon bewijzen geleverd van alles wat ik gedaan heb. Ze waren tevreden over mij en enerzijds ben ik fier, maar anderzijds ben ik een beetje verdrietig want ik heb mijn stage gedaan bij [naam van de zaak] en zijn waren bereid om me aan te nemen. En ze gaan akkoord met de hoofddoek. Ik doe hem alleen op een andere manier om. Dat stoort hen niet. Zij waren tevreden over mijn werk. Maar het probleem is dat zij een Activa-plan vragen. Ik heb de aanvraag ingediend en ze hebben mij het Activa-plan 1 gegeven. Maar zij werven mensen aan met Activa-plannen met even cijfers, niet met oneven cijfers. Dat levert hen namelijk meer voordelen op met de RSZ. Daardoor zat ik vast. Je moet langer werkloos zijn. Ik ben al anderhalf jaar ingeschreven bij Actiris. Maar je moet langer ingeschreven zijn om in dienst genomen te kunnen worden."

Merk op dat personen in een situatie van armoede niet altijd vertrouwd zijn met het gebruik van een computer of internet of er geen toegang toe hebben wegens de kosten die eraan verbonden zijn. Sommige vrouwen zeiden hierdoor moeilijkheden te ondervinden bij het zoeken naar een baan.

"Ik ben op zoek, maar ik ben niet goed met de computer, hoewel ik een opleiding gevolgd heb. Maar het probleem is dat... doordat ik een tijd geen toegang tot het internet heb gehad... ik niet weet hoe ik sollicitaties moet versturen. Dat stoort me. Als ik het met een gewone brief kon doen, dan zou dat voor mij gemakkelijk zijn en dan zou ik die brief versturen, zelfs als het een aangetekende brief was, dan zou dat gaan zoals vroeger. Dit beperkt me in mijn mogelijkheden."

Dat men moeilijk werk vindt, kan ook te wijten zijn aan een combinatie van factoren zoals het feit **dat men de tweede landstaal niet beheerst, dat in het buitenland behaalde diploma's niet erkend worden of dat men het slachtoffer is van discriminatie.**

"Ik vind moeilijk werk. Ik heb de nationaliteit en ik heb het diploma, maar ik moet Nederlands kennen en mijn kennis van het Nederlands is niet goed. Ik heb al gewerkt zonder Nederlands maar dat ik die taal niet goed ken beperkt me in mijn mogelijkheden. Ik heb ook een apothekersopleiding gevolgd, maar ik mag niet als apotheker werken, want mijn diploma is niet gelijkgesteld."

"Ik heb alle bakkerijen afgelopen omdat ik heel graag als verkoopster in een bakkerij wil werken, maar wat vraagt

iedereen? Ofwel vragen ze iemand zonder hoofddoek, ofwel iemand die tweetalig is (...)"

De criteria om toegang te hebben tot een baan zijn vaak bijzonder hoog en nemen soms de vorm aan van discriminatie. Deze vrouwen, die vechten om in deze moeilijke context een baan te vinden, krijgen vaak een **gevoel van onrechtvaardigheid.**

"Ik ben naar België gekomen toen ik 20 was. Toen ik jong was heb ik gevochten voor mijn rechten, maar ik heb ze niet gekregen. Pas nu heb ik mijn rechten gekregen... en ik doe er nog altijd alles aan om werk te vinden. Nu krijg ik te horen dat ik oud ben... echt stom."

"Om werk te zoeken, solliciteer je, je gaat op gesprek en je krijgt te horen dat je te oud bent, zelfs als je de kans hebt, krijg je te horen dat je geen ervaring hebt". Hoe kun je ervaring opdoen zonder werk?! Mensen moeten de kans krijgen! (...)"

Een heel andere reden waarom vrouwen moeilijk werk vinden is omdat ze **de zorg hebben over kinderen of andere afhankelijke personen.** Dit is een aspect dat vaker vrouwen treft (cf. punt 2). De moeilijkheid om werk te vinden wanneer vrouwen de zorg hebben over kinderen, is nog groter wanneer er **niet genoeg plaatsen in crèches en scholen zijn**, in het bijzonder wanneer aangepast onderwijs noodzakelijk is (cf. Deel II, Hoofdstuk 3).

b) Discriminatie

Net als voor andere domeinen van het leven (huisvesting, toegang tot rechten, opleiding, verzorging...) zeiden een aantal vrouwen geconfronteerd te zijn geweest met **discriminatie.** Eerst en vooral **rapporteerden ze discriminaties bij aanwerving op basis van hun afkomst.** Vrouwen van West-Afrikaanse of Subsahariaanse afkomst maakten melding van het feit dat hun huidskleur tot discriminaties leidde bij het zoeken naar werk.

"Ze kijken zelfs naar je nationaliteit, maar alleen maar naar je huid..."

Ook al beheers ik [het Nederlands], toch word ik echt gediscrimineerd, dat is duidelijk. Men beschouwt je als een achterlijke of zo..."

Naast de afkomst kan ook **de nationaliteit** de kansen op het vinden van een baan verminderen.

"Dit is echt een miserie voor mij. Ik zoek heel hard naar werk, ik ben echt op zoek en doe hard mijn best. Maar het komt niet door de werkroosters, het komt door iets anders. Het komt door mijn nationaliteit, omdat ik de Marokkaanse nationaliteit heb. En de meesten stellen me rare vragen, bijvoorbeeld of ik een geldige identiteitskaart heb. Enz. (...) Want de meeste rekruteerders denken dat ik dankzij een arbeidsovereenkomst mijn verblijf in België zal kunnen verlengen of iets dergelijks. Of ik krijg bijvoorbeeld excuses te horen dat ik geen ervaring heb of zo."

Verschillende vrouwen hebben het over **leeftijdsgelinkte discriminaties.**

“Voor mij is het echt mijn leeftijd, die angst, die schrik... in mijn cv vermeld ik trouwens niet mijn leeftijd! Ik ben nog actief, ik kan nog werken, maar ik heb mijn leeftijd en die kan ik niet veranderen op mijn identiteitskaart. Ik zal misschien ook veel duurder zijn voor de baas en ze zijn bang dat ik ziek word of zo... terwijl ik veel troeven heb: mijn kinderen zijn groot, ik heb geen kinderen meer die ziek worden of... ik heb veel troeven, maar zal dat iets helpen?”

Uit bepaalde getuigenissen kwam ook **discriminatie tegenover vrouwen** naar voren, ofwel louter en alleen op grond van hun geslacht of gender, ofwel op grond van hun moederschap.

“Het loon en ook de functies... want vrouwen zijn zogezegd ‘de zwakkeren’. Maar wij zijn niet zwak! Wij zijn sterk. Wij hebben alles! Maar ‘ze heeft kinderen, ze gaat binnenkort bevallen...’. Maar bevallen is geen ziekte of handicap!”

Sommige vrouwen zeggen ook dat het dragen van een **hoofddoek** moeilijkheden oplevert op de arbeidsmarkt.

“Aan de telefoon was die kerel geweldig tegen mij en was hij bereid om me aan te nemen. Toen ik daar was, bekeek hij mij van kop tot teen. Hij zei me: ‘Ah, u bent degene die hier stage wilt doen’. Ik zei: ‘Ja, als u dat niet stoort’. Ik ben vriendelijk gebleven en hij zei me ‘Nee, we nemen geen stagiaires aan’. Aan de telefoon klonk het nochtans helemaal anders. Ik heb hem bedankt en ik ben vertrokken. (...) welk verschil maakt dat, een hoofddoek? Een hoofddoek dragen, je hoofd kaal scheren of een pet dragen, wat is het verschil? Ik ben nog altijd dezelfde persoon.”

2.1.3 Psychologische impact van werkloosheid en van de culpabiliserende logica

In een context van beperkte financiële middelen en soms kritische leefsituaties, kan de afwezigheid van arbeidskansen en een langdurige werkloosheid een grote impact hebben op de mentale gezondheid (Herman & Bourguignon, 2008).

“Ik ben 45. Wat ga ik doen? Ik denk dat men mij nooit werk zal geven, het is niet mogelijk. Wie gaat mij aannemen? Ik zal misschien nooit werk vinden. Ik zit echt in de put, ik ben alleen, mijn kinderen studeren nog, ik kom er niet, het gaat heel slecht met me, het is echt heel moeilijk, ik doe heel hard mijn best...”

“Ik vind geen werk en dat maakt me heel onrustig. Ik slaap niet goed, ik denk veel na waardoor ik hoofdpijn krijg. Mijn immuunsysteem lijdt eronder; ik word de hele tijd ziek.”

Bovendien is er de ideologische en politieke tendens waarin de sociaaleconomische context die gekenmerkt wordt door een structureel tekort aan kwalitatieve arbeidsplaatsen, verdoezeld wordt en de nadruk wordt gelegd op de individuele verantwoordelijkheid van de werkloze in het niet-vinden van een baan (Liénart & Herman, 2006). Deze stigmatisering van de werklozen die beschouwd worden als persoonlijk verantwoordelijk voor hun situatie kan bij de personen in kwestie een gevoel van schuld teweegbrengen of hen tegen die vooroordelen in de verdediging doen gaan

door hun eigen situatie te onderscheiden van die “van de anderen” die van het systeem “profiteren” (cf. Deel III).

2.1.4 Toegang tot werkloosheidsuitkering: bedrag, activering en sancties

De voorwaarden om toegang te hebben tot een werkloosheidsuitkering en, meer in het algemeen, tot een vervangingsinkomen of bijstandsuitkeringen, lijken de afgelopen jaren strenger te zijn geworden (cf. Deel III). Dit is niet zonder gevolgen voor de armoede in het algemeen en voor de beleving van de betrokkenen. In het bijzonder alleenstaande vrouwen met kinderen kunnen grote moeilijkheden ondervinden om te voldoen aan de voorwaarden voor de toekenning van een werkloosheidsuitkering.

a) Minder toegang tot uitkeringen, oververtegenwoordiging van het statuut van samenwonende

Gemiddeld hebben vrouwen minder toegang tot werkloosheidsuitkeringen (cf. Dossier vrouwen en werkgelegenheid, nog te verschijnen). Bovendien zal het bedrag van de werkloosheidsuitkering afhangen van de gezinssituatie: de (forfaitaire) minimumbedragen van een volledige werkloosheidsuitkering bedragen 1 134,9 euro voor een gezinshoofd, 953,16 euro voor een alleenstaande en 503,62 euro voor een samenwonende (en 661,18 euro voor een bevoorrechte samenwonende^[30]).

Over het algemeen gaat het statuut van samenwonende de gezinssolidariteit of van andere vormen van gemeenschappelijk leven voor personen die afhankelijk zijn van een werkloosheidsuitkering of van sociale bijstand bestraffen (cf. bijdrage van FBLP in de “Gekruiste blikken”). Bovendien is de maatregel niet neutraal vanuit genderoogpunt, omdat vrouwen vaker het statuut van samenwonende hebben: van de uitkeringsgerechtigde werkloze vrouwen in het Brusselse Gewest heeft 36,4 % het statuut van samenwonende, 25,7 % dat van alleenstaande en 37,8 % dat van gezinshoofd. Bij de mannen zijn deze percentages respectievelijk 27,6 %, 39,2 % et 33,1 %^[31]. Vrouwen krijgen dus veel vaker een uitkering als samenwonende en worden daardoor vaker financieel benadeeld. In het Brusselse Gewest hebben zij ook vaker kinderen ten laste^[32]. Samenwonen met iemand die een inkomen heeft zal dus de eigen inkomsten van een vrouw met kinderen sterk verminderen.

[30] Op voorwaarde dat de werkloosheidsuitkering van de partner niet hoger is dan 859,3 euro per maand (gegevens op 01/09/2014). Dit statuut van bevoorrechte samenwonende (verhoogde uitkering voor een samenwonende) wordt toegekend aan samenwonenden van wie de partner een werkloosheidsuitkering krijgt die niet hoger is dan een bepaald bedrag. Bron: Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening.

[31] Bron: Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening en eigen berekeningen.

[32] Dit is ook het geval in het Waals Gewest, maar niet in het Vlaams Gewest (cf. Dossier vrouwen en werkgelegenheid, nog te verschijnen).

“Hem kan het niet kan schelen. Hij trekt in bij zijn ouders, hij werkt of werkt niet. Hij heeft de kinderen niet. Of hij een beetje werkloosheidsuitkering verliest of niet, dat maakt niet veel uit. Maar als wij bij onze ouders intrekken, dan verliezen wij onmiddellijk de helft van onze uitkering, echt stom. Of dan verliest mijn moeder haar pensioen.”

In feite versterkt het statuut van samenwonende de financiële afhankelijkheid van vrouwen ten aanzien van hun echtgenoot. Het bestaan van dit statuut is gebaseerd op het idee dat de middelen binnen het gezin gelijk verdeeld worden. Dit is echter niet systematisch het geval. Veel vrouwen hebben namelijk helemaal geen zeggenschap over de inkomsten, terwijl ze wel het grootste deel van de verantwoordelijkheden dragen wanneer het gaat over de behoeften van het gezin (Meulders en al, 2011) (cf. Deel II, Hoofdstuk 1).

b) RVA-sancties: minder frequent bij vrouwen, maar vaak ten aanzien van moeders met kinderen ten laste

Terwijl mannen vaker gesanctioneerd worden dan vrouwen^[33], blijkt wel dat het deel van de gesanctioneerde (mannen of vrouwen) dat het statuut van gezinshoofd heeft, duidelijk groter is bij vrouwen: in het Brusselse Gewest heeft 35,6% van de vrouwen die gesanctioneerd worden om administratieve redenen of wegens vrijwillige werkloosheid en 55,4% van de vrouwen die gesanctioneerd worden in het kader van het plan tot activering van het zoekgedrag het statuut van gezinshoofd. Bij de mannen zijn deze percentages respectievelijk 23,9% en 31,5%^[34]. In deze situaties is het een heel gezin, inclusief de kinderen, dat onder de gevolgen van deze sancties lijdt in termen van inkomen en armoederisico. Naast de gevolgen voor het inkomen, heeft de uitsluiting van werkloosheidsuitkering ook een invloed op de psychische toestand van de betrokken personen en kan ze leiden tot andere vormen van uitsluiting.

“Een eerste zaak die moeilijk voor mij is, is het feit dat mijn werkloosheidsuitkering werd afgenomen. Ik werd geschrapt. Daardoor geraakte ik nog verder in de put. Daarvoor volgde ik opleidingen, heb ik gewerkt, heb ik geprobeerd om eruit te geraken, maar omdat ik niet genoeg aan hun criteria voldeed, werd ik geschrapt en heb ik nu geen inkomen meer. En ik weet dat ik ziek ben, ik ween de hele tijd, ik kan met niemand meer opschieten, dat maakt alles zo moeilijk. Toen ik hier kwam, was het niet mijn bedoeling om in een dergelijke situatie verzeild te raken. Het was dan ook erg hard. Een tweede zaak waar ik het moeilijk mee heb is dat ik 28 jaar ben en dat ik helemaal alleen 3 kinderen moet opvoeden: één van 13, één van 10 en één van 6 jaar.”

[33] In 2013 heeft de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA) in het Brusselse Gewest 8 548 personen gesanctioneerd (zonder schorsing of met gedeeltelijke schorsing) om redenen van “vrijwillige werkloosheid” of om administratieve redenen, onder wie 3 154 vrouwen (36,9%). Bovendien heeft de RVA 3 981 personen gesanctioneerd in het kader van het plan tot activering van het zoekgedrag, onder wie 1 501 vrouwen (37,7%). In de andere twee gewesten is het percentage gesanctioneerde vrouwen vergelijkbaar (cf. Dossier vrouwen en werkgelegenheid, nog te verschijnen).

[34] Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA) en eigen berekeningen.

Bovendien heeft mijn kind van 6 soms gedragsproblemen. En ik besef dat ik er helemaal alleen voor sta, ik heb geen familie en ik moet mijn plan trekken. Ik moet alles alleen doen, de papieren, enz.”

Het verlies van het recht op werkloosheidsuitkering is vaak het resultaat van een situatie van grote bestaansonzekerheid en kan op zijn beurt het probleemkluwen nog groter maken en de bestaansonzekere situatie nog verergeren.

“(…) ik heb mijn werkloosheidsuitkering verloren, en daarna ben ik alles kwijt geraakt. Ik was 5 maanden zwanger. Van het ene kwam dus het andere...”

Een verlies van werkloosheidsuitkering leidt soms tot een situatie van wetteloosheid. Het kan moeilijk zijn om toegang te krijgen tot een leefloon via het OCMW. De wachttijden voor een afspraak kunnen oplopen en het kan lang duren voor er antwoord komt op een vraag, wat in contrast staat met de dringendheid van de situaties (cf. Deel III). De gevolgen van een verlies van het recht op werkloosheidsuitkering zijn dus bijzonder alarmerend.

“Toen ik toekwam in het onthaalhuis, had ik nergens meer recht op. Ik had geen OCMW, helemaal niets.”

c) De tijd om zijn rechten te behouden, rechtvaardiging en activering

Dat de voorwaarden om toegang te krijgen tot een werkloosheidsuitkering maar ook tot andere soorten van uitkeringen of bijstand (cf. Deel III) strenger worden, heeft als gevolg dat het leveren van bewijzen en het afhandelen van administratieve procedures meer tijd in beslag nemen. In geval van een werkloosheidsuitkering moet de betrokkene het bewijs leveren dat hij actief op zoek is naar werk. Hij moet hiervoor bewijzen dat hij X aantal keren gesolliciteerd heeft (en daarvan de bewijzen bewaren in een dossier), dat hij een opleiding gevolgd heeft, dat hij modules ‘Werk zoeken’ gevolgd heeft, enz.

Dit is niet zonder gevolgen voor het dagelijks leven van de vrouwen, van wie het grootste deel van de tijd vaak al in beslag genomen wordt door huishoudelijke activiteiten. Deze activiteiten zijn bovendien heel wat tijdrovender voor vrouwen in een situatie van armoede (die geen transportmiddelen hebben, die zo goedkoop mogelijke goederen en diensten moeten proberen te vinden, die problemen in verband met huisvesting en/of gezondheid moeten oplossen zonder dat ze een beroep kunnen doen op externe hulp...). Hierbij komt nog de tijd die wordt besteed aan de verschillende administratieve verplichtingen om recht te krijgen op een vervangingsinkomen of op sociale bijstand of om dit recht te behouden, waardoor deze vrouwen nog minder tijd hebben en meer druk ervaren.

“Ik ga een papier halen bij de werkloosheidsdienst, dat kost me een hele dag. Ik ga naar de BBTK, je bent er een hele dag mee bezig. Je gaat naar het OCMW voor een attest, je bent de hele dag ginder. Overal is het aanschuiven... Je gaat naar het ziekenfonds, ze geven je een hele uitleg... en weer een hele dag kwijt. Je hebt dus geen tijd! Tijd om vooruit te komen.”

Werkloos zijn of opnieuw werkloos worden brengt bovendien vaak nieuwe procedures met zich mee. Verder moet eventueel een beroep gedaan worden op aanvullende hulp van het OCMW, iets wat tijd kost en iets waaraan andermaal vele complexe voorwaarden vastzitten. Je recht op sociale bijstand verdienen is niet alleen tijdrovend, bovendien moet je allerlei documenten verstrekken, contact opnemen met andere diensten, telefoontjes plegen, aankloppen bij adviesdiensten...

2.2 DE ONGELIJKE VERDELING VAN HUISHOUDELIJKE EN PROFESSIONELE ACTIVITEITEN TUSSEN MANNEN EN VROUWEN

2.2.1 Het aandeel van de vrouw in de huishoudelijke activiteiten

Nagenoeg alle geïnterviewde vrouwen, en vooral wanneer zij moeder zijn, zeggen dat zij heel wat tijd besteden aan huishoudelijke activiteiten. Maken onder andere deel uit van deze activiteiten: het op zich nemen van de zorg voor en het voorzien in de behoeften van de kinderen (volgens de Belgische enquête naar het tijdsgebruik (2005) besteedt een vrouw gemiddeld twee uur per dag aan de zorg voor en de opvoeding van de kinderen, tegenover één uur voor mannen) en het gezin in bredere zin (hulp aan oudere of zieke familieleden), huishoudelijke taken, het kopen van voedsel (en de daarmee gepaard gaande verplaatsingen), enz.

Uit de interviews met de vrouwen kwam duidelijk naar voren dat de huishoudelijke taken ongelijk verdeeld zijn. Deze ongelijke verdeling van de taken wordt vaak als onrechtvaardig beschouwd en de gevolgen daarvan werden veelvuldig benadrukt. Dit is namelijk een belangrijke uitdaging als het gaat over de activiteiten van vrouwen. Deze taken nemen soms de hele dag in beslag, vooral bij alleenstaande moeders of voor moeders met meerdere kinderen.

Deze ongelijkheden in de verdeling van de huishoudelijke taken zullen hun weerslag hebben op andere gebieden, in het bijzonder op professioneel gebied.

"Ik heb nog niets gevonden met een werkrooster dat me past. Al mijn tijd gaat naar mijn zoon, naar niets anders. Hem wegbrengen, eten maken, hem ophalen, dat is het momenteel omdat ik nog niet... dat neemt de meeste tijd in beslag, veel anders is er momenteel niet."

Het risico dat het beroeps- en het gezinsleven moeilijk of helemaal niet verenigbaar zijn, neemt nog toe als de moeder alleenstaande is en geen familiaal netwerk heeft.

"Als ik werk had, wie zou dan voor mijn dochter zorgen? Ik sta er helemaal alleen voor, ik heb niemand."

Sommige kinderen vragen ook meer aandacht. Verschillende geïnterviewde moeders hadden een ziek of gehandicapt kind. Zij worden met dergelijke situaties geconfronteerd terwijl de structuren, de diensten of de aangepaste scholen niet altijd

bekend (gebrek aan informatie) of toegankelijk (gebrek aan plaatsen, leeftijdscriteria, niet aangepast aan de ernst van de handicap...) zijn. (cf. Deel II, hoofdstuk 3).

"... ik kom er niet uit en ik moet uiteindelijk kiezen wat nu het beste is rekening houdend met mijn zoon... ik wil wel werken maar..."

Meer in het algemeen wordt het traject van vrouwen in belangrijke mate beïnvloed door familiale verplichtingen en door de zorg voor andere gezins- of familieleden (niet alleen kinderen).

"H. kan momenteel niet gaan werken want ze moet voor haar man zorgen" (vrouw die over haar dochter praat die samenwoont met een werkloze man)

De ongelijke rolverdeling ligt diep verankerd in de mentaliteit. De situatie van een alleenstaande vader met kinderen komt minder vaak voor en zal over het algemeen meer emoties teweegbrengen dan een alleenstaande moeder met kinderen. Deze ongelijkheid in rolverdeling en beeldvorming wordt vaak als onrechtvaardig ervaren.

"En ze zei me dat er een moeder van vijf kinderen naar het OCMW was gekomen, dat het haar niet lukte om zich te organiseren en dat zij fouten had gemaakt. En daarom had zij een sanctie gekregen en zij was heel boos, want ze gaf toe dat ze fouten had gemaakt, maar ze redt het niet alleen met de vijf kinderen. En wanneer er dan een alleenstaande vader aankomt, dat is dat iets zeldzaam. En ook hij had het moeilijk, en iedereen zei "de arme stakker". Inderdaad "de arme stakker", het is moeilijk met een job, maar een moeder kan in dat geval niet op begrip rekenen. Er is ongelijkheid. Ik begrijp dit niet, want men wil dat vrouwen actief zijn in de samenleving, op de arbeidsmarkt enz. Maar waarom wordt deze lijn niet doorgetrokken naar vaders met kinderen. Ik heb zelf vier kinderen en ik wil echt werken. Maar ik kan niet weg met de kinderen en eerlijk gezegd, soms slaap ik slecht en voel ik me niet goed."

Door de ongelijke verdeling van huishoudelijke taken tussen mannen en vrouwen, kunnen sommige maatregelen het risico inhouden dat vrouwen nog meer in een huishoudelijke rol worden geduwd (iets wat de geïnterviewde vrouwen soms uitdrukkelijk aan de kaak stellen, cf. punt 2.2) en de ongelijke verdeling in stand wordt gehouden. Merk in dit verband op dat een geïnterviewde professional waarschuwt voor de impact van het bezuinigingsbeleid op het lot van vrouwen: budgetbeperkende maatregelen die het aanbod van openbare diensten op verschillende vlakken dreigen te verkleinen, zouden kunnen resulteren in een verschuiving van deze activiteiten van de openbare sfeer naar de privésfeer, wat vrouwen harder zou treffen (Van Lancker, 2014).

2.2.2 Zich onttrekken aan de huiselijke kring en aan de financiële afhankelijkheid van de partner

Verschillende geïnterviewde vrouwen lijden onder het feit dat zij geen erkenning krijgen voor hun huishoudelijke activiteiten en voelen zich, zowel in het gezin als in de samenleving, niet gewaardeerd. Sommigen zeggen zich te willen onttrekken aan de huiselijke kring en aan de afhankelijkheid van hun partner en zetten soms stappen in die richting.

"Ik ben getrouwd toen ik 24 was, ik heb in bejaardenhuizen gewerkt. Dat betekende dat ik 's nachts moest werken. Twee maanden nadat ik trouwde, werd ik zwanger en moest ik weg, in een bejaardenhuis werken ging dus niet meer en 's nachts werken dat lag me niet. Ik ben dan gestopt om me volledig toe te leggen op mijn kinderen. Omdat ik wist dat ik een "goed gezin" wou, en ik heb mijn 4 kinderen op de wereld gezet. En omdat mijn man thuis altijd brood op de plank brengt, word ik thuis dikwijls voor minder aanzien en krijg ik geen waardering voor wat ik doe, noch voor de opvoeding van de kinderen, noch als huismoeder, in de ogen van een man en vooral van kinderen is dat minderwaardig, want een bedankje kan er nooit af. Het is normaal dat je 's morgens opstaat en boterhammen smeert en dat je om middernacht nog niet in bed ligt zoals iedereen... maar gewaardeerd wordt dit niet en een 'dank je' krijg je niet. (...)

Op een bepaald moment dacht ik bij mezelf, ik heb 13 jaar van mijn tijd aan mijn huwelijk gegeven, nu ga ik iets doen wat ik leuk vind. (...) ik heb op internet gezocht en op Dorifor en ik heb verschillende keren gebeld, maar het zat vol, ook omdat veel mensen die beroepen willen doen: zorgkundige, gezinshelper en kinderverzorgster/hulpverleenster voor kinderen. Ik heb een ongelooflijke kans gekregen: op de vraag wat mijn motivatie was om voor dit beroep te kiezen heb ik het volgende geantwoord op het examen: 'Ik heb genoeg van dweilen, ik ben het beu om thuis te zitten en een deel van het meubilair te zijn; daarom zou ik heel graag dat beroep doen'. En bestaan, gewaardeerd worden, iemand zijn. Want als je werkt en je bent onafhankelijk, dan ben je iemand. Maar als je thuis bent dan ben je niemand, want huisvrouwen worden door de staat niet erkend. Ik ben dan ook gemotiveerd sinds ik daar ben, dat zie je in mijn studies, in wat ik wil doen."

2.2.3 Professionele en familiale taken combineren

Een baan hebben betekent niet noodzakelijkerwijs dat er een evenwicht is in het verrichten van huishoudelijke taken binnen het gezin. Vrouwen moeten dan werk en huishoudelijke taken combineren.

"Wel, het is inderdaad zo dat ik vroeger werk had; het was ook zo dat wanneer ik thuis kwam, ik degene was die eten maakte, het bad gaf, de taken deed..."

Het is nog steeds vooral de vrouw die haar beroepsleven moet afstemmen op het gezinsleven (Fusulier, 2012), zij zullen dan ook vaker loopbaanonderbrekingen nemen

of hun arbeidstijd verkorten. Er zijn tal van maatregelen genomen om een evenwichtige verhouding tussen beroeps- en gezinsleven te ondersteunen (zoals systemen van kinderopvang, moederschaps-/vaderschapsverlof, enz.), maar *"de ondersteuning van het gezin waarin beide partners werken, impliceert echter een grotere betrokkenheid van de vaders bij het gezinsgebeuren om zo de taken te verdelen."* (Meulders en al, 2010).

2.3 WERK DAT GEEN UITWEG VORMT UIT DE ARMOEDE: PRECAIRE VROUWELIJKE JOBS

In onze samenleving neemt het tekort aan arbeidsplaatsen en preciaire tewerkstelling toe. In een tijdperk waarin er een tekort is aan arbeidsplaatsen, waarin de arbeidsverhoudingen geïndividualiseerd worden en waarin collectieve regelingen verdwijnen, kijken de arbeidsvoorwaarden steeds meer af van de loonvoorwaarden en de garanties van het tewerkstellingsstatuut met name wat betreft duur, loon, recht op werk of sociale bescherming (Castel, 2009).

Zowel vrouwen als mannen ontsnappen niet aan deze tendens. Bovendien vinden we een concentratie van vrouwen in sectoren (maatschappelijk welzijn en gezondheid, onderwijs, kleinhandel...) die vaak geassocieerd worden met lage lonen en preciaire arbeidsvoorwaarden. Uit de situaties van verschillende geïnterviewde vrouwen bleek hoe precair hun betrekking was in termen van werkroosters, loon, arbeidsvoorwaarden, het bestaan van rechten...

Deze elementen komen soms bovenop een vorm van kwetsbaarheid voor bepaalde vrouwen die gediscrimineerd worden op basis van gender of die zich in een situatie bevinden die hen extra vatbaar maakt voor misbruiken, zoals het niet bezitten van papieren.

2.3.1 Preciaire vrouwelijke jobs: het voorbeeld van de sector van de huishoudelijke diensten

Verschillende activiteiten of betrekkingen met een laag loon en een zeer precair karakter worden vooral uitgeoefend door vrouwen (cf. Deel I). We vinden vaak vrouwen in sectoren die specifiek aan hen worden toegekend, zoals activiteiten in verband met de verzorging van personen en de (toenemende) uitbesteding van huishoudelijke activiteiten. Dat aan vrouwen jobs worden toegekend in verband met de uitbesteding van huishoudelijke taken (zorgen voor zieke of afhankelijke personen, schoonmaak, enz.) weerspiegelt zo de genderongelijkheden in termen van huishoudelijke taakverdeling. Deze jobs worden vaak gekenmerkt door lage lonen, moeilijke werkomstandigheden en preciaire statuten (deeltijds, onderbroken werkroosters, overeenkomsten voor een bepaalde tijd...). Een aantal cijfergegevens hieromtrent werden voorgesteld in Deel I van het rapport.

De sector van de thuisdiensten vormt een belangrijke bron van werkgelegenheid, die zich met name parallel ontwikkelt met de stijgende loonactiviteit van vrouwen. Vrouwen uit de middenklasse die een baan gevonden hebben, besteden namelijk de huishoudelijke taken uit. Deze taken worden dan verricht door andere vrouwen die zich in een bestaansonzekere situatie bevinden (migrantenvrouwen, lager geschoolde vrouwen...), wat de ongelijkheden tussen vrouwen en de genderongelijkheden vergroot (Nakano Glenn, 2002).

Dienstencheques zijn een voorbeeld van een sector die bijna uitsluitend 'vrouwelijk' is^[35], waarin de lonen laag zijn en de werkomstandigheden moeilijk zijn. Het systeem van de dienstencheques werd in 2004 door de federale regering ingevoerd om de formele werkgelegenheid in de sector van de huishoudhulpdiensten te ontwikkelen via een vorm van subsidie die zowel wordt toegekend aan de gebruikers (grotendeels afkomstig uit de middenklasse en de hogere klasse) als aan de dienstencheque-ondernemingen. Deze maatregel werd geregionaliseerd in het kader van de 6de staatshervorming^[36].

Sinds de invoering kent het systeem van de dienstencheques een grotere groei in het Brusselse Gewest dan in de andere twee gewesten. In 2012 zijn 21 079 Brusselaars in deze sector tewerkgesteld, van wie 95,1 % vrouwen en 77,7 % personen met een buitenlandse nationaliteit. 62,4 % is laag geschoold, 31,7 % is middelhoog geschoold en 5,9 % is hoog geschoold (Gerard & al, 2013). Dit laatste percentage is hoger dan in de andere gewesten en kan verklaard worden door de aanwezigheid van migrantenvrouwen met een hoger diploma die geen werk gevonden hebben in hun competentiegebied en/of van wie het diploma eventueel in België niet erkend wordt. Sommige vrouwen getuigden met bitterheid over het feit dat zij automatisch deze huishoudelijke taken toegekend kregen terwijl zij soms over andere (vaak in België niet erkende) kwalificaties beschikken, andere ambities hebben of een gezondheid hebben die dit fysiek zware werk niet toelaat.

"Ik heb in Marokko niet gestudeerd om te poetsen. Dat is niet goed voor mij. Ik heb een humanioradiploma, ik heb 3 jaar gestudeerd en heb ervaring aan de universiteit, gaan werken als poetsvrouw is dus niet aanvaardbaar. Ik heb ook grote problemen met de producten. Ik heb veel problemen op mijn armen door het schoonmaken. Ik heb een gevoelige huid. Ik heb problemen met stof; dan kan ik niet goed ademen. Ik ben lang in het ziekenhuis moeten blijven, omdat ik niet goed kon ademen. Daarom is poetsen niet goed voor mij."

De sector van de dienstencheques wordt gekenmerkt door een grote bestaansonzekerheid. In 2012 bedroeg het gemiddelde bruto uurloon 10,82 euro per uur. Voor een voltijdse baan van 38 uur verdiende een werkneemster met dienstencheques ongeveer 1 200 euro netto, dit is

het minimumloon. Kleine deeltijdse banen komen in deze sector echter het meeste voor: in 2012 werkte 21,7 % van de werkneemsters met dienstencheques onder een regeling van voltijdse arbeid, 15,5 % werkte onder een "arbeidsregeling tussen halftijds en voltijds" en 62,7 % werkte minder dan halftijds. Uitzendkantoren dragen in ruime mate bij aan dit hoge aandeel van kleine deeltijdse banen; in België bedraagt het aandeel van de contracten voor bepaalde duur in de uitzendkantoren die jobs met dienstencheques aanbieden 93,9 %, terwijl dit aandeel in de Plaatselijke Werkgelegenheidsagentschappen 31,8 % bedraagt (Gerard & al, 2013).

Uit sommige interviews komen de moeilijke werkomstandigheden in de schoonmaaksector naar voren.

"Sinds januari ben ik terug naar school gegaan. Waarom ik het doe? Omdat ik niet zie hoe ik anders de eindjes aan elkaar kan knopen! Dweilen, dat gaat een tijdje, maar na een tijdje gaat dat niet meer! Het gaat niet meer omdat je rugpijn krijgt en omdat je opmerkingen krijgt van degenen die je af en toe tewerkstellen..."

Hoewel een aantal vrouwen door dit systeem uit het circuit van het zwartwerk is geraakt, bestaat er nog altijd een informeel circuit van huishoudelijk werk, waarin we vaak vrouwen zonder papieren aantreffen.

2.3.2 Deeltijds werk, moeilijke werkroosters

Deeltijds werk, vooral voor personen met een laag diploma, wordt vaak heel slecht betaald. Deeltijdse arbeid is wijdverspreid onder vrouwen (cf. Deel I), aan de ene kant omdat de jobs die in verschillende vrouwelijke sectoren worden aangeboden, vaak deeltijdse jobs zijn, anderzijds omdat het moeilijk is om privéactiviteiten en professionele activiteiten te combineren (in een context waarin de taken ongelijk verdeeld zijn en er een tekort is aan betaalbare structuren voor kinderopvang).

De deeltijdse arbeid wordt dus aan de ene kant "rechtstreeks" door vrouwen ondergaan omdat het contract daarin voorziet en aan de andere kant door vrouwen gevraagd (of "onrechtstreeks" ondergaan), zodat hun job combineerbaar is met de zorg voor hun kinderen.

"Ik ben schoonmaakster; ik werk 's morgens en 's avonds. Ik heb aan mijn inspecteur moeten vragen om alleen een job voor 's avonds te zoeken, niet voor 's morgens, dus vanaf 5 of 6 uur, zodat ik ze naar school kan brengen."

Sommige vrouwen combineren twee deeltijdse banen om rond te komen. Ze zijn vaak slecht geïnformeerd over het fiscale systeem, wat later grote financiële problemen kan opleveren.

"Overdag werkte in een hotel en 's avonds werkte ik als verkoopster in een snoepwinkel in het stadscentrum. Ik begon om 6 uur in het hotel want ik deed de ontbijtdienst tot 14 uur en om 17 uur begon ik dan in de winkel tot middernacht. Ik verdiende dan een beetje meer dan 2 000 euro, dat was echt geweldig, maar aan het einde van het jaar moest ik wel 4 000 euro belastingen betalen!"

[35] Zie in verband met de dienstencheques in Brussel het werk van Camargo B. (2014).

[36] De regionalisering kan theoretisch gesproken leiden tot een mogelijke herstructurering van het aanbod en tot eventuele wijzigingen in de gebruiks- of arbeidsvoorwaarden in de dienstenchequesector.

Wanneer er een tekort is aan arbeidsplaatsen dan is de druk op de werknemers groot, zelfs in geval van deeltijdse arbeid: de wettelijke en persoonlijke grenzen worden vaak overschreden zonder dat de werknemer zich verzet omdat hij bang is om zijn job te verliezen. Het feit dat het gezin kinderen heeft en/of dat men ongehuwd is zorgt voor extra druk en leidt tot angst voor de toekomst.

"Mijn werk neemt het grootste deel van mijn tijd in beslag, ook al werk ik halftijds. Vandaag moest ik werken tot 12.30 uur en toch heb ik gewerkt tot 17 uur. Ik werk halftijds, maar sommige dingen die ik voltijds deed, doe ik nog steeds, om niet de indruk te wekken dat ik minder competent ben, want ik ben bang. Ik werk slechts halftijds en een werkloosheidsuitkering geeft ook niet voldoende zekerheid, dus doe je het zonder morren. Je durft niet neen te zeggen."

De **werkroosters** zijn vaak moeilijk in sommige vrouwelijke beroepen, wat vooral problemen oplevert voor alleenstaande vrouwen met kinderen.

"Ik ben op zoek naar een baan als verpleeghulp, maar dat is niet... het probleem, het zijn de werkroosters. Met mijn zoon is dat niet gemakkelijk, ik moet hem gaan brengen en zo. En daarbij komt nog dat ik alleenstaande ben. Want als je een partner hebt, dan kan die af en toe... je kunt je organiseren, maar als je er alleen voor staat, dan is het moeilijk, met de keuze die ik gemaakt heb. Ik weet het niet, eerlijk gezegd geraak ik er niet uit. Misschien ga ik overstappen naar een andere sector of opleiding, maar ik weet niet welke."

2.3.3 Werk voor bepaalde duur, uitzendarbeid, artikel 60

Personen die tewerkgesteld zijn met een arbeidsovereenkomst voor bepaalde duur verkeren in grote onzekerheid over wat de volgende dag brengt, vooral als ze geen middelen of familiaal vangnet hebben, als het om alleenstaande moeders gaat, enz.

"Het is heel moeilijk om werk te vinden. Want je weet niet wat er hierna zal gebeuren, want het is een contract voor bepaalde duur. Tegen oktober is het hier gedaan, maar wat volgt er daarna? Want ook daarna wil ik niet thuis zitten. Ik wil iets doen."

Veel vrouwen werken per uur of per dag. Herinner dat vrouwen oververtegenwoordigd zijn bij de werkzoekenden die incidenteel werken, als uitzendkracht en/of deeltijds (cf. Deel I).

Veel geïnterviewde vrouwen werken als artikel 60. Artikelen 60§7 en 61 zijn programma's via welke OCMW's aan leefloof- of bijstandsgerechtigden een betrekking van bepaalde duur kunnen aanbieden. De bedragen van een leefloof, een artikel 60 en een werkloosheidsuitkering zijn laag en verschillen weinig van elkaar. (zie Deel II, Hoofdstuk 1).

"Als je een goede job hebt, dan kun je je facturen betalen, maar met een artikel 60 lukt dit niet. Je hebt gewoon niet genoeg geld."

Ondanks de lage bedragen lijkt artikel 60 voor sommige vrouwen wenselijker dan de onzekerheid van een werkloosheidsuitkering. Over het algemeen vormt de bepaalde duur van de tewerkstellingsprogramma's een probleem voor mensen die van hun werk houden en niet willen vertrekken.

"Ik zeg niet dat iedereen zomaar moet aangenomen worden, maar wel de mensen die echt de moeite zijn, begrijp je? Want ik ben niet de enige die hier wil blijven. Ik heb er zelfs een grapje over gemaakt bij mijn inschakelingsagent de laatste keer dat ze is langs geweest. Ik zei tegen haar: 'ik weet hoe ik hier terug kan komen werken.' 'Ah?', zei ze, 'Hoe ga je dat doen?' Ik heb haar geantwoord: 'heel gemakkelijk, wanneer ik een werkloosheidsuitkering trek, ga ik geen vinger uitsteken, ik ga helemaal niets doen, geen cv's versturen... ze gaan me eraf gooien, dan kom ik terug bij het OCMW, kom ik bij u en dan stuurt u me terug naar waar ik nu ben!'"

2.3.4 Loon en loongelijkheden

Uit veel interviews met vrouwen kwam naar voren dat wat zij met hun werk verdienen onvoldoende is. Bovendien vereisen sommige vrouwenberoepen hoge kwalificaties terwijl ze niet naar waarde worden geschat.

"Als kinderopvangster kan je ofwel je eigen crèche beginnen, maar voor mij is dat geen optie, want ik heb niet de middelen, ofwel moet je in privécrèches werken. Maar eigenlijk vraagt dit beroep veel kwaliteiten, eigenlijk moet je over alle kwaliteiten van de wereld beschikken, maar het wordt zeer slecht betaald."

Ook de ongelijkheid op het vlak van loon of arbeidsvoorwaarden tussen mannen en vrouwen (cf. Deel 1) blijkt uit sommige interviews.

"Hij krijgt meer betaald dan ik. Ik vraag me af waarom? Ik doe meer werk dan hij, want ik ben niet alleen magazijnbeheerder, ik poets ook, ik ruim zijn bureau op, want hij vertrouwt me, ik zorg ervoor dat zijn papieren en zijn documenten altijd op dezelfde plaats liggen, dat doe ik allemaal. Dan denk ik bij mezelf: waarom dat verschil? Omdat ik een vrouw ben? Ik vraag me dan af of het is omdat ik een vrouw ben of omdat ik buitenlandse ben? Of omdat ik een hoofddoek draag of wat? Zoveel vragen die door mijn hoofd spoken... Of is het mijn fout omdat ik naïef ben. Ik heb veel respect voor mijn baas. Ook al is dit mijn recht, ik durf niet tegen hem in te gaan. Het is alsof er een barrière staat tussen mij en mijn baas... soms vind ik dat het ook mijn schuld is. Ik zou mijn grenzen moeten stellen."

2.3.5 Werkloosheidsvallen

Precaire tewerkstelling kan "financiële vallen" of "werkloosheidsvallen" met zich meebrengen. Met deze termen wordt verwezen naar een situatie waarin de overschakeling van het statuut van uitkeringsgerechtigde naar dat van werknemer een zeer kleine stijging van het inkomen tot gevolg heeft, of zelfs tot verlies leidt gezien de extra uitgaven die ermee gepaard gaan. Dit probleem kan opduiken in verschillende situaties van laagbetaald precair

werk en meer of minder uitgesproken zijn naargelang van de gezinssituatie.

Het probleem betreft vooral alleenstaande ouders met kinderen (hoofdzakelijk moeders), onder meer door de extra kosten voor kinderopvang (en andere bijkomende kosten zoals vervoerskosten, enz.) en het eventuele verlies van bepaalde sociale voordelen. Hoewel deze zuiver economische factor zeker niet doorslaggevend is in de tewerkstellingsgraad van de personen in kwestie (Defeyt, 2012), vormt het feit dat deze gezinnen er door middel van werken niet in slagen om uit de armoede of de bestaansonzekerheid te raken een groot probleem, ook voor de kinderen in die gezinnen (Guio en al, 2014).

“Met de kinderen, de school, de opvang... vroeger lukte het allemaal, maar nu is het duur. Ik ben op zoek naar werk, het is niet dat ik niet wil werken. Maar de kosten van kinderopvang zijn enorm.”

Het tekort aan openbare plaatsen voor kinderopvang in Brussel en de hoge kosten van privécrèches dwingen vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid of van armoede er *de facto* vaak toe om thuis te blijven en de zorg voor de kinderen op zich te nemen.

2.3.6 Zwartwerk, vrouwen zonder papieren

Personen die illegaal op het grondgebied verblijven hebben vaak geen andere keuze dan informele activiteiten te verrichten om in de illegaliteit te overleven. Zij zijn genoodzaakt om opgelegde werkomstandigheden te aanvaarden om te proberen het bestaansminimum te verdienen. Vele van die personen zijn vrouwen. Zij zijn dubbel kwetsbaar: zij hebben geen papieren en zij zijn vrouw. Ze lopen een bijzonder risico van misbruik en uitbuiting, zowel in termen van bezoldiging als in termen van werkomstandigheden.

“We worden uitgebuit op het werk, we worden door de bazen gemanipuleerd, we zijn zeer goedkoop voor de bazen. Ik heb voor 2 euro per uur gewerkt, van 6 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds, zonder pauze. Ik was verkoopster in een broodjeszaak en schoonmaakster. Je werkt meer dan 8 uur per dag, maar bij de vakbond vernam ik dat de maximale dagelijkse werktijd 8 uur is voor voltijdse arbeid, iets wat ik niet wist. Soms werkte ik wel 14 uur per dag. En als je niet tevreden bent, dan krijg je beledigingen naar je hoofd geslingerd en als je je rechten opeist bij de bazen, dan zetten ze je aan de deur.”

Vrouwen die onregelmatig op het grondgebied verblijven, werken vaak als dienstmeisje want zij hebben geen andere keuze. Deze “onzichtbare” vrouwen zijn bijzonder kwetsbaar voor misbruik, vooral als ze voltijds werken voor één werkgever bij wie ze vaak vertoeven (Gutiérrez & Craenen, 2010).

“Ik was dienstmeisje bij een gehandicapte vrouw, ik heb er harde tijden gekend. Ik mocht geen douche nemen. Als je dienstmeisje bent, dan voel je je niet op je gemak. Ze zei me “je werkt bij mij en we blijven met ons twee”, en toen kwamen de kleinzonen en de gasten en je bent iedereens meid. Toen

heb ik mijn koffers gepakt en ben ik de straat opgelopen en daar kwam ik een landgenote tegen. Voordat ik bij die dame wegging, was ik op zoek naar werk in de illegaliteit, ik kreeg onderdak en eten bij haar en ik kreeg 10 euro, maar ik mocht niet slapen wanneer ik wilde. En aangezien ik geen keus had, kan ik niet zeggen dat ze van mij geprofitteerd heeft; ik moest alles maar aanvaarden en zij heeft me 300 euro gegeven. Ik had geen weekends en soms zag ik het daglicht niet. Ik ben voor mezelf moeten opkomen en uiteindelijk kreeg ik van 14 tot 18 uur voor mezelf, maar ik mocht niet te laat komen.”

Als men een vertrouwensrelatie^[37] met een werkgever heeft ontwikkeld, dan krijgt men soms de kans om op regelmatige basis bepaalde zaken in het zwart te doen.

“Ik heb tijdens een periode officieel gewerkt. En daar heb ik mensen leren kennen. En toen ik problemen had met papieren, hebben zij me geholpen, ze beschermden me, en ik ben nu en dan voor hen blijven werken wanneer ze me nodig hadden. De baas vertrouwde me om de voorraadinventaris te maken, om de bestellingen voor te bereiden, enz. Hij had vertrouwen in mij...”

Soms is het gemakkelijker om toegang te krijgen tot de informele arbeidsmarkt dan tot de formele arbeidsmarkt, vooral voor personen die het slachtoffer zijn van discriminatie.

“De hoofddoek is een probleem om werk te vinden. Voordien vond ik altijd werk wanneer ik geen papieren had; ik moest werk vinden om te kunnen leven want ik had helemaal geen hulp. Ik werkte af en toe als magazijnbeheerder, soms als schoonmaakster, en soms deed ik thuis retouches (retouches van broeken, kleine dingen). Ik probeerde mijn brood te verdienen en aan niemand iets te vragen, niet te bedelen. Het is ook een kwestie van trots. Dat verschilt van persoon tot persoon.”

[37] Camargo (2014) heeft in het kader van de tewerkstelling met dienstencheques en van de overgang van het informele naar het formele kader het belang aangetoond van vertrouwen en van een interne tewerkstellingsdynamiek, tussen werkgever en werknemer en via netwerken. Zie p. 30-31.

3. OPLEIDING EN VORMING

Dit hoofdstuk belicht de verschillende vaststellingen die gedaan werden naar aanleiding van de interviews met de vrouwen en de analyse van de cijfergegevens. Het blijkt dat de vrouwen in het Brussels Gewest gemiddeld gesproken een hoger opleidingsniveau hebben dan de mannen. Een meer gedetailleerde uitsplitsing van de bevolking per opleidingsniveau leert echter dat het aandeel van de niet geschoolde vrouwen (zonder diploma van het basisonderwijs) hoger is dan dat van de mannen. Bovendien zijn de vrouwen ruim in de meerderheid bij de personen die in het Brusselse Gewest ingeschreven zijn voor alfabetiseringscursussen.

De interviews met de vrouwen illustreren de veelheid aan vormen die zij volgen om het gebrek aan middelbareschoolopleiding of -diploma op te vangen, om één van beide landstalen te leren, om zich een beroep eigen te maken of om zich te heroriënteren... en, uiteindelijk en in het algemeen, om toegang te krijgen tot werkgelegenheid. Het volgen van een vorming wordt soms ingegeven door een persoonlijke keuze, soms voorgeschreven als voorwaarde voor het behoud van zijn rechten in het kader van beroepsinschakelingstrajecten.

Voor veel van de geïnterviewde vrouwen geldt dat zij onderwijsrichtingen of vormen gevolgd hebben of volgen die als "vrouwelijk" beschouwd worden (naaien, haartooi, schoonmaken, hulpverlenster voor kinderen, enz.). Schoolkeuzes geschieden nog altijd in grote mate "seksgericht" (Couppié en Epiphane, 2006). Er bestaan significante stereotypen over het "gender van beroepen", die met name in stand worden gehouden door de beroepen die vrouwen aangeboden krijgen. De horizontale segregatie is waarneembaar in de school- en beroepstrajecten en dus zowel in termen van studie"keuzes" als van toegang tot bepaalde arbeidsplaatsen (cf. Deel I).

In vele gevallen vestigden de geïnterviewde vrouwen veel hoop op de opleiding of vorming. Een heleboel vrouwen hebben echter één, twee of drie vormen gevolgd zonder werk te vinden. Hoewel meisjes/vrouwen in Brussel gemiddeld gesproken beter lijken te presteren en beter opgeleid te zijn, worden ze daarentegen niet in grotere getale tewerkgesteld (cf. Deel I). Merk op dat opleiding en onderwijs, behalve aan een toegang tot werkgelegenheid, ook kunnen bijdragen tot sociale emancipatie.

Voor de duidelijkheid worden schoolopleiding en vorming in dit hoofdstuk in aparte paragrafen behandeld. Merk echter op dat bepaalde mechanismen die van invloed zijn op de opleidings- of vormingstrajecten vergelijkbaar zijn en dat de door vrouwen afgelegde trajecten laten zien dat beide elkaar afwisselen (zo kan bijvoorbeeld een vorming gevolgd worden om een onvoltooide schoolopleiding te compenseren).

3.1 OPLEIDING EN ONDERWIJS

De loopbaanmogelijkheden, de sociale status enz. worden sterk bepaald door het opleidingsniveau.

Er spelen verschillende factoren mee bij het verloop van de schooltrajecten. Zowel de schoolcontext ("quoting" van de schoolinstellingen, de pedagogische methode, het tekort aan plaatsen, overvolle klassen...) als de gezins-, culturele en sociale context (inzicht in het schoolsysteem, opvattingen van de school, financiële middelen, huisvestingsomstandigheden...) kunnen een impact hebben op het traject, de scholing en het leerproces.

3.1.1 De invloed van de sociale en familiale omgeving op het schooltraject

De sociale en familiale omgeving oefenen een belangrijke invloed uit op het bepalen van schoolkeuzes en -trajecten. De sociaaleconomische situatie van het gezin eventueel in combinatie met culturele factoren, gezinsopvattingen over rollen op basis van geslacht of nog, maatschappelijke factoren in het land van herkomst (bv. de toegang tot schoolinfrastructuur op de plaats waar de vrouwen opgegroeid zijn) zijn elementen die het schooltraject of het ontbreken van scholing van vrouwen beïnvloeden. Eén van de geïnterviewde vrouwen, een nieuwkomer, is slechts 6 maanden naar school kunnen gaan in haar geboorteland.

"(...) slechts 6 maanden, omdat ik echt wilde. Al mijn broers en zussen zaten op school, alleen ik ben niet geweest. Ik ben de oudste, maar het is niet de schuld van mijn vader, maar die van mijn grootvader. Mijn grootvader wilde dat ik bij mijn grootmoeder bleef. Maar waar mijn grootmoeder woonde, zitten er geen meisjes op school, alleen jongens."

3.1.2 Onvoltooide schooltrajecten

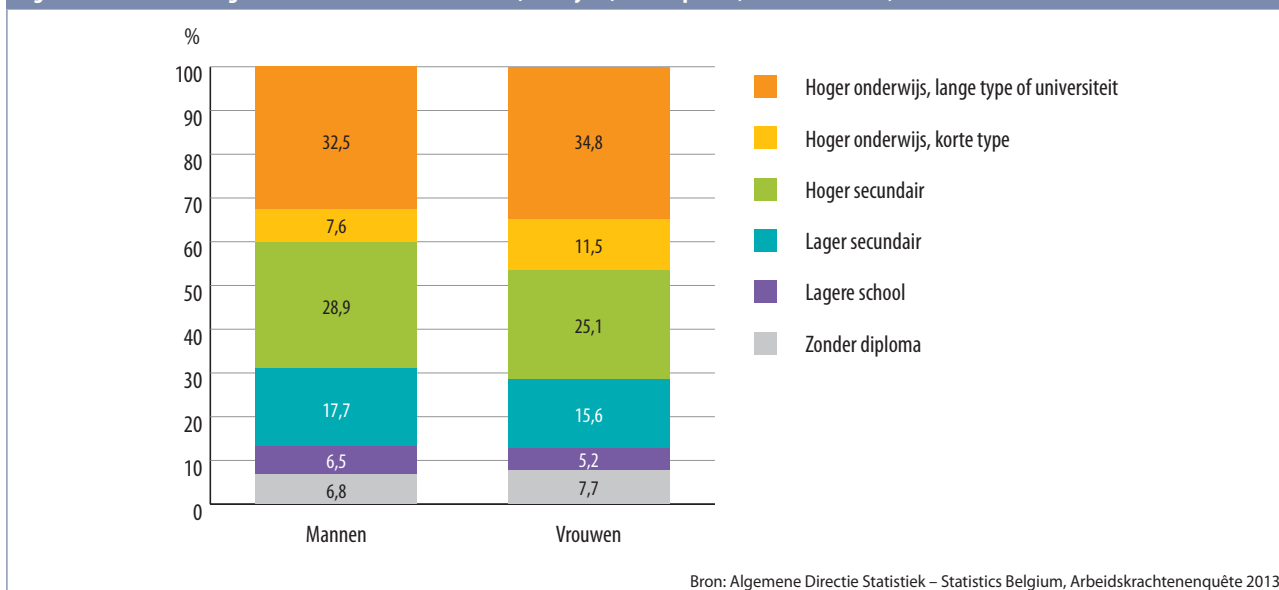
Wij beschikken over slechts zeer weinig gegevens over de schooltrajecten van de geïnterviewde vrouwen^[38]. We noteren echter uiteenlopende profielen: voor sommigen was het schooltraject zeer kort en werd het afgebroken vóór het einde van de basisschool of de eerste graad van de middelbare school. Andere vrouwen bereikten een intermediair schoolniveau (lager secundair onderwijs) via technische, professionele of algemene richtingen. Sommigen, tot slot, hebben het secundair onderwijs afgerond en hebben soms hogere studies gedaan of aangevat, zonder echter hun studie te voltooien.

In het Brussels Gewest heeft een groot deel van de bevolking zijn studies niet voltooid of zijn veel mensen opgegroeid in landen met een lage scholingsgraad, vooral bij de vrouwen^[39]. Anderen hebben verschillende jaren in het buitenland

[38] De vraag over het opleidingsniveau blijkt delicaat voor de respondenten.

[39] Wereldwijd zijn vrouwen nog altijd gemiddeld minder hoog opgeleid dan mannen (UNESCO, 2014).

Figuur II-3-1 : Verdeling van de mannen en de vrouwen (25-49 jaar) naar diploma, Brussels Gewest, 2013

gestudeerd en hebben soms een diploma behaald, maar hun diploma wordt niet of moeilijk erkend in België.

Individuele familiale gebeurtenissen, zoals een geboorte of huwelijk, kunnen eveneens van invloed zijn op het studietraject van meisjes/vrouwen, in een context waar de taken binnen het huishouden ongelijk verdeeld zijn.

“Ik ben in Marokko getrouwd en daarna ben ik naar hier gekomen. Maar ik heb in Marokko twee jaar rechten gestudeerd. Nadien had ik niet meer de mogelijkheid om een diploma te behalen, want ik ben getrouwd en mijn man zei me om te stoppen: ‘je kunt niet naar de universiteit’... Dus ben ik gestopt.”

Bij de oudere vrouwen of migrantenvrouwen komt het voor dat zij op zeer jonge leeftijd beginnen te werken. Verschillende van de geïnterviewde vrouwen waren in die situatie.

“Ik was 11 jaar toen ik begon te werken, in een textiel fabriek, van maandag tot zaterdag, en dat was een zeer harde ervaring. Dat heeft mijn beeld van rechtvaardigheid en van wat rechtvaardig of onrechtvaardig is, sterk gevormd. Dat is een zeer harde ervaring als kind en ik ben sindsdien niet gestopt met werken.”

3.1.3 Opleidingsniveau van vrouwen en mannen in Brussel

De schooluitval in het Brusselse Gewest is hoog. Dit is enerzijds een gevolg van de armoede in de gezinnen (versterkt door de schoolsegregatie) en anderzijds één van de mogelijke oorzaken van armoede op volwassen leeftijd.

16 % van de jonge vrouwen tussen 18 en 24 jaar heeft voortijdig de school verlaten met maximaal een diploma van het lager secundair onderwijs en volgt geen onderwijs/

opleiding meer, tegenover 19 % bij de jonge mannen. De schooluitval is dus hoger bij jongens dan bij meisjes^[40].

Bij de volwassenen tussen 25 en 49 jaar beschikken vrouwen vaker over een diploma hoger onderwijs (46 %, tegenover 40 % voor mannen). Het aandeel vrouwen dat de basisschool niet heeft voltooid (of helemaal niet naar school is geweest) is echter wel iets hoger dan dat van de mannen (8 % bij de vrouwen tegenover 7 % bij de mannen (figuur II-3-1).

Bij de personen van 50 jaar en ouder beschikken vrouwen gemiddeld over een minder hoog diploma dan mannen. 50,6 % van de vrouwen beschikt namelijk hoogstens over een lager secundair diploma, tegenover 44,1 % van de mannen.

3.2 VORMING: SOMS DRIJFVEER VAN HOOP, SOMS VERPLICHTING

Over het algemeen volgen veel vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid allerhande vormingen en opleidingen met als doel werk te vinden of om te beantwoorden aan de uitgestippelde trajecten van de socioprofessionele inschakeling en hun rechten (op een werkloosheidsuitkering of op een leefloon) te behouden. De geïnterviewde vrouwen hebben vaak één of meer opleidingen gevolgd, ongeacht hun sociaaladministratief statuut.

Sommigen volgen deze opleidingen omdat zij hun studies niet hebben voltooid, anderen volgen opleidingen als aanvulling op het eventuele diploma dat zij al hebben of om een niet-erkend diploma geldig te maken.

[40] Gegevens uit de Enquête naar de Arbeidskrachten 2013, Bron: Algemene Directie Statistiek - Statistics Belgium

Bovendien is het zo dat een groot aantal geïnterviewde vrouwen cursussen Frans, Nederlands of alfabetisering heeft gevolgd of volgt. In het kader van de voorzieningen van socioprofessionele inschakeling vormen taal- en/of alfabetiseringscursussen voor veel laaggeschoolde vrouwen een eerste stap die hen de mogelijkheid biedt later één of meer opleidingen te volgen om een baan te krijgen. De trajecten van de geïnterviewde vrouwen worden vaak gekenmerkt door een veelheid aan opleidingen. Veel vrouwen volgen die weg. Vele vrouwen zeiden zelfs dat hen de belofte gedaan werd dat zij een baan zouden krijgen als zij bepaalde opleidingen zouden volgen.

“Twee jaar lessen volgen en ze beloven me dat ik na twee jaar goed Nederlands zou kunnen spreken, misschien niet goed schrijven, maar spreken. Ze garanderen me dat ik na de opleiding werk zou vinden”.

Velen zijn echter ontgoocheld, want ze krijgen niet altijd een baan op maat. Veel vrouwen maken hierover hun ontgoocheling kenbaar. Anderen daarentegen zijn zeer enthousiast, want zij stellen zich voor dat de opleiding hen veel voordelen zal opleveren en dat de opleiding inderdaad hun traject heeft veranderd. In sommige gevallen heeft de opleiding inderdaad toegang gegeven tot werkgelegenheid. Vrouwen noemen nog andere positieve gevolgen van de opleiding: het feit van een ritme te hebben, het feit van toegang tot informatie, tot kennis, tot een nieuw netwerk te hebben, het feit dat naar hen wordt geluisterd, dat ze aangemoedigd en geholpen worden door de lesgevers, enz. Andere vrouwen gaven daarentegen te kennen dat zij soms opleidingen hebben gevolgd die ze helemaal niet graag deden, ofwel omdat ze slecht waren ingelicht over het onderwerp en de inhoud van de opleiding ofwel omdat ze de opleiding veeleer volgden om aan een verplichting te voldoen dan wel vanuit een persoonlijk initiatief.

Ten slotte maakt de last van de huishoudelijke en gezinstaken het volgen van een opleiding voor vrouwen vaak moeilijk of zelfs onmogelijk.

3.2.1 Alfabetisering

Analfabetisme is vaak zowel een gevolg als een oorzaak van grote bestaansonzekerheid en een belangrijke factor van uitsluiting in onze samenleving (Cultures & Santé asbl, 2012). De verschillende redenen die vrouwen ertoe aanzetten alfabetiseringscursussen te volgen zijn onder andere de wil om zich alleen uit de slag te trekken, de medische opvolging en schoolopvolging van de kinderen, de toegang tot een opleiding (taalopleiding, beroepsopleiding of algemene opleiding), de toegang tot werkgelegenheid, enz. De alfabetisering is vaak ook het, vrijwillige of opgelegde, begin van een traject van integratie en/of van beroepsinschakeling. Veel meer vrouwen dan mannen volgen alfabetiseringscursussen in Brussel. Niet minder dan 69 % van de personen die ingeschreven zijn voor door de Federatie Wallonië-Brussel georganiseerde alfabetiseringscursussen zijn vrouwen (Comité de pilotage permanent sur l’alphabétisation des adultes, 2010-2011).

Deze alfabetiseringscursussen worden voornamelijk gevolgd door personen van niet-Belgische nationaliteit of afkomst. Uit de gegevens van de Federatie Wallonië-Brussel (2010-2011) blijkt dat van de in het Brussels Gewest ingeschreven personen voor alfabetiseringscursussen 72 % een niet-Belgische nationaliteit had, 27 % de Belgische nationaliteit had verworven en 1 % Belg van geboorte was.

Bovendien had 38,5 % van de ingeschrevenen geen persoonlijk inkomen, was 32,8 % afhankelijk van het OCMW, was 18 % uitkeringsgerechtigde werkloze, beschikte 7,1 % over een inkomen uit arbeid, was 1,9 % op brugpensioen en beschikte 1,7 % over een inkomen van het ziekenfonds of over een uitkering voor personen met een handicap.

De bevolking die ingeschreven is voor alfabetiseringscursussen, grotendeels vrouwen, heeft dus een bijzonder kansarm sociaaleconomisch profiel.

3.2.2 Taalcursussen

De kennis van minstens één van beide landstalen is vaak een onmisbare vereiste om toegang te krijgen tot een opleiding en/of een (zelfs precaire) baan te krijgen. Bovendien hebben vrouwen die in Brussel één van beide talen niet beheersen onder meer grote communicatiemoeilijkheden en ondervinden ze grote problemen om (voor zichzelf en voor hun kinderen) de situatie op school en op medisch vlak op te volgen.

Voor werkzoekende vrouwen met een laag diploma is het volgen van een taalcursus vaak een essentiële stap. Net zoals voor de andere soorten opleiding kan het gaan om een eigen initiatief of om een verplichting om rechten te behouden of toegekend te krijgen.

Heel wat vrouwen volgen één of meer modules taalcursussen alvorens met een opleiding aan te vatten.

De Frans-Nederlandse tweetaligheid bleek voor de geïnterviewde vrouwen vaak een grote moeilijkheid. Zij leveren soms grote inspanningen om de tweede landstaal te leren. Wat in het bijzonder blijkt uit de oververtegenwoordiging van vrouwen bij de gebruikers van de door Actiris aangeboden taalcheques (Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid, 2013).

3.2.3 Een opleiding volgen: een vrije keuze?

Veel vrouwen (en meisjes) in Brussel hebben geen vrije keuze op het vlak van scholing, onderwijs of opleiding. Zij willen soms studeren of een opleiding volgen maar kunnen dit niet altijd. Net zoals bij de schooltrajecten spelen tal van factoren, zowel in de familiale sfeer als in de schoolsfeer, mee in de ongelijkheden met betrekking tot de opleidingstrajecten van vrouwen. Het al dan niet volgen van een door de meisjes voorgestelde of gekozen opleiding of richting wordt voornamelijk bepaald door sociale constructies en door het ‘beeld van de vrouw’. Het is zo dat de geïnterviewde vrouwen vaak een opleiding volgen of gevolgd hebben die is voorgeschreven of werd aangeraden door het gezin, de school, de diensten voor bijstand en socioprofessionele inschakeling.... Zij kiezen vaak voor of worden vaak in de richting geleid van typische, vaak als “vrouwelijk” beschouwde

sectoren: schoonmaken, kantoorwerk, hulp aan personen, handel, enz.

a) Factoren met betrekking tot de sociale en familiale sfeer

Tal van gebeurtenissen kunnen van invloed zijn op het opleidingstraject van volwassen vrouwen: de familiale context en het feit dat ze vrouw zijn (een verschil in opvatting over de opvoeding naargelang het geslacht), een zwangerschap of een huwelijk (met in sommige gevallen een abrupte stopzetting van de opleiding tot gevolg...), het gebrek aan financiële middelen (betaling van het materiaal, het vervoer, de activiteiten, de kinderopvang, enz.), de beschikbare tijd, een scheiding, enz.

Het feit moeder te zijn en al dan niet jonge kinderen te hebben kunnen een potentiële belemmering vormen voor het volgen van een opleiding of van een studie. De mogelijkheden met betrekking tot kinderopvang spelen een grote rol bij het al dan niet kunnen volgen van een opleiding.

Bij sommige geïnterviewde vrouwen lijkt een breuk met hun partner de aanzet geweest te zijn om een opleiding te gaan volgen. Dit zou het gecombineerde gevolg kunnen zijn van het activeringsbeleid, het verlangen of de noodzaak om financieel onafhankelijk te worden en de na de breuk verworven keuzevrijheid. Het is een frequent voorkomend gegeven dat vrouwen pas laat de kans krijgen om zelf keuzes te maken inzake opleiding.

b) Factoren met betrekking tot het opleidingsaanbod

Het is vaak moeilijk om toegang te krijgen tot een opleiding. Gezien het beperkt aantal plaatsen in de meest populaire sectoren en studierichtingen kunnen de selectiecriteria bijzonder streng zijn. Heel wat opleidingen zitten vol en hebben lange wachttijden wat de toegang tot een gewenste opleiding vertraagt of verhindert.

“Eigenlijk wilde ik bakker-banketbakker doen (...). Ze zeiden me: er is geen plaats. En ik wilde geen tijd verliezen en een jaar wachten om werk te vinden. Toen heb ik mijn kennis opgefrist, ik ben verder gegaan met de 2e module en omdat ik reeds ervaring had als magazijnbeheerder, dacht ik om voor verkoopster te gaan. En omdat ik graag in contact ben met mensen, omdat ik graag praat en ik graag anderen help, dacht ik bij mezelf “waarom niet verkoopster”. En ik ben in de verkoop gegaan, ondanks mijn leeftijd, want ze aanvaarden geen personen meer die ouder zijn dan 25. Maar ze hebben voor mij een uitzondering gemaakt. En het is mij gelukt, ik heb zelf een stage gevonden, ik heb gezocht en gevonden, ik heb stage gedaan en dat is goed verlopen.” (werkzoekende bij het OCMW)

Naast deze belangrijke selectiemechanismen kan ook de manier waarop men zich voor deze opleidingen moet inschrijven de toegang verder bemoeilijken^[41]. Deze elementen spelen vaak in het voordeel van de best geïnformeerden en de grootste plantrekkers.

c) Wanneer de opleiding een verplichting is

In het kader van de maatregelen van socioprofessionele inschakeling moeten de personen soms een vooraf bepaald, vooraf uitgezet, lineair en voorgeschreven traject volgen.

Als nieuwkomer, als werkzoekende of als uitkeringsgerechtigde van het OCMW worden heel wat vrouwen automatisch doorverwezen naar opleidingen. Voor sommigen gaat het niet om een begeleiding maar om een voorwaarde om hun rechten te behouden. De activeringsdruk is groot. Heel wat vrouwen volgen opleidingen om te beantwoorden aan de vereisten van de inschakelingsdiensten en van de plaatsen, instellingen en organen die belast zijn met de opvolging van personen die een sociale uitkering krijgen.

Veel werkloze vrouwen of vrouwen die OCMW-steun genieten, worden doorverwezen naar opleidingen terwijl ze soms andere dringende problemen hebben die ze moeten aanpakken. Bovendien zijn ze niet altijd blij met de voorgestelde opleidingen omdat ze eventueel andere kwalificaties of, meer in het algemeen, andere ambities hebben.

“Ik heb net 3 weken opleiding gevolgd, ik heb me meteen geconcentreerd op bureautica. Ik heb stage gedaan en tijdens de opleiding kreeg ik te horen dat ik me onmiddellijk mocht inschrijven voor bureautica. Maar ik weet dat ik dat niet kan, want in feite is het informatica! Codering en van die dingen? Dat ken ik niet, ik ken niets af van informatica! Daarom heb ik meteen tegen die dame gezegd: ‘Ik wil dat volgen, eerst een oprisingscursus en daarna mijn kwalificerende opleiding.’ Ze komt naar me toe en zegt tegen mij: ‘nee, je moet direct een kwalificerende opleiding gaan volgen’; ik zeg: ‘maar nee, dat gaat niet’. Ik ben er heen gegaan en heb een test afgelegd: ‘ja, Frans was goed, maar informatica was een ramp’. Ik zeg: ‘ja, ik had het gezegd’. Daar is het dan bij gebleven... ik heb gezocht en ik dacht... de tijd is voorbijgegaan en dan ben ik naar het OCMW gegaan om mijn steun te verlengen en bovendien vroeg men mij ‘wat heb je in 2013 gedaan?’; ik heb geantwoord ‘maar wat voor vraag is dat!’ Ik heb het hele dossier opgestuurd, ik heb met u gepraat, ik heb alles gedaan en dan zegt u tegen mij: ‘wat hebt u in 2013 gedaan?’ Ik ben cursussen Nederlands gaan volgen, is dat niets?”

[41] Afhankelijk van de opleiding gaat het om een beperkte en variabele periode, om een specifieke manier (telefonisch, via internet, via een formulier), om criteria (principe van wie eerst komt, het eerst maalt, voorwaarden, toegangsproeven...), enz.

3.2.4 Een opleiding combineren met gezinstaken in een context van een tekort aan plaatsen in scholen en voorschoolse instellingen

Met betrekking tot de combinatie gezins- en beroepsleven ondernemen heel wat vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid een veelvoud aan acties met betrekking tot hun eigen opleiding/scholing maar ook met betrekking tot gezinstaken zoals de opvolging van de schoolresultaten van hun kinderen. Enerzijds zijn ze nog steeds grotendeels belast met de gezins- en huishoudelijke taken en anderzijds zijn ze veel vaker alleenstaand dan mannen. Het blijkt dat veel vrouwen, gehuwd en ongehuwd, zich uitsloven om een opleiding, de educatieve begeleiding van hun kinderen en huishoudelijke taken te combineren (en dit bovenop de administratieve bewijzen die ze moeten leveren om hun rechten op eventuele uitkeringen te behouden, cf. Deel II, Hoofdstuk 2).

“Vroeger woonde ik in Brussel, maar ik ben bevallen en vond geen crèche. Ik wilde naar school, maar... dat is moeilijk want ik vond een crèche in Belgica. Ik woon aan het Ninoofse plein, twee haltes daarvoor, daarnaast is er een school. Dit jaar heb ik de twee kinderen eerst naar school gebracht en daarna heb ik mijn baby weggebracht. En na mijn school ga ik ook mijn kinderen van school halen... Mijn zoon doet huiswerkschool (...). Ik breng hem er naar toe. Sinds ik hier ben, ren ik altijd van hier naar daar met mijn kinderen (...). Ik heb slechts 2 uur voor cursussen voor mezelf, maar ik ren de hele dag”

In Brussel wordt een tekort aan scholen en voorschoolse instellingen vastgesteld. Doordat er op het Brusselse grondgebied onvoldoende crèches zijn en de crèches ongelijk verdeeld zijn, is de dekkingsgraad in de kansarme wijken bijzonder laag (BISA, 2010a). Een lage dekkingsgraad heeft een dubbel gevolg: dit kan zowel van invloed zijn op het onderwijsniveau van de kinderen als op dat van de ouders. Enerzijds bevordert de voorschoolse opvang de vertrouwde van het kind met een publieke opvang- en onderwijsplaats^[42], en anderzijds laat zulke opvang de ouder(s) toe om een opleiding te volgen of deel te nemen aan de arbeidsmarkt^[43]. Volgens Crul et al (2013) zijn een ruime en rechtstreekse toegang tot kinderopvangstructuren en een lange periode van schoolse socialisering essentiële voorwaarden, in het bijzonder voor vrouwen, om de kans op sociale mobiliteit, deelname aan het openbaar leven en persoonlijke emancipatie te verhogen. In het Brussels Gewest wordt eveneens een ongelijke toegang tot en gebruik van kleuterscholen vastgesteld. Dit treft meer kinderen uit kansarme milieus en kan een “watervaleffect” veroorzaken: het feit dat de leeftijd waarop kinderen naar de kleuterschool gaan, verlaat wordt (wegens een tekort aan

plaatsen) zal er bijvoorbeeld toe leiden dat deze kinderen langer in de crèches blijven en zal de congestie vergroten. Wanneer kinderen langer in de crèche blijven, dan brengt dit ook financiële kosten met zich mee voor de meest kwetsbare gezinnen (de kosten van de crèche zijn namelijk hoger dan die van de school). Bij de kinderen die niet naar de crèche gaan, stellen we een gebrek aan voorlichting vast over de inschrijvingsmodaliteiten voor een school, die van invloed kan zijn op het “niet bemachtigen” van een plaats. Tot slot kan dit tekort aan plaatsen in de kleuterschool sommige vrouwen ertoe brengen om hun terugkeer naar een voltijdse beroepsactiviteit uit te stellen (Humblet, 2011). Behalve op een gebrek aan plaatsen in het kleuteronderwijs wijst het BISA (2010b) ook op een verzaaiing van de basisscholen in het Brussels Gewest. In sommige gemeenten zoals Sint-Joosten-Node of Sint-Jans-Molenbeek wordt een ernstig tekort aan plaatsen vastgesteld voor de drie onderwijsniveaus (kleuter-, basis- en secundair onderwijs).

De moeilijkheden blijken nog groter te zijn met betrekking tot het aanbod van aangepaste scholen voor leerlingen met diverse soorten aandoeningen. In het Brussel Gewest wordt vastgesteld dat gezinnen te weinig worden voorgelicht over de diensten en structuren waartoe ze zich moeten wenden voor de begeleiding van een persoon met een handicap, dat er te weinig plaatsen zijn en dat de begeleiding onaangepast is (RTA asbl, 2006). Verschillende geïnterviewde vrouwen melden inderdaad een tekort aan beschikbare plaatsen in aangepaste gespecialiseerde instellingen en bij de diensten die de leerling met een handicap moeten begeleiden tijdens zijn schooltraject.

“Ik heb vriendinnen met kinderen die problemen ondervinden om hun kinderen in te schrijven in scholen en crèches. Ook dat is een groot probleem. En ook de zoon van mijn zus, mijn neef, heeft dit jaar geen school. Dat is onaanvaardbaar. Hij is 14 jaar en hij zit niet op school. Er is geen plaats. Mijn neef gaat naar een speciale school. Ook al is het ver, mijn zus is bereid om hem ernaartoe te brengen. Hij heeft een lichte handicap, in feite een achterstand. Het is een lichte handicap, maar ze hebben hem in een school met echt gehandicapte kinderen geplaatst, terwijl hij niet zoals hen is. Ze hebben hem in een andere school geplaatst en nu hebben ze dit jaar gezegd dat er geen plaats is. Hij doet niets anders dan spelen, naar buiten gaan, gaan wandelen, maar op zijn leeftijd is dat gevaarlijk; 14 jaar is een moeilijke leeftijd. Ook dat is een probleem. Het probleem zijn de scholen en de crèches.”

Merk op dat, naast onderwijs- en opleidingsproblemen, een aantal vrouwen, moeders van kinderen met een handicap en alleenstaande moeders, nog andere moeilijkheden hebben gemeld: administratieve problemen, oppasproblemen, vervoerproblemen, problemen met roosters, met de algemene opvolging (met name de medische opvolging), enz.

Het gebrek aan plaatsen in scholen en voorschoolse instellingen is met name van invloed op het opleidingstraject van vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid en van armoede, omdat zij een opleiding willen volgen of het advies krijgen om een opleiding te volgen. Bovendien werd ons gemeld dat sommige alleenstaande vrouwen zelfs zo ver gaan dat ze risico's nemen en hun kinderen van 3 jaar zonder toezicht achterlaten om cursussen te volgen, stages te volgen en/of selectie- of certificeringstests af te leggen.

[42] Wat een gemakkelijke overgang naar de kleuterschool en later naar de basisschool zal bevorderen en wat, in sommige gevallen, ervoor zal zorgen dat de kinderen Nederlands/Frans leren voordat ze naar de kleuterschool of lagere school gaan.

[43] Voor zover deze plaatsen niet te ver gelegen zijn en de roosters compatibel/flexibel zijn.

4. HUISVESTING

4.1 GOEDE HUISVESTING IS VAN ESSENTIEEL BELANG

Over een goede huisvesting beschikken, is een belangrijke voorwaarde voor een menswaardig leven.

Een “thuis” dient immers als springplank naar een persoonlijke, familiale en collectieve ontplooiing (Bernard, 2005). Volgens de grondwet artikel 23, heeft iedereen “het recht een menswaardig leven te leiden. Dit recht omvat het recht op een behoorlijke huisvesting”. Toch merken we dat de toegang tot dit recht geen evidentie is in het Brussels Gewest voor de ontmoette vrouwen.

4.1.1 “...het is echt een grote zorg, wonen”

Wanneer we tijdens de focusgroepen en de individuele interviews vragen wat “de grootste problemen” zijn die de vrouwen vandaag de dag ondervinden, komt het thema van huisvesting duidelijk naar voren. De huisvestingsproblemen die aangekaart worden zijn heel divers, maar quasi allemaal herkenbaar voor de vrouwen die in armoede en bestaansonzekerheid leven.

“Huisvesting baart mij echt zorgen. Wanneer ik op straat zou komen te staan, dat zou een catastrofe zijn. Ik wil vooral een dak boven het hoofd hebben, een deur die ik 's nachts kan dichtdoen, zodat ik kan slapen zonder problemen.”

Er zijn daarnaast ook veel vrouwen voor wie de huisvesting (veel) te duur en/of van slechte kwaliteit en/of niet ruim genoeg is voor haar en de kinderen. Zeker voor gezinnen met een beperkte financiële draagkracht zijn veel woningen in het Brussels Gewest veel te duur.

“Maar ik moet in het salon slapen en hij (mijn zoon) krijgt de kamer omdat het schandalig zou zijn om in hetzelfde bed te slapen. Het is moeilijk, huisvesting is enorm duur (...). Nu betaal ik € 455 per maand, maar ik red het niet. Elders is het € 700, € 800, maar wat moet ik dan eten? Ik moet voor mijn kind zorgen, dus... Het belangrijkste is niet dat ik iets vind, maar wel dat ik het kan betalen, met mijn € 1 000. Ik betaal € 700, alle kosten inbegrepen, eten, kledij, dat kan ik niet. Dat is niet mogelijk. Huisvesting is dus echt wel een groot probleem.”

4.1.2 Huisvesting heeft een impact op de gezondheid

Het verband tussen huisvesting en gezondheid wordt uitvoerig beschreven in de literatuur. Er zijn verschillende elementen die de impact van de kwaliteit van de huisvesting op de gezondheidstoestand verklaren. Het gaat over het niveau van de binnenhuisvervuiling (schimmels, solventen, pesticiden, lood,...), de fysieke karakteristieken van de huisvesting (vochtigheid, temperatuur), geluidshinder en karakteristieken van de onmiddellijke leefomgeving (sociale of leefmilieu) (Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel, 2004).

“Er is een kamer die we nooit hebben gebruikt omwille van de vochtigheid. Ik heb hem driemaal gezegd dat er een vochtprobleem was. Het kantoor zegt echter dat het een condensatieprobleem is, omdat mijn vriend zegt dat hij daar was en maar verwarmde en verwarmde, maar niets opendeed, ik moest wel... want het was er helemaal donker!”

Deze huisvestingskenmerken die nefast zijn voor de gezondheid vindt men voornamelijk terug in de oude bouwvallige gebouwen in de eerste kroon en treffen vooral de minder begoede klasse (zie hoofdstuk Gezondheid). Daarenboven zorgen onzekere huurcontracten (geen huurwaarborg, onwetmatige contracten...), de te enge behuizing, de slopende zoektocht naar een betaalbare woning,... voor spanningen en stress.

“Ik kan zeggen dat mijn gezondheid op dit moment,... als je me ziet zou je denken dat het goed gaat, maar op moreel vlak ben ik echt doodmoe van het zoeken naar een appartement. (...) Ik slaap zelfs niet. Nu zoek ik zo snel mogelijk een appartement, omdat ik geen keuze heb, ik moet daar weg omdat het duur is, het kost me heel veel geld. Ik weet het niet...”

4.1.3 Een adres als voorwaarde voor het openen van rechten

Het recht op wonen staat geschreven in de grondwet als recht op zich, daarenboven opent een woning (of een adres) vaak de toegang tot andere rechten (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2011).

Elke inwoner van het land is wettelijk verplicht om in een bevolkingsregister te zijn ingeschreven. Om in het bevolkingsregister van een gemeente te worden ingeschreven, moet men zijn hoofdverblijfplaats (plaats waar de persoon daadwerkelijk woont) in die gemeente hebben. Heel wat mensen die in armoede of in bestaansonzekerheid leven, hebben echter een complexe administratieve situatie. Bij hun inschrijving in de gemeente krijgen ze bovendien te maken met heel wat hindernissen op het vlak van procedures en bewijzen die ze moeten voorleggen en voorwaarden waar ze moeten aan voldoen.

Een adres maakt het praktisch mogelijk om uitkeringen of vervangingsinkomens te ontvangen waarvoor een officiële woonplaats als voorwaarde geldt (kinderbijslag, werkloosheidsvergoeding,...). Het verlies van de woning zorgt zo vaak voor een heel snelle aaneenschakeling van moeilijkheden en zonder een vaste woonplaats is het heel moeilijk om terug aansluiting te vinden met de beschikbare hulp.

“En zo stond ik plots op straat... en ik woonde in Sint-Joost en dus gooide de huisbaas me eruit en die persoon had naar het OCMW gebeld en gezegd: “Mevrouw M. moet haar OCMW-geld krijgen, ze heeft niets meer (...)” hij zei: “in het Noordstation is de Quick, als ik op de bank aan de Quick zou slapen, zou ik terecht kunnen bij het OCMW van Sint-Joost. Was het aan de andere kant, dan op het

OCMW van Schaarbeek, maar ik was hoogzwanger. Het is verschrikkelijk."

Dak- en thuislozen kunnen een adres van een derde of van een OCMW als referentieadres opgeven. Het OCMW dat bevoegd is om een aanvraag voor een referentieadres te openen, is het OCMW waar, volgens de wet, de dakloze "gewoonlijk aanwezig is". Bepalen waar daklozen "voornamelijk aanwezig zijn", is natuurlijk niet gemakkelijk en zorgt voor heel wat moeilijkheden bij de effectieve toekenning van het referentieadres (Vitali & Dekuysse, 2012). Momenteel werkt men^[44] aan gemeenschappelijke richtlijnen rond het toekennen van een referentieadres.

4.2 DE HUISVESTINGSSITUATIE IN HET BRUSSELS GEWEST EN DE GEVOLGEN VOOR KANSARME VROUWEN

De verschillen in inkomen, armoederisico en risico op sociale uitsluiting worden sterk weerspiegeld in de verschillen in woonsituatie. Aangezien vrouwen een hoger armoederisico kennen, ondervinden ze meer moeilijkheden op de huisvestingsmarkt wat vaak resulteert in (zeer) slechte wooncondities (Bernard, 2007).

4.2.1 De private huurmarkt

Het grootste deel van de inwoners in het Brussels Gewest betreft een woning op de private huurmarkt (cf. Welzijnsbarometer 2014). De grote vraag naar betaalbare woningen en het beperkte aanbod leiden tot grote problemen voor gezinnen met een laag inkomen. Huurders genieten vandaag bovendien, in tegenstelling tot eigenaars, nauwelijks van ondersteunende maatregelen (Winters & Heylen, 2013).

a) Wanverhouding tussen inkomen huurder en gevraagde huurprijs

De huurprijs houdt rekening met de evolutie van de woningmarkt: bij een tekort aan woningen gaan de prijzen de hoogte in. De huurprijs houdt met andere woorden geen rekening met de mogelijkheden van de huurder. Omdat vrouwen gemiddeld een lager inkomen hebben dan mannen, kan men stellen dat het probleem een genderspect kent: vrouwen worden nog harder getroffen door de hoge huisvestingskost op de private huurmarkt dan mannen (Bernard, 2007). Voor huishoudens met een hoger risico op armoede zoals alleenstaanden, éénundergezinnen, samenwonenden met slechts één uitkering of inkomen is het des te moeilijker om de huisvestingskost te dragen. In het Brussels Gewest zijn er meer vrouwen alleenstaand of aan

het hoofd van een éénundergezin dan mannen (zie deel I). Een vrouw getuigt dat ze zonder externe hulp onmogelijk de hoge huisvestingskost kan dragen.

"Maar hoe wil je rondkomen met 800 euro per maand (...) Dat was niet mogelijk, ik kwam elke maand al geld te kort om mijn huur te betalen, het was een hel, weet je wel. Mijn vriend hielp mij elke maand. Hij vulde mijn koelkast."

b) Hoge huurprijzen maken mensen armer

Binnen het beperkte budget wordt vaak prioriteit gegeven aan huisvesting, om zichzelf en het gezin te beschermen tegen uithuiszetting. Veel gezinnen zijn aangewezen op de privéhuurmarkt en worden hier geconfronteerd met zeer hoge huurprijzen. Voor de leefloongerechtigden houdt het betrekken van een woning op de private huursector in dat men een groot deel van het beschikbaar inkomen moet spenderen aan de huur. Dit loopt, afhankelijk van de gezinssituatie, op tot de helft of zelfs meer dan twee derde van het leefloon.

Het budget dat overblijft na de betaling van de huur is te klein om waardig te leven. Dit betekent dat men gedwongen is om te besparen op uitgaven voor voeding, kleding, gezondheidszorg, enz. of dat men schulden opstapelt. De dure huisvesting zorgt er met andere woorden voor dat mensen financieel armer worden, een problematiek die zich stelt scherper in het Brussels Gewest dan elders in België gezien de hoge huurprijzen op de private huisvestingsmarkt.

"Mijn loon volstaat niet om de huur te betalen. Ik probeer te besparen op eten, op alles..."

"Het huis is heel duur. Als je geen werk hebt en slecht betaald werk vindt en niet genoeg uren hebt en toch je kosten moet betalen: huur, gas, elektriciteit, water, enz. dan red je het nooit. Soms moest ik persoonlijke spullen verkopen om mijn huur te kunnen betalen."

Bovenop de huurprijs komen ook nog de vaste kosten voor energie en water. Paradoxaal genoeg zijn het juist de mensen met weinig middelen die woningen van slechte kwaliteit betrekken en omwille van de structurele gebreken van hun woning geconfronteerd worden met een hoog energie- en waterverbruik. Gecombineerd met hoge en nog toenemende energie- en waterprijzen leidt dit al te vaak tot betalingsproblemen (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2013). Veel vrouwen getuigden van hun problemen om de facturen die gelinkt zijn aan hun woning te betalen (water, gas, gemeentebelasting, verzekering...).

c) Hoge huurprijzen voor woningen van vaak slechte kwaliteit

De geïnterviewde vrouwen kaarten niet alleen de hoge huurprijs aan, ook de kwaliteit van de woningen laat vaak te wensen over. Hoewel een groot deel van hun budget gespenderd wordt aan de huisvesting, krijgen ze daar een woning in slechte staat voor in de plaats.

"Het appartement was smerig toen ik terugkwam (...). En een huur van € 450 plus kosten enz. Muizen die daar

[44] Via de werkgroep "referentieadres" die bijeenkomt op de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie en die voornamelijk samengesteld is uit vertegenwoordigers van de Brusselse OCMW's en gemeenten.

achter liepen, soms kon je niet slapen van het lawaai... en ondanks alles kon hij zijn prijs vragen (...) de meubels waren al opgevreten... ik wist niet dat er muizen waren toen ik het huurde. (...) en geurtjes die soms onaangenaam waren.

Het probleem stelt zich des te scherper voor vrouwen zonder verblijfsvergunning. Voor hen is het zeer moeilijk om de huisjesmelkerij aan te kaarten en vaak hebben ze geen andere uitweg dan een hoge prijs te betalen voor een onhygiënische woning zonder basiscomfort. Daarenboven zijn ze vaker blootgesteld aan chantage of misbruik.

"Mijn woning is ongezond. Het is ongezond. (...) ze herstellen niets, ze komen en flansen alles ineen en 's anderendaags valt het weer uit elkaar... Ik heb een probleem met een waterlek (...) het is erg. 's Avonds zit je naar tv te kijken en hoor je 'tok tok tok', water dat druppelt. Dan moet je naar boven gaan en aan mevrouw vragen om niet door te trekken. Als ik schoonmaak, in de gang werkt het licht niet. Wat kan je eraan doen? Zulke problemen... Je praat de hele tijd, hij zegt "ja, dat is waar", maar doet niets. En je kan niet, het is moeilijk om te verhuizen omdat je zoekt en zo (...) Daar spelen ze op in. Ze weten dat je niet zomaar kan vertrekken... Wij zijn niet weggegaan, ze weten dat je gaat blijven omdat je niet anders kan (...) als je geen papieren hebt, speelt dat allemaal mee."

d) Overbezetting

De oppervlakte en het aantal kamers van de woning in verhouding tot de gezinsgrootte is medebepalend voor het woningcomfort. Onderzoek (Winters & Heylen, 2013) toont dat overbezetting hoofdzakelijk voorkomt op de private huurmarkt, bij de laagste inkomens en bij de personen met een armoederisico. Het probleem stelt zich meer bij jongeren dan bij ouderen. Het Brussels Gewest kent een uitgesproken hoge overbezetting bij personen met een armoederisico in vergelijking met Vlaanderen en Wallonië. Informatie op basis van statistieken kunnen het probleem verder onderschatten omdat verschillende personen, waarschijnlijk sterker vertegenwoordigd in het Brussels Gewest, niet opgenomen zijn in de steekproeven: vreemdelingen ingeschreven in het wachtregister, daklozen, personen zonder wettelijk verblijfsadres, illegalen, seizoenarbeiders... Deze niet geregistreerde personen wonen vaak in bij andere gezinnen.

De woning is de privéruimte waar het dagelijks leven zich afspeelt. Te weinig ruimte creëert dan ook spanningen binnen het gezin en zorgt voor stress. Het gebrek aan private ruimte voor de kinderen, waar kinderen in veiligheid kunnen spelen zonder continu toezicht van de ouders heeft een weerslag op zowel de kinderen als de ouders (en vaker op de moeder dan op de vader). Men is genoodzaakt om naar buiten te gaan om de kinderen voldoende speelruimte te bieden, maar dit maakt dat de ouders in tussentijd geen andere activiteiten kunnen doen. Vaak is het de vrouw die dit op zich neemt, waardoor ze beperkt wordt in haar persoonlijke tijd (volgens het tijdsbudgetonderzoek^[45] spendeert een

vrouw gemiddeld twee en een man gemiddeld één uur per dag aan het opvoeden van de kinderen). De openbare ruimte, in het bijzonder in de achtergestelde buurten van het Brussels Gewest, is op haar beurt niet voorzien om kinderen te ontvangen, het is er gevaarlijk omwille van het verkeer, onveilig, of onaantrekkelijk (Karsten, 2011 ; Meeus et al, 2013). De overbezetting van een woning heeft daarenboven een negatieve impact op de schoolresultaten van de kinderen (Buyschaert & Dominicy, 2012).

"Ja, wij willen onze kinderen zien opgroeien in gezonde omstandigheden. Dat ze een geschikte woning hebben waar ze hun intimiteit, hun eigen kamer kunnen hebben. Want dat hebben wij niet gehad."

"Het moeilijkste voor mij is een woning vinden, omdat dat zeer duur is. Ik woon al lang in Elsene maar moet er spijtig genoeg weg. Omdat mijn zoon groot wordt, moet ik iets groters vinden en dat is niet evident en bovendien werk ik maar halftijds. De eigenaar vraagt altijd mijn loonfiche."

e) Risicoselectie, uitsluiting en discriminatie door verhuurders

Door de grote druk op de woningmarkt, hebben verhuurders de mogelijkheid huurders te selecteren die voor hen het minste risico inhouden: tweeverdieners met een vast arbeidscontract zonder kinderen krijgen zo meer kans om een woning te huren dan bijvoorbeeld een alleenstaande moeder met twee kinderen zonder een inkomen uit werk. De "kwetsbare personen" zullen veel vaker uitgesloten of gediscrimineerd worden. Verhuurders vragen vaak loonfiches, accepteren geen huurwaarborg van het OCMW, hebben geen vertrouwen in de capaciteit van de potentiële huurder om de huur te betalen, enz. Deze vorm van uitsluiting wordt "indirecte discriminatie" genoemd en vrouwen zijn hier vaker slachtoffer van dan mannen. Mannen worden volgens deze studie dan weer vaker geconfronteerd met "directe discriminatie" (bijvoorbeeld discriminatie ten gevolge van racisme) (Interfederaal Gelijkekansencentrum, 2014). Of het nu gaat om directe of indirecte discriminatie, het aantal gevallen van uitsluitingen op de woningmarkt is groot.

"De huurprijs is moeilijk, zelfs als je werk hebt. Vooral als migrant, ze willen niet verhuren aan mensen die geen Belg zijn."

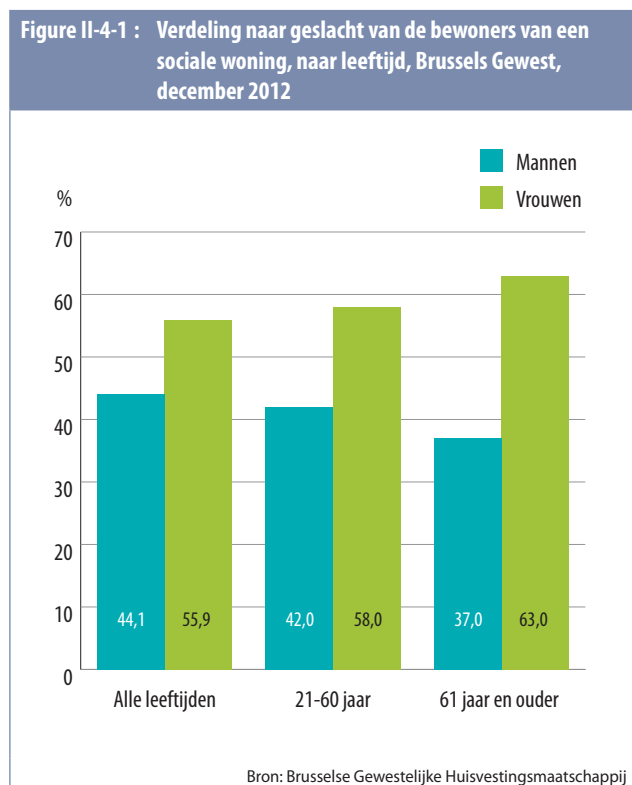
"Ik heb ook de loonfiches nodig om een appartement te zoeken. Niemand accepteert me, het is echt moeilijk met een waarborg van het OCMW, niemand accepteert dat. Ik heb waarborg van OCMW, maar niemand wil dat, 'sorry mevrouw ik wil cash'"

[45] www.time-use.be, gegevens voor 2005

4.2.2 Sociale woningen

a) Vrouwen zijn sterker vertegenwoordigd dan mannen in de sociale woningen

De toekenningsvoorwaarden voor een sociale woning maken dat vrouwen oververtegenwoordigd zijn binnen de sociale huisvesting (zie verder). Als gevolg van de langere levensverwachting van vrouwen wordt dit verschil groter naarmate de bewoners ouders zijn (figuur I-4-1).

Het grootste deel van de sociale woningen wordt verhuurd aan alleenstaanden: van alle sociale woningen gaat 43,3 % naar alleenstaanden, 20,9 % naar koppels zonder kinderen, 16,4 % naar alleenstaande ouders en 19,4 % naar koppels met kinderen^[46].

Het zijn echter de alleenstaande ouders (voor het grootste deel vrouwen) die relatief gezien het meeste kans maken op een sociale woning (9,7 % van de alleenstaande ouders betreft een sociale woning) en de koppels met kinderen die het minst vertegenwoordigd zijn in de sociale woningen (5,6 %). Dit wordt verklaard door zowel de kenmerken van het woningpark (een overwicht aan kleinere sociale woningen) als door het toekenningsstelsel (alleenstaande ouders worden hoger gerangschikt op de wachtlijst).

[46] Gegevens voor december 2012. Bron: Brusselse Gewestelijke Huisvestingsmaatschappij en eigen berekening.

b) Toekenningsvoorwaarden en wachtlijst

De vraag naar sociale woningen in het Brussels Gewest groeit continu. In 2013 stonden er 41 461 gezinnen op de wachtlijst. Er wordt momenteel slechts aan de helft van de vraag voldaan (zie Welzijnsbarometer 2014). Om zich in te schrijven op de wachtlijst voor een sociale woning moet er aan bepaalde voorwaarden voldaan worden (geen eigendom hebben, inkomensvoorwaarde, afwezigheid van geschillen, wettig verblijf in België en één inschrijving per volwassene). Geïnteresseerden moeten een inschrijvingsprocedure volgen waarvoor verschillende verantwoordingsstukken nodig zijn. Men moet bij deze inschrijving rekening houden met enkele termijnen.

De wachtlijst werkt met prioriteiten op basis van een systeem van voorkeerpunten. Deze voorkeerpunten hangen af van de huisvestingssituatie van de betrokkene, het aantal jaren dat men al is ingeschreven en de gezinssituatie (voor meer info zie www.slr-bghm.be). Men komt ook enkel terecht op een wachtlijst voor een woning die de geschikte grootte heeft voor de gezinssamenstelling. Dit maakt dat het voor grote gezinnen gemiddeld langer wachten is omdat er minder grote gezinswoningen zijn in het sociale woningpark.

De procedures zijn ingewikkeld wat maakt dat er een selectie is van mensen die erin slagen om zich op de wachtlijst te plaatsen. Sommige OCMW's en verenigingen helpen hun cliënten om zich in te schrijven op de wachtlijst.

“En daar zijn ze me blijven inschrijven als iemand die een woning zoekt. En ik ging altijd naar daar en daar bleef ik maar altijd naartoe gaan. (...) En toen hebben ze me hier ook gezegd dat ik mocht komen. Ze hebben me op weg gezet, je kan ook naar daar gaan om je kansen te vergroten.”

4.2.3 Wonen bij familie of vrienden

Personen in armoede zijn soms genoodzaakt om bij familie of vrienden in te trekken. Dit heeft als voordeel dat men huisvestings- en bepaalde levenskosten kan delen. Deze solidariteit wordt echter “bestraft” voor personen die een sociale uitkering ontvangen. Voor heel wat uitkeringen, zowel binnen de sociale zekerheid als binnen de sociale bijstand ontvangt men immers een lager bedrag wanneer men het statuut van samenwonende heeft (Steunpunt ter bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2013, p. 24). In het Brussels Gewest zijn er onder alle gerechtigden op een werkloosheidsuitkering meer vrouwen met een statuut samenwonende (36,4 %) dan mannen (27,6 %) (Cf. Hoofdstuk Activiteiten).

Vaak betekent samenwonen met anderen bovendien dat de woning overbezet is en is er dikwijls een gebrek aan privacy. Het “veronderstelt dat de bewoners de belemmeringen aanvaarden die eigen zijn aan de fysieke nabijheid van anderen” (Thys et al, 2012, p.6). Solidair wonen spreekt bovendien maar een beperkte groep aan en biedt dan ook geen antwoord op de wooncrisis (Thys et al, 2012).

De geïnterviewde vrouwen die hun woning verloren of die geen andere keuze hadden dan bij anderen te wonen, kiezen

er soms voor om niet te lang op eenzelfde plaats te wonen om zo spanningen te vermijden of te ontvluchten. Anderen getuigen van diverse vormen van uitbuiting (vergoedingen die geëist worden, misbruik, onverwachte uithuiszetting,...)

4.3 WOONTRAJECTEN

Omwillen van een aaneenschakeling van problemen, zijn personen in financiële moeilijkheden soms genoodzaakt (plots) te verhuizen. Dit brengt hoge extra kosten met zich mee. Snel een geschikte woning is des te moeilijker voor personen met een beperkt budget die de taal niet spreken, geen toegang hebben tot informatie, die niet beroep kunnen doen op een sociaal netwerk of familie, enz.

Gedwongen en frequent verhuizen kan het gezin, de ouders en/of de kinderen, uit evenwicht brengen. Sommige gezinnen moeten op zoek naar alternatieve oplossingen om zich uit te nood te helpen en wonen tijdelijk in een plaats binnen de formele hulpverlening (zoals onthaalhuizen, noodopvang, winteropvang,...) bij familie (ouders, vrienden,...), verborgen,... en moeten zeer vaak van de ene naar de andere plaats trekken. Deze zeer frequente veranderingen kunnen de ouder(s) en de kinderen vermoeien, uitputten en uit evenwicht brengen.

4.3.1 Obstakels en de kosten van een verhuis

Naast de drempels in de zoektocht naar een geschikte woning, zijn er ook obstakels die met het verhuizen zelf te maken hebben. Verhuizen zelf is immers erg duur (huurverhuismagen, lift, eventueel verhuizers).

"Ik wil terug naar Leuven, dus dat is een hele afstand voor een verhuismagen, dat kost dan 400-500 euro. Daarom dat ik zeg, 500 euro kom ik juist tekort."

Daarenboven is de huurwaarborg een belangrijk obstakel voor velen. Bovendien kan er een periode zijn waarin men een huurwaarborg moet geven zonder dat men de huurwaarborg van de vorige woning al heeft teruggekregen.

"Ik ben iedere maand blij wanneer ik mijn loon krijg, dat mijn dossier nog steeds in orde is bij het OCMW, ik denk dan bij mezelf dat het in orde is, dat ik genoeg zal hebben om deze maand te betalen. Maar hoe zou ik vier maanden kunnen betalen? Een maand op voorhand voor het oude appartement, twee maanden waarborg voor het nieuwe appartement en een maand huur. Dat is onmogelijk. Ik bedoel: dan heb je 2 000 euro nodig. Dat is niet mogelijk. Plus de verhuiskosten, plus de kosten om de meters te openen en af te sluiten,... dat is onmogelijk."

Naast de financiële gevolgen van een verhuis, zijn er ook administratieve consequenties. Wanneer leefloon-gerechtigden bijvoorbeeld naar een andere gemeente verhuizen moeten zij in het OCMW van de nieuwe gemeente een dossier heropenen. Dit maakt dat personen moeilijkheden kunnen ondervinden om bepaalde sociale uitkeringen of voordelen te blijven behouden.

Enkele vrouwen getuigden dat ze door hun huiseigenaar aangespoord werden om de woning te verlaten. De eigenaar wil op deze manier de huurprijs kunnen verhogen bij de start van een nieuw contract met nieuwe huurders.

4.3.2 Uithuiszettingen

Of het nu gaat om het onbewoonbaar verklaren van de woning of contractbreuk van de huurder, elke uithuiszetting is een traumatische ervaring die gepaard gaat met veel praktisch en emotioneel leed (Bernard & Lemaire, 2010).

Het ontbreken van een systematische verzameling van gegevens over uithuiszetting, maakt dat we ook niet kunnen nagaan in hoeverre vrouwen hier sterker mee geconfronteerd worden.

Uit de interviews bleek dat voor sommige vrouwen een uithuiszetting tekenend was in hun huisvestingsparcours. De uithuiszetting was niet alleen het gevolg van een opeenstapeling van moeilijkheden, maar veroorzaakte op haar beurt tal van extra problemen die de situatie verder verergeren.

"Ik ben nog een tijdje in het appartement gebleven, voor de begrafenis, totdat de familie ook het appartement kwam leeghalen... en nadien moest ik weg omdat de eigenaar mij niet meer in het appartement wilde, ik had niet de middelen om hem te betalen... en pas nadien heeft het OCMW voor mij een plaats in een opvangtehuis gevonden. Pas twee, drie dagen later."

"De eigenaar is dan naar mij gekomen en heeft me gezegd 'luister, als je niet kan betalen, moet je eruit' en mijn moeder was daar en heeft een maand voor mij betaald. Er zijn nog twee maanden die ik beetje bij beetje heb betaald."

Het lijkt erop dat de uitzettingsprocedures de mensen verrassen en soms veel sneller komen dan verwacht. Deze uitzettingen zorgen voor een schok en ondermijnen de algemene situatie van de mensen en/of de gezinssituatie.

4.3.3 Zoeken vanuit een noodsituatie

Soms kan een noodsituatie zoals huishoudelijk geweld, een uithuiszetting, stopzetting van het huurcontract,... ervoor zorgen dat mensen zeer snel een nieuwe woning nodig hebben. Dit maakt dat ze ongeacht de prijs of de kwaliteit van de woning een huurcontract moeten ondertekenen om zeker te zijn van onderdak. Het is echter niet gemakkelijk om daarna snel terug te verhuizen naar een meer geschikte woning, gezien de verhuiskosten en de administratieve moeilijkheden (zoals het voortijdig onderbreken van een huurcontract,...). Vrouwen die vanuit een noodsituatie gezocht hebben naar een woning spenderen vaak een te groot deel van hun budget aan een woning, waardoor ze grote problemen hebben om rond te komen of waardoor ze verplicht zijn schulden aan te gaan.

"Ik heb snel iets gehuurd, zonder erbij na te denken, om echt niet op straat te staan. Ik ben geen dakloze! En toen ben ik op iets onmogelijks gevallen, ik besepte het niet meteen."

Maar ik betaalde € 650 en ik betaal momenteel nog altijd € 650 huur, zonder gas, zonder elektriciteit!"

4.3.4 Dak- en thuisloosheid

Er zijn verschillende redenen waarom vrouwen (soms met kinderen) op straat belanden of beroep moeten doen op een onthaalhuis of crisisopvang (bijvoorbeeld een clandestiene situatie, schulden, een scheiding, verslavingsproblematiek,...). Ondanks het bestaan van onthaalhuizen voor vrouwen in het Brussels Gewest, getuigen vrouwen dat ze eerst enkele dagen op straat hebben geleefd alvorens ze daar terecht kwamen (met of zonder kinderen).

"We hebben het huis verkocht en een appartement gevonden en... en toen zeiden ze ons dat ze loonfiches nodig hadden... en omdat mijn man op de ziekenkas stond, wilden ze ons niet en omdat ik niet werkte, was ik ten laste... ze hadden loonfiches nodig... dus verbleven we bij mensen, we hebben het huis verkocht en het was te laat... ik stond, awel, op straat dus, samen met mijn jongens."

Vaak passeren vrouwen via een onthaalhuis, van waaruit dan toegewerkt kan worden naar een stabiele woonsituatie. Het grootste probleem bij het verlaten van het onthaalhuis is echter het vinden van een woning. Sommige vrouwen vinden enkel buiten het Brussels Gewest een betaalbare woning.

Ondanks een stijging van het absoluut aantal dakloze vrouwen op het grondgebied van het Brussels Gewest, moet de vervrouwelijking van de dakloosheid in relatieve termen genuanceerd worden. Om een beter inzicht te krijgen in de relatieve stabiliteit van de verhouding mannen/vrouwen op straat en in de noodopvangstructuren stelt M. Lelubre verschillende samengaande fenomenen vast, zoals *"een gedifferentieerde opvang naargelang het geslacht en de individuele overlevingsstrategieën die vrouwen met huisvestingsproblemen ontwikkelen. Het feit dat steeds meer toevlucht wordt gezocht in het informele netwerk, een zeker streven naar onzichtbaarheid of nog de manier waarop het welzijnswerk georganiseerd is en waarbij vrouwen voornamelijk naar langetermijnopvangstructuren zoals onthaalhuizen worden doorverwezen, zijn allemaal mogelijke verklaringen"* (Lelubre, 2012).

De bijdrage van la Strada in de "Gekruiste Blikken" handelt over dak- en thuisloosheid bij vrouwen in het Brussels Gewest.

5. GEZONDHEID

Vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid hebben vaker een slechte gezondheid dan meer welgestelde vrouwen. Er bestaat hierbij een continue sociale gradiënt: hoe lager het inkomen, hoe groter de waarschijnlijkheid dat men een slechte gezondheid heeft: 39% van de vrouwen met de laagste inkomens voelt zich niet gezond tegenover 17% van de vrouwen met de hoogste inkomens en we stellen deze gradiënt vast voor bijna alle indicatoren van de gezondheidstoestand^[47].

"Als je heel moeilijke tijden meemaakt, dan lijdt je gezondheid daar onder"

Hoewel de gezondheid een probleem is voor heel wat vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid, vormt dit niet hun belangrijkste bezorgdheid. Gezondheid komt vaak na andere behoeften zoals huisvesting, voeding, zorg voor de kinderen, enz.

Wanneer de gezondheid verslechtert en verzorging noodzakelijk wordt, dan krijgen vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid minder gemakkelijk toegang tot de gezondheidszorg. Zij cumuleren financiële, administratieve, sociale,... moeilijkheden.

Een problematische gezondheid kan op zichzelf een factor zijn van bestaansonzekerheid (bijvoorbeeld een ziekte die grote financiële kosten met zich meebrengt en/of verlies van een job). Voor die vrouwen komen de gezondheidsproblemen of de problemen om toegang te krijgen tot de gezondheidszorg dan bovenop andere financiële, administratieve, sociale... moeilijkheden.

5.1 TOEGANG TOT DE GEZONDHEIDSZORG

5.1.1 Financiële obstakels

Voor vrouwen die er toegang toe hebben, biedt het Belgische socialezekerheidsstelsel in theorie een relatief volledige dekking. Meer dan één Brussels gezin op vier verklaart echter in 2008 om financiële redenen geen beroep gedaan te hebben op de gezondheidszorg. Dit geldt in het bijzonder voor gezinnen met kinderen en voor de helft van de eenoudergezinnen met een vrouw aan het hoofd.

De opeenvolgende maatregelen om de toegang tot de gezondheidszorg te verbeteren voor de meest kwetsbare personen^[48] volstaan niet om de financiële toegang tot de gezondheidszorg te waarborgen (RIZIV & Dokters van de

[47] De in dit hoofdstuk gebruikte kwantitatieve gegevens voor Brusselse vrouwen in functie van het inkomen zijn afkomstig van de gezondheidsenquête 2008. In de bijlage bij dit hoofdstuk wordt de gebruikte methodologie beschreven.

[48] Dankzij maatregelen zoals de maximumfactuur, de uitbreiding van het RVV-statuut, de wijkgezondheidscentra met forfait en het Globaal Medisch Dossier, die al verschillende jaren bestaan, konden de kosten van de gezondheidszorg ten laste van de patiënten verminderd worden.

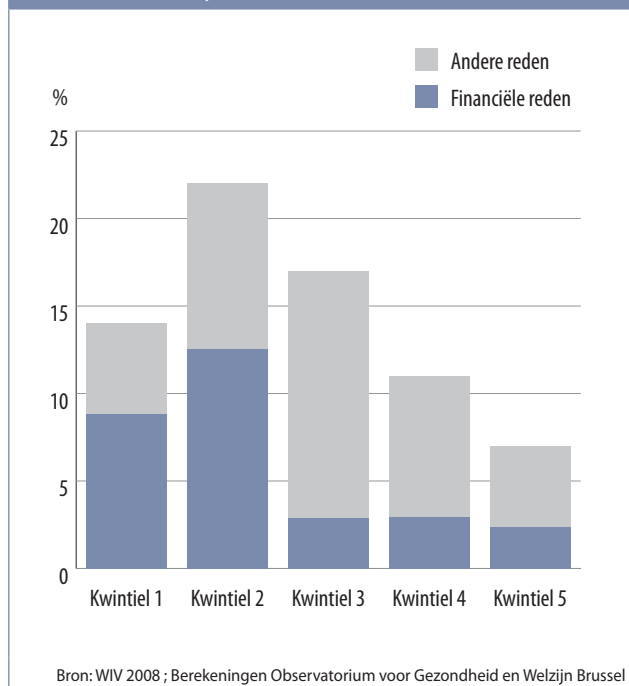
wereld, 2014). De sociale diensten van de ziekenfondsen melden een stijging van het aantal steunaanvragen om de gezondheidszorg te betalen, binnen een context van groeiende overmatige schuldenlast – een schuldenlast om de primaire levensbehoeften te dekken (Dechamps 2012 in Avalosse et al., 2014) (Cf. de bijdrage van het Steunpunt schuldbemiddeling in de “Gekruiste blikken”).

De zorgen die het vaakst worden uitgesteld zijn tandheelkundige behandelingen, de aankoop van een bril, de aankoop van voorgeschreven geneesmiddelen en medische zorgen of operaties. Gezinnen stellen hun prioriteiten op het vlak van de zorg vast afhankelijk van de dringendheid en de gepercipieerde omvang van het probleem én van het bedrag dat na de tegemoetkoming van de verzekering(en) ten laste blijft (Avalosse et al., 2014).

“Momenteel ga ik niet meer naar de dokter, (...) maar ik moet geopereerd worden aan mijn tandvlees. (...) ik ben naar het ziekenfonds geweest [en] ze hebben me daar gezegd dat ik nu recht heb op de RVV (...). Nu ik er recht op heb, hoop ik dat het me niet te veel zal kosten.”

Vrouwen zien meer af van verzorging naarmate hun inkomensniveau daalt. Paradoxaal genoeg is bij de vrouwen met de laagste inkomens het aantal vrouwen dat van gezondheidszorg afziet in het eerste kwintiel lager dan in het tweede kwintiel (figuur II-5-1)^[49]. Uit de informatie die wij hebben verzameld blijkt dat hun gezondheidsproble(e)

Figure II-5-1 : Aandeel van de Brusselse vrouwen die (de afgelopen 12 maanden) geen specialist raadpleegden hoewel het nodig was, naar inkomenskwintiel en reden voor afstel, 2008

[49] Het equivalente inkomen is verdeeld in 5 kwintielen, dat wil zeggen 5 groepen van gelijke grootte op Belgisch niveau. Het eerste kwintiel stemt overeen met de 20% financieel armste huishoudens en het vijfde kwintiel betreft de 20% van de huishoudens die de hoogste inkomens aangeven.

m(en) momenteel niet tot hun prioriteiten behoort/behoren. Hoewel zij blijkbaar wel een dokter raadplegen, is het waarschijnlijk dat zij in eerste instantie de noodzakelijke zorgen uitstellen.

Ook niet-financiële hindernissen beperken de toegang. Zij kunnen groot en talrijk zijn voor vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid. De complexiteit van ons systeem wordt vaak met de vinger gewezen als een obstakel voor toegang, maar dat is niet de enige oorzaak. Voor vrouwen die bijvoorbeeld minder opgeleid zijn, die moeilijk alleen buiten kunnen komen of vrouwen die geen Frans, Nederlands of Engels praten, is het moeilijker om op consultatie te gaan.

5.1.2 Uitgesloten van de sociale zekerheid

Een deel van de Brusselaars heeft om verschillende redenen geen toegang tot de sociale zekerheid: illegale migranten, zonder rechten, personen die niet in orde zijn met hun bijdrage zoals failliete zelfstandigen, werkloze Europeanen, slachtoffers van mensenhandel, niet-aangegeven huispersoneel,...

Hoewel er maatregelen bestaan om deze personen te helpen, zijn de voorwaarden en procedures om in aanmerking te komen voor deze diensten heel wat ingewikkelder en is de geboden dekking in het algemeen minder hoog. Ze werden onlangs besproken in het door het RIZIV en Dokters van de Wereld gepubliceerde Groenboek over de toegang tot de gezondheidszorg (RIZIV en Dokters van de Wereld, 2014). De medische hulp en “dringende” medische hulp, twee essentiële diensten van het sociale veiligheidsnet voor personen die in België uitgesloten zijn van de ziekteverzekering, worden geval per geval toegekend door de OCMW's. Zij dekken echter niet alle behoeften en zijn soms onderworpen aan voorwaarden^[50].

“Gelukkig is er die steun, is er (...) de medische kaart. Gelukkig heb ik dat. (...) als ik dat niet had, dan zou ik kapotgaan.”

Voor personen die alleen een beroep kunnen doen op dringende medische hulp, is de procedure omslachtig en tijdslopend. Elk OCMW past een andere reglementering toe en probeert een evenwicht te vinden om zijn opdrachten te vervullen binnen een context van administratieve en budgettaire beperkingen en een groeiende vraag. Een vraag, hoe gerechtvaardigd ook, kan door de OCMW's geweigerd worden uit vrees niet terugbetaald te worden door de POD Maatschappelijke Integratie, die beslist over de conformiteit van de uitgaven.

Terwijl de toegang tot gezondheidszorg op de agenda staat van de actoren van het Belgische gezondheidsbeleid, lijken de context en de evolutie van het overheidsbeleid dat rechtstreeks of onrechtstreeks betrekking heeft op de toegang tot de gezondheidszorg niet in dezelfde zin te evolueren: heel wat sociale en medische actoren hebben de indruk dat de toegang tot de gezondheidszorg voor de meest kwetsbare personen lijkt te stagneren of zelfs lijkt af te nemen.

[50] Sommige gerechtigden zijn bang om een maatregel te activeren uit angst om andere rechten te verliezen (Avalosse ibid)

5.2 SEKSUELE EN REPRODUCTIEVE GEZONDHEID

De seksuele en reproductieve gezondheid is een thema dat in veel gesprekken met vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid naar voren is gekomen^[51]. Ze ondervinden vooral moeilijkheden om hun rechten te doen gelden en te waken over hun seksuele en reproductieve gezondheid omdat zij niet altijd een medische dekking hebben, over een ondersteunend sociaal netwerk beschikken, inkomens hebben... In die omstandigheden zijn zij minder goed in staat om hun gezondheid te beschermen. Zij zijn bijvoorbeeld kwetsbaarder voor seksueel overdraagbare aandoeningen, zonder dat zij de keuze en/of de middelen hebben om zich ertegen te beschermen. In geval van symptomen raadplegen zij veel later een dokter. Zij worden veel vaker geconfronteerd met ongewenste zwangerschappen. In hun behoeften op het gebied van anticonceptie wordt minder vaak voorzien (Femmes prévoyantes socialistes et al. 2014). Als ze zwanger zijn gaan ze veel later op prenatale consultatie (Hoogewys et al., 2013). Vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid zijn ook veel vaker het slachtoffer van seksueel geweld (Defourny et al. 2012 ; Dokter van de Wereld, 2013).

Bij een aantal vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid bestaat een zwangerschapswens. Het kan hen een zekere erkenning door hun sociale omgeving opleveren, en/of hen een sociale status geven die hen bevrijdt uit hun huidige situatie.

5.2.1 Anticonceptie

Anticonceptie vormt voor veel vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid een probleem. Om sociale of financiële redenen hebben zij niet altijd toegang tot anticonceptie. Andere vrouwen weten er onvoldoende over, hebben er een verkeerd beeld van of vrezen voor, al dan niet reële, bijwerkingen, zodat sommige vrouwen zelfs liever hun toevlucht nemen tot abortus dan tot anticonceptie.

Wanneer ze er toegang toe hebben, dan komen de anticonceptiemiddelen die voor hen toegankelijk zijn, niet altijd tegemoet aan hun behoeften. Sommige anticonceptiva die beter geschikt zijn voor hun situatie, zoals implantaten of spiraaltjes, worden niet terugbetaald, of de voorschrijvers of gebruiksters zijn er niet mee bekend. Deze onwetendheid lijkt deels gecorreleerd te zijn met het opleidingsniveau: *“laaggeschoolde vrouwen zijn minder goed op de hoogte van anticonceptiemiddelen en hebben onvoldoende middelen om van middel te veranderen wanneer zij bijwerkingen ervaren”*

[51] Sedert een twintigtal jaar worden de seksuele en reproductieve rechten van vrouwen beter erkend en verdedigd zowel in de Belgische wetgeving als door gezondheidszorgverstrekkers. Niettemin ondervinden vrouwen nog altijd heel wat moeilijkheden om hun rechten te doen gelden (In 't Zandt, 2008). Zij staan er vaak alleen voor om bijvoorbeeld keuzes te maken op het vlak van anticonceptie of abortus en om de gevolgen ervan te dragen. Bovendien krijgen zij te maken met een grote druk van buitenaf, een druk van sociale, religieuze, organisatorische en/of administratieve aard.

(Femmes prévoyantes socialistes et al., 2014). Het onderzoek van het Intermutualistisch Agentschap over anticonceptie bij jongeren van 12 tot 20 jaar rapporteert dat het gebruik van anticonceptie minder hoog is, zwangerschappen vaker voorkomen en het percentage abortussen lager is bij jonge patiënten die recht hebben op de verhoogde tegemoetkoming en dus sociaal minder bevoorrecht zijn dan andere jonge vrouwen (Remacle et al., 2011).

5.2.2 Abortus

Sinds 1990 is in België onder bepaalde voorwaarden abortus toegestaan. Uit de cijfers voor 2011 blijkt dat in België 84 % van de abortussen plaatsvond in een context waarin de vrouw geen anticonceptiemiddel gebruikte (53 %) of het verkeerd gebruikte (31 %) (Nationale commissie voor de evaluatie van de wet van 3 april 1990 betreffende de zwangerschapsafbreking, 2012). De vaakst genoemde redenen zijn van persoonlijke aard, leeftijdsgebonden of gerelateerd aan de persoonlijke of gezinssituatie. 41 % van de vrouwen heeft geen kinderwens of heeft geen kinderwens meer. In 19 % van de gevallen wordt een financiële reden genoemd.

“Ik ben nadien toch 4 maanden depressief geweest want eigenlijk wilde ik het niet... (...) maar wat wil je met 800 euro per maand (...). Ik kwam al iedere maand geld tekort om mijn huur te betalen, het was miserie. Dus uh, pech gehad.”

Vrouwen die voor abortus kiezen, hebben er vaak moeilijk toegang toe. Die moeilijkheden zijn nog groter voor vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid. De voor dit rapport geïnterviewde vrouwen noemden verschillende belemmeringen. Om te beginnen maakte een aantal vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid melding van sociale druk om te verhinderen dat ze een beroep zouden doen op anticonceptie of abortus. Ten tweede bestaat er een financiële belemmering, in het bijzonder voor personen die buiten de ziekteverzekering vallen of voor personen die het “in het geheim” moeten doen voor hun gezin of hun omgeving. Ten derde bemoeilijken de procedures en het geringe aanbod van diensten de toegang tot abortus. Deze lijst is niet limitatief, ook andere sociale, culturele en psychologische factoren spelen waarschijnlijk een belangrijke rol^[52] (RIZIV & Dokters van de Wereld, 2014, p. 257–259).

5.2.3 Geïntegreerde zorgverlening

Verschillende actoren benadrukken hoe sterk de diensten voor seksuele en reproductieve gezondheid in ons land gesegmenteerd zijn, wat voor vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid de toegang tot deze diensten moeilijk maakt. Er lopen momenteel verschillende studies in het Brussels Gewest om voor personen in een situatie van bestaansonzekerheid de toegang tot geïntegreerde gezondheidsdiensten, waaronder alle diensten voor reproductieve gezondheidszorg, te verbeteren, ongeacht

[52] De Vrijzinnige Federatie van Centra voor Gezinsplanning ontwikkelt dit thema in de Gekruiste Blikken die bij dit Thematisch rapport zijn gevoegd.

hun administratief statuut (Ben Abdeslam, 2014 ; Vrijzinnige federatie van centra voor gezinsplanning & Dokters van de Wereld, 2014 ; Hoogewijs et al., 2013 ; Dokter van de Wereld, 2014).

5.3 GEZONDHEIDSTATUS

Bestaansonzekerheid en gezondheid zijn met elkaar verbonden. Bestaansonzekerheid heeft een negatieve invloed op de gezondheid. Omgekeerd kan een slechte gezondheidstoestand tot een grotere bestaansonzekerheid leiden voor zichzelf of naasten. In 2007 ligt de levensverwachting van vrouwen in de gemeenten met het laagste sociaaleconomisch niveau van het Brussels Gewest 3 jaar lager dan in de gemeenten met een hoger sociaaleconomisch niveau (Observatorium voor Gezondheid en Welzijn van Brussel Hoofdstad, 2010). De verschillen in levensverwachting vormen eigenlijk slechts het topje van de ijsberg. We zien sociale ongelijkheden in de gezondheid voor de meeste gezondheidsaspecten.

Een vierde van de tijdens de Gezondheidsenquête geïnterviewde vrouwen vonden hun gezondheidstoestand niet bevredigend^[53]. Dit aandeel stijgt met de leeftijd. Vrouwen voelen zich minder gezond dan mannen. Het verschil in gezondheidstoestand tussen vrouwen naargelang het inkomen is echter veel groter dan de verschillen tussen mannen en vrouwen. Het aandeel vrouwen dat zichzelf als niet gezond beschouwt vermindert gradueel naarmate het inkomen stijgt, van 39 % bij de vrouwen met de laagste inkomens tot 17 % van de vrouwen met de hoogste inkomens.

5.3.1 Geestelijke gezondheid

Geestelijke gezondheidsproblemen nemen toe naarmate het inkomen daalt: 28 % van de Brusselse vrouwen met de laagste inkomens kampt met depressieve stoornissen, dit is drie keer meer dan de vrouwen met de hoogste inkomens (figuur II-2-5).

Veel vrouwen melden hoezeer hun sociale situatie een invloed heeft op hun geestelijke gezondheid. Ze hebben zorgen, onophoudelijke gedachten, hoofdpijn, slaapproblemen. Psychische problemen worden in zekere zin een belemmering om er weer bovenop te komen. Bestaansonzekerheid en (een slechte) gezondheid beïnvloeden elkaar.

“Ik heb altijd een onrustig gevoel, dat is er altijd, ik ben redelijk vlug moe... dit is ook niet echt het leven waar ik hier op hoopte.”

De onzekerheid, de angst om zijn rechten, zijn inkomen, zijn huisvesting en zijn relaties binnen de samenleving te verliezen

zijn enerzijds een bron van stress en angst maar vormen anderzijds een vorm van bestaansonzekerheid op zich.

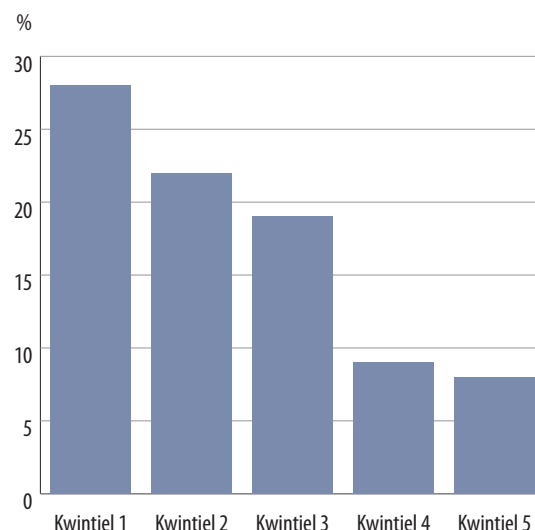
5.3.2 Fysieke gezondheid

Eén derde van de Brusselse vrouwen verklaart in de gezondheidsenquête 2008 te kampen te hebben met een langdurig gezondheidsprobleem^[54]. Dit aandeel daalt naarmate het inkomen stijgt, van 41 % bij vrouwen met de laagste inkomens tot 30 % bij vrouwen met de hoogste inkomens. Boven de 65 jaar is dit verschil heel groot: 70 % van de vrouwen met de laagste inkomens heeft te kampen met langdurige gezondheidsproblemen terwijl dat 37 % is bij de vrouwen met de hoogste inkomens.

Het is zo dat vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid vaak zwaardere beroepen uitoefenen of hebben uitgeoefend, waardoor ze het risico lopen op arbeidsongevallen en voortijdige veroudering. Zij hebben ook vaker onregelmatige uren, kampen vaker met stress en worden vaker blootgesteld aan stoffen die schadelijk zijn voor de gezondheid, vooral in de schoonmaaksector. Bij de vrouwen onder de 65 jaar zijn vrouwen met de laagste inkomens drie keer meer beperkt in hun dagelijkse activiteiten dan vrouwen met de hoogste inkomens (9 % tegenover 3 %).

“Mijn rug is helemaal kapot, dat komt door mijn beroep want weet je (...), papier is zeer zwaar, en als je jong bent, dan (...) draag je en draag je... en nu is mijn rug versleten.”

Figuur II-5-2 : Aandeel Brusselse vrouwen die symptomen van depressie vertonen in de loop van de afgelopen week per inkomenskintiel (SCL-90-R), Brussels Gewest, 2008

Bron: WIV 2008 ; Berekeningen Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel

[53] Vrouwen in de meest bestaansonzekere situaties worden vaak niet geïnterviewd in de enquêtes zoals de Gezondheidsenquête en de EU-SILC-enquête. Zij zijn daarentegen goed vertegenwoordigd bij de vrouwen die tijdens de opstelling van dit rapport wilden getuigen, waardoor de beschikbare kwantitatieve gegevens genuanceerd kunnen worden.

[54] Langdurige gezondheidsproblemen zijn onder meer chronische ziekten en langdurige aandoeningen of handicaps waarmee de geïnterviewde vrouwen zeggen te kampen te hebben.

In 2008 zei 10 % van de Brusselse vrouwen aan obesitas te lijden. Dit aandeel daalt gradueel naarmate het inkomen stijgt, van 16 % bij de groep met de laagste inkomens tot 6 % bij de groep met de hoogste inkomens. 5,7 % van de Brusselse vrouwen zegt aan diabetes te lijden. Ook dit aandeel daalt zeer sterk naarmate het inkomen stijgt, van 8,3 % bij de groep met de laagste inkomens tot 1,7 % bij de groep met de hoogste inkomens^[55]. We zien dezelfde tendens voor hypertensie^[56].

Steeds meer onderzoeken tonen aan dat de slechtere gezondheidstoestand in een situatie van bestaansonzekerheid zeer vaak bepaald wordt door sociale en economische omstandigheden. Obesitas is bijvoorbeeld het gevolg van een **ongelijke blootstelling** (toegang tot voedsel van goede kwaliteit, culinaire traditie, mogelijkheid van actieve ontspanning^[57]...), een **ongelijke kwetsbaarheid** (maatschappelijke voorstellingen van voeding (honger, goede gezondheid...), een lager zelfvertrouwen, een geringere kennis van wat goed gezondheidsgedrag is, minder toegang tot andere manieren van "plezier maken") en **ongelijkheden wat betreft de gevolgen van deze obesitas** (ongelijke toegang tot gezondheidszorg, sociale ondersteuning, materiële, psychologische en sociale middelen om zijn levensstijl doeltreffend te wijzigen). Hieruit volgt een verhoogd risico op obesitas, die minder gemakkelijk omkeerbaar is en met frequentere medische complicaties (diabetes, hart- en vaatziekten, osteoarticulaire aandoeningen, enz.). Bovendien leidt de stigmatisering van zwaarlijvige personen in onze samenleving tot een verlies van eigenwaarde en tot stress. Ze leidt ook tot discriminaties bij tewerkstelling en in de samenleving in het algemeen. De obesitasval is in feite een vicieuze cirkel want hoewel obesitas op zichzelf reeds bestaansonzekerheid veroorzaakt, leiden de medische complicaties van obesitas ook tot armoede (verlies van job, gezondheidskosten...) en tot een nog slechtere gezondheidstoestand (minder lichaamsbeweging, stress, eigenwaarde...) (World Health Organization & UCL Institute of Health Equity, 2013).

Onze waarnemingen stemmen overeen met de waarnemingen in de meeste onderzoeken naar gezondheidsongelijkheden: er is een onderlinge afhankelijkheid tussen mentale en fysieke gezondheid enerzijds en inkomen en sociaaleconomische omstandigheden anderzijds. Vrouwen in situaties van bestaansonzekerheid worden cumulatief blootgesteld aan sociale en omgevingsfactoren die een negatieve invloed hebben op hun onmiddellijke gezondheid en de kans verminderen dat zij in de toekomst gezond zullen zijn.

[55] Het gaat hier om de gegevens van de Gezondheidsenquête 2013 voor diabetes en hoge hypertensie. <https://hisia.wiv-isp.be>

[56] Voor hypertensie lijdt de groep met het laagste inkomensniveau minder aan hypertensie dan de tweede inkomensgroep. Wat verklaard kan worden door een verschil in biomedische kenmerken bij de vrouwen met het laagste inkomen of door een onwetendheid over hun status in verband met hypertensie.

[57] Van de vrouwen met de hoogste inkomens doet 75 % tijdens haar vrije tijd voldoende aan lichaamsbeweging, terwijl dit slechts 55 % is bij de vrouwen met de laagste inkomens.

5.4 GEZONDHEIDSDETERMINANTEN

Dankzij het grote aantal studies over gezondheidsdeterminanten dat de afgelopen dertig jaar werd uitgevoerd, konden verschillende hypothesen worden opgesteld over het verband tussen bestaansonzekerheid en gezondheid. De sociale ongelijkheden van de gezondheidstoestand tussen vrouwen worden bepaald door tal van factoren en maatschappelijke processen. De verschillen in gezondheidstoestand binnen een bevolkingsgroep worden grotendeels bepaald door structurele factoren zoals de politieke en sociaaleconomische context, de leefomgeving, de individuele sociaaleconomische status (opleiding, toegang tot werkgelegenheid, werkomstandigheden) waarover het individu vaak weinig directe controle heeft. Deze factoren zijn van invloed op tussenliggende determinanten zoals materiële levensomstandigheden, gedragingen en psychosociale factoren die een impact zullen hebben op de gezondheid en het welzijn. Deze factoren hebben vaak een cumulatief effect op de gezondheid (World Health Organization & UCL Institute of Health Equity, 2013).

5.4.1 Levensstijl

Vrouwen met de laagste inkomens hebben vaak een levensstijl die minder goed is voor hun gezondheid. Ook al bestaan er culturele uitzonderingen, zoals de Marokkaanse vrouwen die minder roken en meer fruit eten en dit ongeacht hun inkomensniveau.

Wat bijvoorbeeld de **voeding** betreft eet een groter aandeel van de vrouwen met de laagste inkomens te weinig fruit en groenten, terwijl een groot aantal van hen te veel gesuikerde dranken drinkt. Het gaat echter om een continue sociale gradiënt waarbij het eetgedrag in verhouding staat tot het inkomen en niet om een tweedeling arm-rijk. Het aandeel vrouwen dat vis eet verschilt niet naargelang het inkomensniveau in het Brussels Gewest en deze bijzonderheid kan gerelateerd worden aan de gewoonten van bepaalde gemeenschappen – die sterk vertegenwoordigd zijn bij vrouwen met een laag inkomen – om regelmatig vis te eten (Tabel III-5-1).

In het Brussels Gewest zien we dat een groot aandeel van de vrouwen met een laag inkomen geen **alcohol** drinkt. Deze bijzonderheid wordt verklaard door culturele en religieuze factoren. Van de vrouwen die alcohol drinken, vertoont 43 % een risicogebruik en dit ongeacht het inkomensniveau. Slechts een kwart van de Brusselse vrouwen **rookt** momenteel en er is geen sociale gradiënt. Als we in de berekening de vrouwen die nooit gerookt hebben buiten beschouwing laten, dan vinden we wel een groter aandeel zware rokers in de groep vrouwen met de laagste inkomens.

Tabel II-5-1 : Levensstijl ; overzicht van de sociale ongelijkheden onder de Brusselse vrouwen naar inkomenskwintiel, Brussels Gewest, 2008

	Kwintiel 1	Kwintiel 2	Kwintiel 3	Kwintiel 4	Kwintiel 5
Drinkt nooit alcohol	58	35	31	22	11
Gebruik van tabak *	61	59	60	33	46
Fysieke activiteit als ontspanning	55	67	60	65	75
Dagelijkse consumptie van fruit	62	61	69	70	76
Dagelijkse consumptie van groenten	70	75	81	83	85
Frisdranken	34	18	22	19	15
Vis**	65	73	64	62	70

* Onder de vrouwen die roken of gerookt hebben.
** Geen significant verschil

Bron: WIV 2008 ; Berekeningen Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel

5.4.2 Screenings

Een aantal screenings wordt aanbevolen voor de bevolking. Zo laat twee derde van de Brusselse vrouwen haar cholesterol en bloedsuiker onderzoeken. Het aandeel vrouwen dat deze tests laten uitvoeren is even hoog bij vrouwen met de laagste inkomens als bij vrouwen met de hoogste inkomens.

Andere, specifiek vrouwelijke screenings, zoals screenings voor baarmoederhalskanker en borstkanker, vertonen daarentegen wel een duidelijke gradiënt naargelang de sociaaleconomische status. Deze onderzoeken worden minder vaak uitgevoerd bij vrouwen met een minder goede sociaaleconomische situatie, ook al is voor borstkanker-screening het verschil iets kleiner doordat relatief meer vrouwen die in een situatie van bestaansonzekerheid verkeren, deelnemen aan het programma "Brumammo" voor borstkankerscreening (Observatorium voor Gezondheid en Welzijn van Brussel-Hoofdstad, 2012).

Eén van de hypothesen die dit verschil tussen screenings verklaart is dat de twee eerste screenings uitgevoerd kunnen worden bij de huisarts, terwijl voor de andere twee technische handelingen nodig zijn, die meestal verricht worden door specialisten in het Brussels Gewest. Daar waar er tussen Brusselse vrouwen geen gradiënt is wat betreft het raadplegen van een huisarts, is er wel een duidelijke gradiënt wat betreft het raadplegen van een specialist. De raadplegingskosten van deze laatste ten laste van de patiënt zijn namelijk vaak hoger en verklaren dus deels de ongelijkheid in verband met de screening voor baarmoederhalskanker en borstkanker.

5.4.3 Psychosociale omgeving

Een groter aandeel van de vrouwen met de laagste inkomens is niet tevreden met haar sociale contacten, in het bijzonder wanneer ze er alleen voor staan bij het opvoeden van hun kinderen.

In het Brussels Gewest zegt 20 % van de vrouwen de afgelopen twaalf maanden te maken te hebben gehad met verbaal geweld, psychologisch geweld, lichamelijk geweld of diefstal. De veldwerkers melden aanzienlijk meer geweldplegingen bij kwetsbare vrouwen. De ontmoette vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid waren vaak het slachtoffer van geweld door hun omgeving of door hun partner. Sommigen van hen kregen met geweld te maken

in een context van oorlog in hun land van herkomst. Deze verschillende vormen van geweld leiden vaak tot lichamelijke, psychische en/of psychosomatische problemen die hun sociale en emotionele bestaansonzekerheid vergroten.

5.4.4 Huisvesting

Vanwege zijn stedelijke status heeft het Brussels Gewest een groter percentage woningen dat blootgesteld wordt aan omgevingshinder (lawaai, vocht, vervuiling...) dan de andere gewesten van het land. In 2008 woonde 40 % van de Brusselse vrouwen in een woning die ten minste met één vorm van omgevingshinder te maken had, terwijl dat respectievelijk 15 % en 19 % was voor de vrouwen in Vlaanderen en Wallonië. Binnen het Brussels Gewest daalt het percentage vrouwen dat in een gezin leeft dat te maken heeft met omgevingshinder gradueel met de stijging van het inkomen. Bijna één gezin op twee van de huishoudens met de laagste inkomens woont in een woning met minstens één vorm van omgevingshinder tegenover minder dan een derde van de huishoudens met de hoogste inkomens.

Een precare huisvestingssituatie leidt tot stress en gezondheidsproblemen voor de bewoners. Vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid melden problemen zoals gepieker, hoofdpijn, slaapproblemen, angst... die met name veroorzaakt worden door de staat van hun woning en door de acties die ondernomen moeten worden om de woning op te knappen of om van woning te veranderen.

"Wanneer er bijvoorbeeld water insijpelt in mijn appartement... dat is vuil, dan word ik ziek en slaap ik niet."

Ze schrijven astma en allergieën en luchtweginfecties bij zuigelingen toe aan de slechte luchtkwaliteit in hun woningen.

"Waar ik woonde was er ook een vochtprobleem (...) Door die vochtproblemen moest mijn dochter van één maand oud al naar het ziekenhuis. Daardoor geef ik haar nu nog altijd een puffer."

DEEL III

LEVENSLLOOP EN SOCIALE HULP

We hebben tijdens onze enquête op het terrein informatie over de levensloop van de vrouwen verzameld. De studie van deze levenslopen laat ons toe om levensgebeurtenissen (waarbij keuzes moeten worden gemaakt) te kruisen met institutionele factoren, meer structurele factoren van ongelijkheid en, meer specifiek, om eventueel de gevolgen ervan in een bepaalde context te onderzoeken.

In het eerste deel van dit hoofdstuk willen we, in een biografisch perspectief, de belangrijkste momenten reconstrueren die vrouwen in hun eigen levensloop aanhalen.

Het tweede deel beschrijft, op basis van de gesprekken met de vrouwen en eerstelijns werkers^[58], en de tendensen in hun levensloop, bepaalde kenmerken van de actieve welvaartsstaat^[59]. Deze dimensies vormen elementen die de individuele levensloop beïnvloeden.

Vertrekkende vanuit deze twee delen legt het derde en laatste deel de nadruk op de verwikkeling van individuele gebeurtenissen en structurele factoren in de mechanismen van armoede en bestaansonzekerheid.

1. LEVENSLLOOP

Tijdens onze gesprekken hebben wij de vrouwen gevraagd wat, in hun ogen, een positieve of negatieve invloed heeft gehad op hun levensloop.

1.1 ELEMENTEN OF GEBEURTENISSEN WAARDOOR, VOLGENS HEN, HUN SITUATIE IS VERSLECHTERD

Het **gebrek aan materiële en financiële middelen** werd meermaals aangehaald als oorzaak voor een “verslechtering” van hun situatie^[60]. Dit gebrek situeert zich zeer vaak in de plotse of geleidelijke onmogelijkheid om de vaste en/of onverwachte maandelijkse uitgaven te betalen.

“Ja, want als je een factuur niet kunt betalen, krijg je achteraf toch een andere factuur. Hoe moet je die dan betalen? En vervolgens kun je geen eten kopen. Dan moet je maar geen kleren kopen. En vervolgens hopen dat je de factuur kunt betalen. Omdat je ook vaste uitgaven hebt, zoals de huur, de elektriciteit... Zo heb ik bijvoorbeeld wel een sla, maar kan ik geen tomaten kopen”.

De gevolgen van dit gebrek aan financiële middelen gaan verder dan materiële ontbering en uit zich op alle vlakken van het leven (huisvestingsomstandigheden, met te hoge prijzen, onaangepaste, ongezonde woningen,... of op het vlak van de gezondheid, toegang tot zorg, enz.) (zie Deel II).

Het **overlijden** van een naaste werd meermaals aangehaald als een gebeurtenis waardoor een situatie is verslechterd. Deze traumatische ervaring verstoort een stabiele situatie of zorgt ervoor dat een reeds preciaire situatie nog vererget.

De periode die volgt op een overlijden brengt veranderingen en moeilijkheden met zich mee. Een dergelijke gebeurtenis is niet alleen emotioneel moeilijk, maar kan ook, vaak, ernstige materiële en financiële gevolgen hebben en dus een levenssituatie veranderen, zoals voor deze vrouw, die haar partner verloor.

[58] We hebben in totaal 26 eerstelijns werkers gesproken, individueel of in groep. We hebben hen gevraagd naar de meest opvallende problemen en de vaakst terugkerende situaties waarmee vrouwen in armoede en bestaansonzekerheid in Brussel geconfronteerd worden.

[59] Zie onder meer: Franssen, 2003 en Genard, 2007

[60] En tevens aangehaald als het “belangrijkste” (zie deel II, Hoofdstuk 1).

“Zien dat ik mijn huur niet meer kon betalen,... uithuiszetting, ik had daar nog nooit van gehoord... dingen waar ik nog nooit van had gehoord of waar ik nog nooit mee geconfronteerd was. En dan... awel, na zes maanden zonder huur te betalen werd ik eruit gezet. Ik kreeg een brief, maar ik, naïef als ik was, wist daar niets vanaf en ben gewoon gebleven en... er is een vrachtwagen gekomen en ze hebben alles in een loods gezet... En ineens stond ik op straat”.

Deze psychologisch vaak pijnlijke beproeving maakt dat men niet altijd de “acties” onderneemt die nodig zijn om ervoor te zorgen dat alle stappen worden ondernomen na een overlijden (betalen van de hospitalisatiekosten, van de begrafeniskosten, administratieve regeling van de situatie, eventuele aanspraak op rechten op een vervangingsinkomen of een sociale uitkering,...), wat soms tot bestaansonzekerheid kan leiden.

Ook een **zware ziekte of een ongeval** kunnen de individuele en familiale levensloop verstoren en leiden tot bestaansonzekerheid, door een verlies of een daling van het inkomen, de kosten en de tijd die nodig zijn voor verzorging, enz. Dit geldt des te meer wanneer iemand bijvoorbeeld het fysieke of psychische vermogen verliest.

“Er is iets verschrikkelijks gebeurd toen ik 18 was. Mijn vader was accountant, mijn zus en ik studeerden. Mijn vader kreeg een hersentrombose en ging sterk achteruit, hij kon niet meer werken en mijn moeder werkte niet, waardoor het dus zeer moeilijk was. (...) dit was een extreem tragische gebeurtenis waardoor ons hele familiale leven destijds door elkaar werd geschud.”

Voor sommigen ligt de oorzaak voor de “verslechtering” van hun situatie in het nabije of verre **verleden**. Een voorbeeld hiervan is het feit lange tijd getuige te zijn geweest van mishandeling van de kinderen en/of zelf mishandeld te zijn geweest. De vrouwen die wij hebben gesproken hebben soms periodes van echtelijk of intrafamiliaal geweld gekend^[61].

“Mijn vader was zeer autoritair en sloeg mijn moeder, mijn zussen en mezelf vaak.”

In dat kader hebben **gebeurtenissen zoals een zwangerschap of een huwelijk** tot grote moeilijkheden geleid, met name vormen van geestelijk of lichamelijk geweld, sociale, familiale controle, enz.

Voor andere vrouwen, tot slot, heeft een **scheiding** hun situatie verslechterd en tot een situatie van (grote) bestaansonzekerheid geleid, meer bepaald voor vrouwen die in grote mate afhankelijk waren van hun partner (op financieel vlak, voor de huisvesting, voor een eventuele regularisatie,...). Deze echtelijke en/of familiale gebeurtenissen zijn niet alleen potentiële factoren van toenemende bestaansonzekerheid, maar zijn des te meer bepalend voor de levensloop wanneer

de vrouwen de taal van hun woonplaats niet goed spreken of laag opgeleid zijn.

“Ik ging trouwen, ik vertrouwde mijn ex, hij liet me overkomen om hier te trouwen, de huwelijksakte werd in Marokko opgesteld en mijn schoonmoeder heeft mijn leven verpest. Zij waren Nederlandstalig, ik sprak Frans omdat we dat op school hadden geleerd, ik begreep het maar kon mij niet uitdrukken en zij spraken Nederlands en ze hadden me niet ingeschreven in de gemeente. Ze hebben tegen me gelogen en me vervolgens aan de deur gezet. Ik stond op straat. Zij hebben me het leven moeilijk gemaakt... En daarna de wet. Ik werd niet geloofd omdat ik geen rechten had. Ze geloofden hem omdat hij Nederlands spreekt, hij is bij hen, hij werkt, heeft een goed loon, enz. Ze geloofden hem en mij niet. Ik had nochtans bewijzen (...).”

In België aankomen zonder papieren en leven of geleefd hebben in de illegaliteit worden over het algemeen ervaren als factoren waardoor vrouwen die in deze situatie beleven of hebben beleefd het zwaar te verduren krijgen.

Heel wat vrouwen hadden het het “zwaarst” te verduren in hun land van herkomst (bv. oorlog, echtgenoot die naar een ander land trok om er te gaan werken,...) of tijdens hun migratietraject alvorens in België terecht te komen (transitsituatie in een ander land).

Voor sommigen is het ergste, over het algemeen, **een leven in bestaansonzekerheid in combinatie met een andere gebeurtenis**, zoals een echtelijke of familiale breuk (ouders, broers en zussen, echtgenoot/partner,...).

Soms worden het **gevoel en het feit dat men er alleen voorstaat** als het ergste gezien. Dit is vooral het geval bij alleenstaande vrouwen en moeders, oudere vrouwen en migrantenvrouwen.

1.2 ELEMENTEN OF GEBEURTENISSEN WAARDOOR, VOLGENS HEN, HUN SITUATIE IS VERBETERD

Kinderen vormen vaak een mijlpaal in het leven van de vrouwen die we hebben gesproken en zijn voor hen wat telt en wat zij als belangrijk beschouwen (zie Inleiding), zelfs al kan deze situatie, paradoxaal genoeg, hen blootstellen aan een groter risico van bestaansonzekerheid.

Heel wat vrouwen zeggen ook trots te zijn op het feit dat ze “zelf” een moeilijke situatie hebben **overwonnen** en vermelden dit als een “element van verbetering”.

In verschillende trajecten van vrouwen die we gesproken hebben, wordt het **feit dat ze een schijnbaar hopeloze situatie te boven gekomen** zijn als “het beste” aangehaald. Het lijkt dat ze vaak hebben moeten wachten op de tussenkomst van een buitenstaander (een naaste, een professional) om hun situatie te verbeteren.

“De aanzet werd lang geleden gegeven, maar het probleem is dat je geblokkeerd raakt. Je kunt niets doen. Ik ben gaan

[61] In België is ongeveer 33 % van de vrouwen vanaf 15 jaar al het slachtoffer geweest van lichamelijk en/of seksueel geweld door een huidige of voormalige partner of iemand anders (FRA – Agentschap van de Fundamentele Rechten van de Europese Unie, 2014).

aankloppen bij het OCMW en heb geen hulp gekregen... Ik heb mijn situatie uitgelegd, ik heb uitgelegd dat er geweld was en dat ik weg wilde, dat ik zeven kinderen heb, dat ik hulp en een inkomen nodig had. (...) Ik heb bijna 23 jaar bij mijn schoonouders gewoond. Ze vroeg me het huurcontract. Maar zij waren de eigenaar, wij woonden bij hen en dus had ik die documenten niet. Ik zat dus vast. Ik kon haar die documenten niet geven en kon niet vertrekken. Ik ben niet weggegaan omdat ik me verloren voelde. Ik wist niet wat ik moest doen. En op een dag gebeurde wat niet kon uitblijven. De vader heeft mijn dochter, die nu 18 is, ervan langs gegeven. Zij is op school met de psycholoog gaan praten. En via die psycholoog ben ik naar een opvanghuis kunnen gaan. Hij heeft me vanaf toen geholpen. Mijn dochter heeft hem alles verteld, ik heb niets gezegd, en voilà. Vanaf toen is alles begonnen, vanaf toen hebben we dat opvanghuis gevonden. We konden er terecht, we konden een nieuw leven opbouwen voor ons en de kinderen. En we zijn veel beter af."

Een **verblijf in een opvanghuis en regelmatige begeleiding** vormen voor sommigen een verbetering, een onmisbare hulp. In dit geval kan snelle "globale" sociale bijstand met dagelijkse opvolging het traject verbeteren.

"Toen ik hier aankwam had ik geen enkel recht meer, geen OCMW, niets,... Het is hier één grote familie, iedereen heeft hier zijn eigen rol... Heb je een probleem, dan bespreek je het en automatisch... dat is hier goed, dat heb je elders niet. Er zijn misschien mensen die heel goed hun plan kunnen trekken, maar er zijn er anderen die veel kwetsbaarder zijn. Ik heb geen schrik om dat te zeggen, ik maak er ook deel van uit en ik heb de geschiedenis met hun vader uit mijn hoofd gezet... het doet me wat vergeten, ik begin nu voor mezelf te zorgen, komaf te maken met de alcohol en de drugs waarin ik vluchtte, maar dat nu weer de kop opsteekt (...). Zolang ik hier ben weet ik dat ik eraan kan werken en dat er mensen zijn om mij te helpen. En daarna kan ik misschien op eigen benen staan (...)"

Soms kan een **justitiegerelateerde gebeurtenis** het leven terug op de rails zetten. Een vonnis kan helpen om het leven terug op te bouwen. Het kan bijvoorbeeld, na een lang conflict of in het geval van jarenlang geweld, na een kritieke situatie, de feiten en het lijden aantonen en ervoor zorgen dat ze de moeilijkheden te boven komen en/of tot een ander leven leiden.

Er werden nog andere elementen aangehaald die volgens hen hun leven een positieve wending hebben gegeven, zoals het feit dat ze een **opleiding** (om een vak, een taal,... te leren) zijn begonnen. Het lijkt met name dat nieuwe ontmoetingen en de uitwisselingen die daaruit voortvloeien vaak een "verbetering" van hun leven inhouden.

Sommige vrouwen noemden hun **aankomst in België** een positieve verbetering, hoewel ze soms sterk geïsoleerd waren.

Voor nieuwkomers die wachten op een verlenging van hun verblijf of die in de illegaliteit verblijven is **de regularisatie van hun situatie en de verblijfsvergunning** de enige manier "om iemand te worden" en om toegang te krijgen tot fundamentele rechten. Voor degenen die hun vergunning hebben gekregen, na een vaak "lange strijd", betekent dit een belangrijke gebeurtenis in hun levensloop die geleid heeft tot een verbetering van hun situatie.

"Toen ik het officiële document heb ontvangen, dat ik het recht kreeg om in België te blijven, was dat een belangrijke dag in mijn leven. Voordien voelde ik me immers als een gevangene: ik mocht niet reizen, mocht niet weggaan, ik mocht niets. Ik had niet het recht om officieel werk te verrichten, mocht niet trouwen,... daarom ben ik niet getrouwd, want als ze weten dat ik geen papieren heb, word ik door iedereen gemeden, alsof ik een microbe ben. De dag dat ik de regularisatie kreeg, echt,... ik kon een bijscholing, een opleiding volgen... het was een belangrijke dag (...) Echt, het was een belangrijke dag toen ik mijn papieren kreeg."

1.3 HET HETEROGENE KARAKTER VAN DE SOCIOCULTURELE CONTEXT VAN DE TRAJECTEN HIER EN ELDERS

Naast het **heterogene karakter van de individuele trajecten** zien we grote contrasten tussen de verschillende **socioculturele universums**, de opeenvolgende maatschappelijke aanpassingen van de vrouwen die we hebben gesproken. De context heeft een soms belangrijke invloed op de houding, het geloof, het individuele traject en het gedrag van heel wat vrouwen.

In België en in het buitenland groeien vrouwen op in verschillende, soms sterk gepolariseerde sociaaleconomische contexten, al dan niet met toegang tot onderwijs, cultuur, religie, in soms patriarchale gezinssituaties^[62] en volgens zeer uiteenlopende opvattingen van de instellingen (huwelijk, school,...), van de rol van de vrouw, van echtgenote, van moeder en van het gezin, enz. Dit resulteert in een **grote ongelijkheid van kansen bij vrouwen op het vlak van hun levensloop en mogelijke keuzes**.

Vele **arme migrantenvrouwen**, bijvoorbeeld, ontvluchten moeilijke of onaanvaardbare situaties in hun thuisland. Ze vertrekken wanneer ze kunnen, in de hoop op een beter leven. Anderen komen naar België om familiale redenen, door hun huwelijk, in het kader van migratiestrategieën voor tewerkstelling... Ze beleven vaak moeilijke (of zelfs traumatiserende) periodes vóór hun vertrek of wanneer ze onderweg zijn^[63]. De meest kwetsbare vrouwen moeten vervolgens hier in moeilijke omstandigheden leven (omwille

[62] Patriarchaat in de zin van een sociale en juridische organisatievorm waarbij de controle in handen is van de man (Beitone A. & al., 2013).

[63] Sommigen hebben in vluchtelingenkampen in het buitenland gewoond, hebben een tumultueuze en gevaarlijke reis achter de rug, een al dan niet langdurig verblijf in een gesloten centrum in België,... Ze zijn vaak het

van, bijvoorbeeld, misbruik als gevolg van hun kwetsbare situatie, omdat ze afhankelijk zijn van hun echtgenoot, omdat ze hier illegaal of tijdelijk verblijven...). Terugkeren lijkt onmogelijk en zou hen "gezichtsverlies kunnen doen lijden". Van het ene land naar het andere, van de ene omgeving naar de andere, sommige vrouwen slagen erin "**af te wijken**" van een soms "voorbested" traject en om, alleen en/of dankzij anderen, hun leven te veranderen.

We wijzen erop dat een **levensloop met een migratie** vaak zeer ingewikkeld is en wordt gekenmerkt door familiale, culturele en sociaaleconomische veranderingen, administratieve problemen, problemen om toegang te krijgen tot rechten, enz. Dergelijke trajecten leiden soms tot bestaansonzekerheid. Bovendien zijn ze vaak onzichtbaar: geen cijfergegevens en geen toegang tot de klassieke structuren voor formele hulp. Al deze elementen kunnen ervoor zorgen dat ze **kwetsbaar worden** of dat hun precare situatie nog verslechtert.

1.4. BIJDRAGEN VAN DE ANALYSE VAN DE VROUWEN VAN EEN VERSLECHTERING OF VERBETERING VAN HUN TRAJECT

De vrouwen die we hebben gesproken, legden vaak het verband tussen een hun "toestand" en bepaalde gebeurtenissen die volgens hen hun situatie hebben verbeterd of verslechterd. Deze verbanden bevestigen het **multidimensionale karakter van de processen van armoede en bestaansonzekerheid**, en de **onderlinge samenhang tussen de verschillende domeinen die de levensomstandigheden bepalen**.

Er bestaan **belangrijke ongelijkheden in de mogelijkheden om universele gebeurtenissen in het leven en hun gevolgen te boven te komen**. Deze al dan niet snelle destabilisering als gevolg van soms relatief "gewone" gebeurtenissen wijst op een **soms hoog risico van bestaansonzekerheid met mogelijk grote gevolgen**.

Deze gebeurtenissen hebben vaak grotere gevolgen voor vrouwen die reeds in precare omstandigheden leven (op financieel vlak, wat hun sociaal netwerk betreft,...) en die, in combinatie met andere factoren, kunnen leiden tot een verarming doordat zich een precare situatie voordoet of verergert.

Deze gebeurtenissen doen zich voor, volgen elkaar op of stapelen zich op. De voorbeelden die worden aangehaald door de vrouwen die we hebben gesproken, tonen, omwille van hun universele karakter, de kwetsbaarheid van de trajecten in de huidige sociaaleconomische context.

slachtoffer geweest van gearrangeerde of gedwongen huwelijken, geweld en armoede voordat ze naar België kwamen.

2. FORMELE EN INFORMELE HULP

Voor dit hoofdstuk hebben we verschillende empirische en theoretische bronnen gebruikt. In de eerste plaats worden enkele tendensen van de actieve welvaartsstaat duidelijk aan de hand van de "**hulptrajecten**", dat zijn de trajecten van het zoeken naar hulp en de modaliteiten van het (al dan niet) verkrijgen van deze hulp.

Wij hebben de vrouwen ook gevraagd of ze over hulp in het algemeen beschikten, ongeacht de vorm. Deze vraag leverde vaak informatie op over de formele en informele vormen van hulp waarover ze beschikken of die ze hebben kunnen vinden.

Twee focusgroepen met beroepsmensen hebben tot slot de analyse inhoudelijk gevoed door de diagnoses en de gemelde problemen.

2.1 HULP ZOEKEN EN VINDEN

De evolutie van het hulptraject is afhankelijk van talrijke factoren, zoals, onder meer: de samenstelling van het aanbod welzijnswerk op het grondgebied (sociale zekerheid, type en aantal structuren, enz.), de mate waarin dit aanbod (snel) tegemoet kan komen aan de vraag en "de vindbaarheid" van de mensen om zelf hulp te zoeken en te vinden, enz.

De **voorwaarden om hulp te zoeken** zijn, volgens de vrouwen en de professionals die we hebben gesproken, **vaak kritiek en angstwekkend**, omdat de situatie regelmatig een urgente aanpak vereist, terwijl het toekennen van hulp tijd vergt, soms zelfs steeds meer. Heel wat vrouwen zoeken **op verschillende momenten in hun traject naar hulp**. Sommigen worden geconfronteerd met een plotse en onvoorziene gebeurtenis en zoeken hulp zodra dit probleem zich voordoet (maar krijgen die hulp daarom niet noodzakelijk meteen). Anderen nemen soms hun tijd - terwijl ze al lang moeilijkheden hebben - alvorens ze hulp durven vragen of beseffen dat hulp onvermijdelijk wordt. Deze "wachttijd" kan de situatie verergeren (vooral wanneer het administratieve verplichtingen, facturen, het betalen van een huur... betreft).

In de gesprekken met de vrouwen worden met name **bepaalde gevolgen aangehaald van het ingewikkelde Brussels institutioneel karakter op het vlak van bevoegdheden en de organisatie van de Brusselse diensten** voor persoonsgebonden aangelegenheden. De structurering van deze sector op basis van verschillende soorten verdelingen (historische, organisatorische, budgettaire,...) versterkt het doolhof van de hulpverlening, wat de ontoegankelijkheid of het niet-opnemen van rechten en sociale bijstand en de mechanismen waardoor mensen in bestaansonzekerheid terechtkomen mettertijd in de hand kan werken.

Het **zoeken naar formele hulp**^[64] is dus vaak een **beproeving in een kader waarin de individuele tijd van de hoogdringende behoefte aan sociale bijstand of aan een vervangingsinkomen niet samenvalt met de institutionele tijd van de instanties die verantwoordelijk zijn voor het toekennen ervan**. De situatie is mogelijk nog meer kritiek wanneer de vrouw alleenstaand is en niet over een sociaal of familiaal netwerk beschikt.

De diensten kunnen niet altijd snel reageren, met name als gevolg van een **regelmatige verzadiging** door het grote aantal aanvragen, die soms zeer complex zijn door het grote aantal, het dringende en specifieke karakter.

Hoe krijgen vrouwen toegang tot hulp? **Informatie over hulp en daadwerkelijke hulp zijn nauw met elkaar verbonden.**

Heel wat vrouwen krijgen **informatie of hulp dankzij "referentiepersonen"** die ze kennen in hun informele netwerken of via de diensten waar ze komen. Het gaat vaak om familieleden of naasten, mensen uit de gemeenschap, vrienden uit hun omgeving (buren, handelaars,...) of beroepsmensen (advocaten, politieagenten, artsen, opvoeders, verplegers,...) die hen informeren, uitleg geven, doorverwijzen, adviseren naar gelang hun ervaringen en/of bevoegdheden.

"Een vriend heeft me erover verteld, hij zei me dat hij eigenlijk hier was en hij heeft mij gezegd dat hij het goed stelt, hij heeft hier veel geleerd en dus ben ik mij komen inschrijven."

Hulp kan ook worden gevonden via de **klassieke/formele hulpdiensten**. Het gaat hierbij om een contactpersoon, een referentiepersoon die zorgt voor individuele begeleiding.

"Bij mij was het mijn assistente van het OCMW die me heeft aangeraden om naar hier te komen, (...) ja, het is een leuke dame, zij is al lang mijn assistente en ik wilde een opleiding tot kinderplicht volgen. Ik heb de test gedaan en ben niet geslaagd, dus hebben ze me gezegd om terug te komen om wat Frans te leren alvorens de test opnieuw af te leggen (...) zij heeft mij gezegd om te komen, zij heeft voor mij een afspraak gemaakt."

Ook netwerken van diensten bieden hulp aan: netwerken tussen diensten of rond de persoon. Deze diensten informeren de persoon of bereiden hem voor op het vlak van informatie en helpen om alles administratief in orde te brengen, bij de sociale en/of professionele herinschakeling (met name om aanspraak te maken op rechten)...

Tot slot heeft de mogelijkheid om **internet** te gebruiken voor sommigen (die een verbinding hebben en weten hoe die te gebruiken) de zoektocht naar informatie over hulp vergemakkelijkt.

"Voor ik X kende, was ik op internet en had ik een getuigenis van een huishoudhulp gehoord die twee maanden had gewerkt en de derde maand wilde haar bazin haar niet meer betalen. Ze dreigde ermee haar eruit te zetten en de politie te bellen en daarna heb ik gehoord dat de mensen die in

die situatie zitten de vakbond moeten contacteren. Vroeger wist ik niet dat iemand zonder papieren de vakbond kon contacteren om zich aan te sluiten. Enkel bij (naam van de vakbond) kunnen mensen zonder papieren zich aansluiten. Ik heb nu (naam van de vakbond) gecontacteerd en ben naar het bureau van X gegaan. Zij heeft mij gezegd dat wij rechten hadden, hoewel we geen papieren hebben, ongeacht ons administratieve statuut."

2.2 INFORMELE HULP

Waar mogelijk kan onderlinge hulp worden geregeld, die verschillende vormen kan aannemen. Het kan formele hulp vervangen of aanvullen om te zorgen voor vrije tijd, een materiële bijdrage aan de levensomstandigheden... Voor de vrouwen die wij hebben gesproken, kan informele hulp bijvoorbeeld bestaan uit het **uitwisselen van diensten** (kinderopvang, voeding en inkopen, huisvesting, verhuis,...) of **materiële en financiële hulp** (gift of lening, huisraad, kinderverzorgingsmateriaal, schoolgerief, kledij,...).

In het kader van onze enquête vermeldden de vrouwen die we hebben gesproken het vaakst kinderopvang en geldtransfers (soms tussen landen).

Het kan hierbij gaan om **gerichte** (in een "acute" noodsituatie, bijvoorbeeld na een scheiding, wanneer men uit de woning wordt gezet) of **herhaaldelijke en continue** informele hulp.

Informele hulp wordt het vaakst geboden door de **partner of de familie in de ruime zin** (kinderen, ouderen, broers en zussen,...). We zien ook **verschillende vormen van "onderlinge hulp tussen vrouwen"**: tussen moeder en dochter, tante en nicht, tussen zussen, nichten, vriendinnen, enz. Ook door de gemeenschap, vrienden, bureaus of tussen gebruikers van eenzelfde dienst kan hulp worden geboden.

"Ik persoonlijk heb hulp gehad. Ik help en ik heb hulp gehad van mijn moeder en mijn zus. Dat is alles, ik vraag niet meer of niet minder. (...) ik durf het alleen maar aan mijn moeder en zus vragen. Als ik mijn moeder of mijn zus niet had, kon ik geen hulp vragen."

In het geval van samenwonen gaat het ook om buurthulp, kleine, dagelijkse herstellingen, waardoor een bepaald gebrek kan worden opgevangen.

"Je weet dat je hier gemakkelijk hulp kunt vinden. Als ik een pureestamper nodig heb, vraag ik dat aan (voornaam). Ja, je probeert te zien wat je in je koelkast hebt. 's Morgens zorgen we voor elkaars kinderen, of dan had ze eens (geneesmiddel) nodig en ik had dat liggen, zie je."

In sommige gevallen kan, door de bestaande reglementering, **informele hulp nadelig zijn** voor de rechten en het bedrag van eventuele formele hulp (bv. inwonen bij een familielid dat beschikt over middelen, statuut van samenwonende). Het kan overigens gebeuren dat de familie (en/of de ruime familie) wantrouwig staat tegenover hulp van buitenaf, waardoor de vrouwen in kwestie nog kwetsbaarder worden.

[64] Formele hulp verwijst hier naar een ruime definitie (zie 4.2.3).

De mogelijkheid om een beroep te doen op informele hulp zal des te bepalender zijn voor het vervolg van het traject van de meest kwetsbare vrouwen (bv. vrouwen die maatschappelijk geïsoleerd zijn, die niet voldoen aan de voorwaarden voor een wettelijk verblijf op het grondgebied, enz.).

Soms zorgt het tekort/ontbreken van informele hulp ervoor dat situaties bijzonder hoogdringend worden en dat het vermogen van het klassieke segment van de formele hulp om zo snel mogelijk te antwoorden van cruciaal belang is. Omgekeerd **vangt informele hulp vaak de ontoereikendheid of zelfs het ontbreken van formele hulp op** (bv. voor oudere vrouwen die geen beroep kunnen doen op thuishulp tegen een sociaal tarief, voor moeders van gehandicapte kinderen, enz.).

2.3 FORMELE HULP: ENKELE TENDENSEN VAN DE ACTIEVE WELVAARTSSTAAT OP HET TERREIN

In dit hoofdstuk verwijst **formele hulp** naar een ruime definitie, in de eerste plaats naar (al dan niet financiële) hulp door de **klassieke diensten voor bijstand aan personen** (gespecialiseerde diensten voor maatschappelijke begeleiding, met name de OCMW's), **maar ook verschillende andere betrokken actoren, zoals de overheidsinstellingen die verantwoordelijk zijn voor het toekennen van vervangingsinkomens** (RVA, vakbonden, HVW, RKW,...) **en andere die zich steeds meer in dit segment positioneren** (verenigingsleven, humanitaire diensten,...).

Wanneer men beschikt over een vervangingsinkomen waarvan het bedrag onder, op of net boven de armoederisicogrens ligt, of in geval van sancties van het recht op sociale zekerheid (vermindering of afschaffing van werkloosheidsuitkeringen), dan is het verdere traject voornamelijk afhankelijk van **het vermogen van de formele hulp om tegemoet te komen aan de hulpvraag** van de personen in kwestie en om **snel een oplossing te vinden die vaak een combinatie is van verschillende vormen van hulp** (voedselhulp, medische hulp, herhuisvestingstoelage, thuishulp, schuldbemiddeling, enz.).

Uit de gesprekken en de analyse van hun traject blijkt dat **hulp** onder meer afhankelijk is van de **structurering** van de Brusselse sociale bijstand, van het complexe institutionele karakter wat betreft de verdeling van de bevoegdheden en de organisatie van de diensten. De structurering, op basis van verschillende soorten verdelingen (historisch, organisatorisch, ideologisch, budgettair, sectoraal,...) kan de toegang tot de rechten en de sociale bijstand verhinderen en metertijd **de mechanismen waardoor mensen in bestaansonzekerheid terecht komen in de hand werken**. Heel wat diensten worden **overstelpd door het groot aantal aanvragen**. Verschillende mensen op het terrein hebben immers een **aanzienlijke stijging van het aantal dossiers per interveniënt** opgemerkt en gewezen op de omvang van de **verzadiging van talrijke segmenten** van de sociale

bijstand. Bovendien kunnen verschillende tendensen worden waargenomen in de evolutie van de Actieve Welvaartsstaat en de Netwerkstaat (Genard, 2007).

2.3.1 Specialisatie en toenemende complexiteit

Specialisatie en toenemende complexiteit zijn typische kenmerken van de hervorming van de eerstelijnsdiensten voor sociale bijstand.

Heel wat hulptrajecten en levenslopen van de vrouwen die we hebben gesproken illustreren een **toenemende specialisatie van de diensten**. Er zijn met name twee bewegingen waaruit deze specialisatie blijkt: **ofwel algemene diensten die de neiging vertonen zich op te splitsen in (steeds meer) gespecialiseerde diensten** (inclusief bv. voor de OCMW's die voortaan over hun eigen inschakelingsdiensten beschikken^[65]); **ofwel gespecialiseerde tot zelfs hypergespecialiseerde diensten**, die nauwelijks globale sociale bijstand of opvolging op langere termijn in hun opdrachten hebben opgenomen.

De organisatie van de diensten schuift steeds meer op in de richting van een scherpere verdeling tussen verschillende gespecialiseerde diensten en vooraf uitgetekende trajecten (Degraef, 2014).

De praktijken en diensten die stroomopwaarts en stroomafwaarts betrokken zijn bij de sociale bijstand in de ruime zin van het woord bevestigen deze toenemende specialisatie.

Stroomopwaarts van de sociale bijstand werkt een geheel van diensten samen om de gebruiker te helpen om zich aan te bieden aan "het loket", dat de "ontmoetingsplaats" is geworden voor alle vormen van lijden (Dubois, 2008) **en om alles administratief in orde te brengen alvorens een aanvraag in te dienen** bij het OCMW, de RVA, de FOD Sociale Zekerheid, het ziekenfonds, enz. Deze voorbereiding is bedoeld om ervoor te zorgen dat hij of zij over alle noodzakelijke documenten beschikt. Diensten richten hiervoor ook initiatieven voor (fysieke) begeleiding op om de toegang tot of de contacten tussen gebruikers en de sociale bijstand te bevorderen. **Stroomafwaarts van de sociale bijstand** bevinden zich vaak humanitaire en liefdadigheidsdiensten.

Samen met deze specialisatie lijkt de sociale bijstand ook **complexer te zijn geworden in zijn procedures**. Dit netwerk van steeds meer gespecialiseerde diensten richt zich soms uitsluitend tot bepaalde doelgroepen. Sommige trajecten worden dan erg complex, omdat ze het resultaat zijn van **gezamenlijke, geprofessionaliseerde acties** van verschillende diensten, organisaties en instellingen. Naast een sociale bijstand die steeds meer wordt geprofessionaliseerd met het oog op meer doeltreffendheid, zijn enkele andere,

[65] Socio-professionele inschakeling wordt steeds vaker tot de sociale actie gerekend (zie punt Activering).

meer negatieve gevolgen van deze specialisatie bijvoorbeeld: het frequent doorverwijzen van een gebruiker van de ene plaats naar een andere, de onmogelijkheid om onmiddellijk concrete hulp te bieden...

Er is niet alleen de toenemende specialisatie en complexiteit, maar ook de verzadiging waardoor de **wachttijden** voor informatie, documenten, de validatie van het recht op een vervangingsinkomen, een sociale uitkering, aanvullende hulp,... **langer worden**. Uit heel wat gesprekken met vrouwen en professionele hulpverleners blijkt dat heel wat tijd wordt besteed aan het opzoeken van informatie of het voldoen aan de voorgeschreven verplichtingen.

“Mijn kinderen zijn groot genoeg en ik besteed mijn tijd aan nutteloze administratieve zaken. Ik vraag een document voor een werkloosheidsuitkering aan. Ik ben een hele dag kwijt! Ik ga naar de vakbond, wel, dan breng je daar een hele dag door. Ga je naar het OCMW om een attest aan te vragen, dan verlies je daar een hele dag! Ja, vooral dat aanschuiven... Ga je naar de ziekenkas, dan krijg je een hele uitleg – en ben je een hele dag kwijt. En dus heb je geen tijd, tijd die nodig is om vooruit te komen.”

Tot slot hebben deze tendensen ook een **territoriaal aspect**. Er zijn steeds meer territoriaal gebonden “sociale voorzieningen” voor bepaalde doelgroepen, zoals “behoefte” of “uitgesloten”, bedoeld om hun “(her) inschakeling” en hun “autonomie” te stimuleren (Franssen, 2003).

2.3.2 Conditionalisering en contractualisering

De sociale bijstand (en meer algemeen het overheidsbeleid) kent belangrijke wijzigingen die zich met name manifesteren door een “*groeïende conditionalisering en contractualisering tussen overheid en burger*” (Van Dooren et al, 2011).

Sommige trajecten van vrouwen die we hebben gesproken getuigen van deze meer algemene tendensen tot conditionalisering van de sociale bijstand. Zeer weinig diensten en instellingen kennen een onvoorwaardelijke toegang^[66]. Meestal vindt er een selectie, een controle plaats, wordt naar bewijzen van de situatie (controle van de gegevens, van het sociaal-administratief statuut, het traject, het recht,...) gevraagd.

In de eerste plaats en het meest voorkomend, zijn er **om hulp te krijgen voorwaarden waaraan moet worden voldaan**. Het betreft, bijvoorbeeld, criteria waaraan moet worden voldaan (op vlak van leeftijd, inkomen, sociale situatie, nationaliteit, geslacht,...), maar waarbij ook **beperkte openingsuren gelden** (met bv. enkel beperkte weekroosters), waardoor ze bijgevolg steeds minder toegankelijk worden,

gezien de drukte (voor en tijdens de werkuren); of nog de **verplichting om precieze communicatiemethoden** te volgen (aangetekend schrijven, digitaal dossier, verplicht telefoontje tussen bepaalde uren,...) enz. Deze belemmeringen zijn allemaal hindernissen die, ongewild, de toegang tot het recht bemoeilijken, afschrikken of zelfs onmogelijk maken of verhinderen dat de gebruiker er snel toegang toe krijgt.

Vervolgens zijn er eveneens **voorwaarden waaraan moet worden voldaan om de hulp te behouden**. Niet alleen het openen van de rechten (leefloon of equivalent, werkloosheidsuitkeringen, pensioen, handicap,...), maar ook het behoud van de rechten/de hulp is onderworpen aan voorwaarden (bewijzen dat men nog aan de voorwaarden voldoet, de regels volgt,...). Met daarbovenop de **verplichte communicatiewijzen** (telefoon, internet, aangetekend schrijven, loket,...) en de **verplichte aanwezigheden** (frequentie en telling van de aanwezigheden op wekelijkse, maandelijkse permanenties, op vergaderingen,...) en dus **verplichte voorgeschreven handelingen en acties** (opleidingen volgen, een baan zoeken^[67], deelnemen aan activiteiten van de dienst, een gefaseerd of vooraf uitgetekend traject volgen, aanschuiven, zich aanmelden voor regelmatige controles), **heffingen op de inkomsten**^[68] (volmacht tot automatische betaling op de ontvangen uitkeringen, rechtstreekse betaling van de huur,...), enz. Dit zijn allemaal voorbeelden van de voorwaarden om aanspraak te maken op of voor het behoud van de rechten.

In navolging van het recht op werkloosheidsuitkeringen en andere rechten, is het **idee dat de gebruiker in staat is en de plicht heeft om mee te werken in ruil voor de toegekende rechten** (Van Dooren et al, 2011) een steeds belangrijker criterium om een sociale uitkering of vervangingsinkomen te krijgen. We herinneren eraan dat we over het algemeen de laatste jaren een verstrenging van de toegangsvoorwaarden voor de vervangingsinkomens en sociale bijstand zien (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2013).

Deze **criteria zijn allemaal belemmeringen** die, ongewild, de toegang tot de rechten bemoeilijken, afschrikken of zelfs onmogelijk maken. De mechanismen van conditionalisering en contractualisering kunnen onrechtstreeks resulteren in mechanismen van selectie tussen de aanvragers van sociale bijstand, waarbij in de context van een stijgend aantal aanvragen en een verzadiging van de diensten de voorkeur wordt gegeven aan die mensen die over meer middelen beschikken (Dumont, 2007).

Er bestaan dus verschillende **algemene, cumulatieve en verplichte voorwaarden** om aanspraak te kunnen maken

[66] Behalve in bepaalde diensten waar we dan spreken van een “lage toegangsdrempel tot zorgverlening” of “lage vereistendrempel”, wat een breed en onvoorwaardelijk onthaal veronderstelt.

[67] En volgens de recente maatregelen van de federale regering, om werklozen vrijwilligerswerk te laten uitvoeren.

[68] Bij deze procedures stelt zich vaak een nieuw probleem wanneer de gebruiker geniet van huisvestingshulp in een opvangtehuis, van een schuldenregeling, bijvoorbeeld, en de automatische financiële voorheffing hem onvoldoende overlaat om te overleven.

op het recht op maatschappelijke integratie, het recht op een werkloosheidsuitkering... In sommige gevallen komen hierbij nog **specifieke voorwaarden**, zoals het actief zoeken naar een baan en/of een contract afsluiten en naleven waarin een project uitgestippeld wordt. Heel wat diensten hebben een "protocol" van praktijken ingevoerd, verwachten van de begunstigde van een uitkering dat hij een actietraject volgt, vaak **op basis van een "contractualisering"**^[69]: **indien de te ondernemen stappen die in het contract vermeld zijn, door de uitkeringsgerechtigde niet worden nageleefd zonder "gewettigde redenen", zijn sancties mogelijk.**

De snelle en frequente evolutie van de wetgevende normen voor het toekennen van hulp maakt de toegang tot sociale bijstand overigens nog moeilijker.

We wijzen in dit opzicht op de sterke afhankelijkheid van de gebruiker van de evaluatie door de beroepsmensen en het **asymmetrische karakter** van de contractuele relatie tussen de uitkeringsgerechtigde en de overheid waarvan hij afhankelijk is: *"Net omdat hij omwille van zijn bestaansonzekerheid hulp vraagt, riskeert de uitkeringsgerechtigde de facto verplicht te worden om de verschillende maatregelen te aanvaarden die hem worden opgelegd door deze 'nieuwe sociale magistraten' die de huidige maatschappelijke werkers (verplicht worden te) zijn"* (Dumont, 2007, p.5).

Al deze tendensen zorgen ook voor **toenemende selectie tussen de gebruikers**. Selecties gekoppeld aan de conditionalisering (door de criteria, door de specialisatie en het veelvoud aan maatregelen, door de toekenningsvoorwaarden en -termijnen,...), maar ook omwille van de verzadiging of het gebrek (wat gaat zorgen voor steeds meer gevolgen van de selectie,...).

Een dergelijke context kan het risico van **bestaansonzekerheid** doen toenemen, aangezien de geringste fout of tekortkoming het recht (en/of het inkomen) in vraag kan stellen. Deze conditionaliseringswijzen zijn bijzonder **angstwekkend**. Vrouwen in armoede kunnen gezondheidsproblemen krijgen als gevolg van de stress die veroorzaakt wordt door de problemen om toegang te krijgen tot de hulp, de overlast die de tegenprestatie voor de ontvangen hulp inhoudt en dit in een onzeker klimaat. Bovendien dragen de toegenomen conditionalisering, de contractualisering en de bijhorende rechtvaardigingsprocedures bij tot het **stigmatiseren** van de mensen die een uitkering krijgen, zodat, zelfs tijdens onze gesprekken, verschillende vrouwen verantwoording aflegden voor hun status en/of de uitkering die ze ontvangen.

[69] Wat bijvoorbeeld de werkloosheidsuitkering betreft, wordt sinds 2004, indien wordt geoordeeld dat de werkzoekende onvoldoende inspanningen levert om een baan te vinden, een individuele overeenkomst met de RVA gesloten, met een aantal verplichte verbintenissen. Of, wat de sociale bijstand betreft, heeft de hervorming van het recht op maatschappelijke integratie uit 2002 de mogelijkheid ingevoerd om het toekennen van het leefloon te koppelen aan een Geïndividualiseerd Project voor Maatschappelijke Integratie (GPMI) in de vorm van een contract.

2.3.3 Activering en responsabilisering

Van de ene administratieve verplichting tot de andere, van de ene plaats tot de andere,... overal wordt een traject verwacht in de voorzieningen van sociale bijstand. Hetzelfde geldt voor het morele en individuele traject van de gebruikers die hun verantwoordelijkheid moeten opnemen ten opzichte van hun statuut. Het dwingende aspect van de opgelegde verplichtingen **om van een dienst of uitkering te kunnen genieten of deze te behouden**, varieert van de ene sector tot de andere. Het is in elk geval symptomatisch voor een vorm van **activering** van de gebruikers in het kader van de Actieve Welvaartsstaat.

*"Het is geweten dat een van de essentiële elementen van de huidige beleidshervormingen zich situeert op het niveau van wat "de activering van het sociaal beleid" wordt genoemd. Dit beleid steunt op strategieën die de "responsabilisering" van de geholpen personen beoogt. Het zet aan om **projecten**^[70] uit te tekenen (...) door hen uit te nodigen om deze zelf op te stellen met hun steun. Het biedt hen activiteiten en opleidingen met de bedoeling om hun **competenties of vaardigheden** te ontwikkelen. (...)"* (Genard, 2007)

Hoewel het **begrip activering** niet nieuw is en afkomstig is uit het domein van de socio-professionele inschakeling, lijkt het door veel maatschappelijk werkers uit de sector van het welzijnswerk en de armoedebestrijding te worden gebruikt als instrument voor maatschappelijke integratie^[71]. **De "onverwachte trajecten" die integraal deel uitmaken van de procedures zijn talrijk.**

"Zo betekent het aanvragen en genieten van sociale bijstand niet uitsluitend dat men moet kunnen aantonen dat de kenmerken van de individuele situatie samenvallen met de juridisch-administratieve categorieën (leeftijd, inkomen, woonplaats,...), maar ook een bezoek aan een dienst voor socio-professionele inschakeling of een "jongerendienst", trachten een project te definiëren, Franse & Nederlandse les nemen, een opleiding volgen, aantonen dat men werk zoekt, rechtvaardigen waarom men geen werk zoekt, enz. Langs de kant van de maatschappelijk werkers betekent het waarborgen van dit recht niet uitsluitend het inwinnen van administratieve inlichtingen, maar ook een evaluatie van de situatie van de gebruiker om na te gaan of hij in aanmerking komt voor SPI, een evaluatie van de consistentie van een project, het zoeken naar opleidingsscholen, het helpen van de gebruiker bij het opstellen van motivatiebrieven, enzovoort" (Lacourt, 2007).

Activering in die zin **consolideert de verschillende voornoemde tendensen** (specialisatie, conditionalisering,...) **door de gepreciseerde verplichting van de gebruiker** – als tegenprestatie voor een vervangingsinkomen of een sociale uitkering – om te voldoen aan een reeks voorgeschreven verplichtingen of te ondernemen verplichte acties (het uitdenken van een project, een opleiding, een stage volgen,

[70] Het vet vervangt het cursieve van de auteur.

[71] Via o.a. het actieve tewerkstellingsbeleid.

opleiding via een baan van beperkte duur, zoeken naar werk, huisvesting,...).

Indien de vrouwen dit traject niet volgen, zijn sancties mogelijk (stopzetting van de werkloosheidsuitkeringen, verlaging van het leefloon,...). Op verschillende tijdstippen van het traject kunnen de **gebruiker en zijn situatie worden geëvalueerd**, de maatschappelijk assistenten voeren regelmatig controles uit. Heel wat diensten eisen bewijzen: **administratieve bewijzen** (het statuut, de gezinssituatie, het inkomen,...), bewijzen over **het volgen van opleidingen, cursussen...** Is deze evaluatie positief, dan zal de betrokkene kunnen blijven genieten van hulp, in het andere geval kan hij doorverwezen worden naar andere diensten, gesanctioneerd of uitgesloten worden.

De fasen en etappes van het verwachte traject vallen vaak niet samen met de ervaringen en het individuele traject van de vrouwen. De problemen op het vlak van activeringsverplichtingen zijn nog acuter voor vrouwen in een precaire situatie die, naargelang hun situatie, dringend andere problemen moeten oplossen alvorens bijvoorbeeld op zoek te kunnen gaan naar werk.

“Enerzijds heb je geen woning en anderzijds zijn er de administraties die ons opjuttten om werk te zoeken, terwijl dat niet mogelijk is, wanneer je geen woning hebt, kun je niet gaan werken. Het is al moeilijk wanneer je wel een woning hebt, wanneer je alleenstaand bent met kinderen is dat niet evident. Maar wanneer je geen woning hebt, kan ik niet begrijpen hoe ze ons opjuttten om te zeggen “ja, je moet werk zoeken”. Dat begrijp ik niet.”

Vaak ondervinden alleenstaande vrouwen met kinderen grote moeilijkheden om aan de vereisten te voldoen. Deze algemene activeringsmaatregelen houden vaak geen rekening met levensgebeurtenissen die de actieve zoektocht naar werk kunnen vertragen of belemmeren.

“Ik val op de ziekenkas omdat ik een maand voor mijn bevalling werkaanbiedingen kreeg waarvoor ik van hot naar her moest lopen. Alsof ze mij zouden aannemen in mijn achtste maand zwangerschap!”

De cijfers bevestigen enerzijds dat heel wat vrouwelijke gezinshoofden door de RVA worden gesanctioneerd en anderzijds dat vrouwelijke gezinshoofden sterk vertegenwoordigd zijn in de groep die een leefloon of equivalent krijgen (zie deel I). Ze kunnen vaak vooraf uitgesloten zijn van het recht op een werkloosheidsuitkering omdat ze door hun situatie in de onmogelijkheid verkeerden om te voldoen aan de belangrijke vereisten op het vlak van de “activering van het zoekgedrag naar werk”.

Heel wat gebruikers willen voldoen aan alle vereisten en elke fase van het traject volgen. De activeringswijzen hebben, bovendien, een moraliserende dimensie, met de bijbehorende gevolgen, namelijk de idee dat men zijn uitkering/vervangingsinkomen zogenaamd “moet verdienen”. Zoals reeds gezegd, blijkt dit concept uit de gesprekken met de vrouwen, die soms hun statuut van uitkeringsgerechtigde trachten te rechtvaardigen door te willen aantonen dat ze hulp nodig hebben, dat ze te goeder trouw zijn, wat ze

allemaal ondernemen,... Bovendien kan dit concept leiden tot spanningen tussen uitkeringsgerechtigden onderling en/of tussen beroepsmensen en uitkeringsgerechtigden.

We kunnen bovendien wijzen op de paradoxale kant van de activering: *“de uitkeringsgerechtigde zou paradoxaal genoeg worden aangemaand om het heft in eigen handen te nemen, zonder dat hij hierbij echter zeker is dat hij zal kunnen genieten van de elementaire materiële middelen om zijn bestaan te verzekeren”* (Dumont, 2007).

Deze tendens past in *“een verantwoordelijkheids- of zelfs individueel schuldmodel waarin de oorzaak van het werkloos zijn eerder bij de bijstandstrekker wordt gelegd dan bij structurele factoren, zoals de economische omstandigheden. Bijstandstrekkingen worden dan ook verwacht zelf de nodige inspanningen te leveren om hun integratie te bevorderen”* (Nicaise, 2001; Tuteleers, 2007, geciteerd in Van Dooren et al, 2001, pagina 9). Dit kan worden beschouwd als een vorm van “sociale controle die veel doeltreffender is en meer mogelijkheden biedt naarmate ze voortaan wordt uitgevoerd in naam van de autonomie van het individu” (Franssen, 2003).

2.4 ONTBREKEN VAN FORMELE HULP

Het ontbreken van hulp ondanks een situatie van armoede kan worden verklaard door verschillende factoren: de criteria voor het toekennen van rechten, de verzadiging van de aanvragen en/of de diensten, administratieve redenen/procedures, geschillen tussen instellingen die de verantwoordelijkheid naar elkaar doorschuiven, een uitsluiting of een sanctie, het niet opnemen van rechten...

Verschillende vrouwen die we hebben gesproken en professionals wijzen erop dat heel wat vrouwen in armoede over geen enkel inkomen beschikken. Voor sommigen is de reden hiervoor het ontbreken van het recht omdat ze niet voldoen aan de criteria voor de toekenning van een leefloon of equivalent. Verschillende beroepsmensen hebben ons meer specifiek voorbeelden gegeven van illegaal in het land verblijvende vrouwen, soms met kleine kinderen, die geen enkel recht hebben (met eventuele uitzondering van dringende medische hulp of humanitaire hulp) en die in uiterst precaire omstandigheden leven.

De professionals hebben ons ook verteld over heel wat vrouwen die, hoewel ze voldoen aan de criteria voor een vervangingsinkomen of sociale bijstand, er geen toegang tot hebben om redenen van niet-toegang tot en niet-gebruik van de rechten. Het niet-gebruiken van de rechten kan onder meer worden verklaard door: weinig toegankelijke informatie en manier van communiceren, het complexe karakter van de wetgeving (ook voor de maatschappelijk werkers), een onaangepaste organisatie en werking van de diensten, vrees vanwege de rechthebbende dat onrealiseerbare voorwaarden zullen worden opgelegd om hulp te krijgen of om bepaalde andere rechten te verliezen... (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2013).

Anderen worden ontmoedigd door de vaak lange wachttijden om hulp te krijgen...

Het ontbreken van hulp dompelt alleenstaande vrouwen of alleenstaande moeders en hun kinderen niet alleen onder in grote materiële en financiële bestaansonzekerheid, maar ook in een isolement waardoor hun levensomstandigheden en algemene situatie nog verergeren. Een zeker aandeel van deze mensen zonder rechten is onzichtbaar, zowel voor de sociale bijstand als in de statistieken (zie Welzijnsbarometer 2014).

2.5 SPANNINGEN DIE BIJSTANDSTREKKERS ONDERVINDEN

De sociaaleconomische context, de algemene verzadiging en de andere hierboven beschreven gevolgen kunnen leiden tot spanningen in verband met de ondervonden ongelijkheden. Het feit dat men deel **uitmaakt van een bepaalde "nationale" of "etnische" groep** zal worden gezien als bevorderlijk om toegang te krijgen tot hulp, waardoor "ongelijke behandelingen" ontstaan en wat bijvoorbeeld kan leiden tot intergenerationale, intercommunautaire spanningen of zelfs etnicisering of racialisering van de kwestie.

"Soms heb je de indruk dat je beter uit...excuseer... Bangladesh of weet ik welk land komt om meer hulp te krijgen... Ja, wij wonen in ons eigen land en... krijgen geen hulp."

De spanningen tussen gebruikers komen ook tot uiting in verschillende **andere vormen van polarisering** in verband met het statuut, zoals die tussen werknemers en werklozen, bijstandstrekkers "die het verdienen" en "profiteurs"... Het ontbreken van inkomen uit arbeid kan soms zeer slecht worden ervaren:

"Zie je, ik ben fier op dat geld, omdat ik ervoor heb gewerkt. Zie je, het is anders dan naar het OCMW gaan, waar ik geld krijg, maar ik niet heb gewerkt, ik het niet heb verdiend. Toch in mijn ogen. Ik ben fier want: ik werk. Ik verdien dus mijn loon. En ik wil later ook werken, hé. Ik wil niet werkloos zijn."

Sommigen hebben het soms zeer moeilijk met hun situatie omdat ze zelf het idee hebben de samenleving tot een last te zijn. Het lijkt alsof er zich een **morele grens** aftekent tussen de "goede" en de "slechte" gerechtigden op een vervangingsinkomen^[72].

[72] De resultaten in Frankrijk bevestigen deze tendens: **Het idee dat er profiteurs van het systeem zijn is wijder verspreid dan het idee van het niet-gebruik ervan**. De bezorgdheid over de omvang van de staatsschuld, de verantwoordiging over de stijging van de belastingen en de spanningen rond de koopkracht van de middenklasse voeden het gevoel dat het systeem van sociale bescherming en de rechten niet rechtvaardig is en dat **"veel mensen misbruik maken van het systeem"** (84% akkoord), terwijl slechts 42% denkt dat "veel mensen geen gebruik maken van de rechten of uitkeringen waarop ze recht zouden hebben" (CREDOC, 2014, p. 6).

We wijzen er omwille van de eerder vermelde tendensen (verzadiging, specialisatie,...) op dat bepaalde **"concurrentiegevolgen"** tussen gebruikers kunnen leiden tot een mogelijk spanningskader.

3. MECHANISMEN VAN BESTAANSONZEKERHEID: DE GEBEURTENIS DIE ZICH INSCHRIJFT IN DE SOCIAALECONOMISCHE EN INSTITUTIONELE CONTEXT

Uit de analyse van de trajecten komen de processen naar voren die door een verwikkeling van verschillende factoren kunnen leiden tot bestaansonzekerheid en situaties van armoede.

Wat de individuele trajecten betreft, wijzen we op de extreme kwetsbaarheid van de levenssituaties, met moeilijkheden om levensgebeurtenissen te boven te komen. Deze gebeurtenissen (scheiding, overlijden, ziekte, jobverlies,...) leiden soms tot verarmingsprocessen.

De meeste trajecten van de vrouwen die we hebben gesproken worden gekenmerkt door bestaansonzekerheid en door een grote onzekerheid, zowel op het vlak van het systeem van sociale bescherming (in termen van toegang, inkomen,...), als op het vlak van de arbeidsmarkt (precair werk, werkloosheid,...). In deze context kan een gebeurtenis snel een grote impact hebben op het leven van de mensen. Voor wie afhankelijk is van een sociale uitkering of een vervangingsinkomen kan de minste hapering in de administratieve procedures of de opvolging ingrijpende gevolgen hebben voor het verdere traject.

Maar de trajecten zijn ook in grote mate afhankelijk van de institutionele en sociaaleconomische context waarin ze zich afspelen. Wij hebben in dit opzicht gewezen op enkele tendensen van de hervormingen van de sociale bijstand in de Actieve Welvaartsstaat die met name vrouwen treffen. Door de toenemende specialisatie en complexiteit, de conditionalisering en activering is de toegang tot of het behoud van sociale bescherming soms moeilijker of aan nog meer voorwaarden verbonden. Deze tendensen leiden in bepaalde trajecten soms tot destabilisering of zelfs bestaansonzekerheid.

Talrijke mechanismen van discriminatie en sociale, ruimtelijke, etnische, leeftijdsgebonden,... segregatie treffen personen in bestaansonzekerheid/armoede op alle domeinen die de levensomstandigheden bepalen (huisvesting, werkgelegenheid, onderwijs,...). Er bestaan vandaag grote ongelijkheden als gevolg van de nationaliteit, de taal die men spreekt,...

Hoewel er algemene ongelijkheden bestaan die alle individuen ervaren, worden sommige ongelijkheden vaker ervaren door vrouwen, met andere woorden: heel wat risico's op bestaansonzekerheid zijn "acuter" voor vrouwen. Ze ondervinden vaak nog de gevolgen van horizontale en verticale segregatie op de arbeidsmarkt, die zorgen voor ongelijkheden op het vlak van inkomen (loon, pensioen, vervangingsinkomen,...). Het moederschap is vaak een factor die, mogelijk, het risico op bestaansonzekerheid nog kan doen toenemen (levensgebeurtenis, eenoudergezin, evenwicht tussen werk en gezin, rechtvaardigingen en verplichtingen met betrekking tot activering,...). Een patriarchaal levenskader kan leiden tot ongelijke kansen op het vlak van maatschappelijke integratie, onderwijs, tewerkstelling, maar ook tot ongelijkheden in alle domeinen van het leven (inkomen, gezondheid,...), en een beperktere keuzevrijheid (tijdens de jeugd, gedwongen huwelijk en moederschap,...). Bovendien krijgen vrouwen vaker te maken met discriminatie op basis van geslacht, maar ook, en veel vaker, met (huiselijk, stedelijk,...) geweld dat niet zonder gevolgen blijft.

Deze ongelijkheden (en andere) stapelen zich op, versterken elkaar soms en gaan soms samen met toenemende bestaansonzekerheid.

De moeilijkheden met betrekking tot de huidige sociaaleconomische context en zijn recente evoluties kunnen tot slot een specifiekere risicofactor voor vrouwen zijn (Devillé A. & Paye O., 1999).

DEEL IV

REFLECTIES EN VISIES VAN VROUWEN IN EEN SITUATIE VAN BESTAANSONZEKERHEID

Het inleidende deel gaf een samenvatting van de antwoorden die de geïnterviewde vrouwen gaven op de vraag hoe zij bestaansonzekerheid en armoede zouden definiëren. De verscheidenheid aan aangehaalde onderwerpen en gekozen definities bestrijkt alle domeinen van het leven.

Tijdens de interviews met de vrouwen hebben we geprobeerd om ook andere reflecties te verzamelen en hebben wij gevraagd hoe zij onder meer aankijken tegen armoede, armoedebestrijding en tegen het feit als vrouw arm te zijn. Wij hebben voor dit laatste deel van het Thematisch rapport een deel van hun antwoorden geselecteerd. Het is de bedoeling om de betrokkenen in dit deel, bij wijze van afronding van het rapport, zelf aan het woord te laten.

We vroegen hen:

- of een situatie van *bestaansonzekerheid* door vrouwen en mannen al dan niet anders wordt *beleefd*;
- *wat zij* tegen een beleidsmaker *zouden zeggen* en welke *beleidsmaatregelen* genomen zouden moeten worden.

Hoewel de definities van bestaansonzekerheid en armoede betrekking hebben op verschillende domeinen van het leven (zie inleiding), zijn de door de geïnterviewde vrouwen gegeven antwoorden op deze vragen, over het algemeen genomen, sterk verschillend, vaak genuanceerd en soms bitter.

Net als voor de vorige hoofdstukken^[73] worden de gegeven antwoorden hier op zeer fragmentarische wijze gereproduceerd. Wij willen namelijk in dit deel de essentie vatten van de door de geïnterviewde vrouwen gemaakte kanttekeningen.

1. MANNEN-VROUWEN: “DEZELFDE STRIJD”?

Op de vraag of bestaansonzekerheid en/of armoede door vrouwen en mannen verschillend wordt beleefd, hebben de 66 geïnterviewde vrouwen vaker geantwoord dat het voor een vrouw moeilijker is om in een situatie van bestaansonzekerheid te verkeren. Een groot aantal heeft ook geantwoord dat de beleving volledig gelijk is, ook al zijn er een aantal bijzonderheden. Tot slot vindt een kleine minderheid van de vrouwen dat het voor een man moeilijker is om in een situatie van bestaansonzekerheid of armoede te leven. Laten we elk van deze drie standpunten nader analyseren aan de hand van een aantal illustratieve antwoorden.

1.1 VROUWEN WORDEN STERKER BLOOTGESTELD AAN BESTAANSONZEKERHEID DAN MANNEN

Veel vrouwen vinden dat vrouwen een groter risico lopen om in armoede/bestaansonzekerheid terecht te komen en dat het voor hen harder is om in een situatie van bestaansonzekerheid te verkeren. Zij schrijven dit vaak toe aan het feit dat zij een verantwoordelijke moeder zijn met alle daaraan verbonden elementen van bestaansonzekerheid (uitgaven, behoeften, tijd...); zij vinden zelf dat zij hierdoor sterker blootgesteld worden aan bestaansonzekerheid. Zij vinden ook dat zij een groter risico lopen omdat hun privésituatie gekenmerkt wordt door controle en paternalisme (verplichtingen, verwachte gedragingen, toegewezen en verinnerlijkte rollen, huishoudelijke taken...). Tot slot vinden zij dat zij een groter risico lopen omdat zij fysiek minder sterk zijn, wat binnen een koppel tot onderwerping kan leiden met betrekking tot een hele reeks aspecten (reproductieve controle, standpunten te kennen geven, conflicten, geweld...).

[73] Voor een methodologische noot, zie bijlage 1.

1.1.1 Vrouwen krijgen een grotere verantwoordelijkheid toegewezen dan mannen

Dit standpunt werd vaak als dusdanig naar voren gebracht, met als onderliggende reflectie over het verschil tussen mannen en vrouwen **dat vrouwen meer kwaliteiten hebben dan mannen** (moed, gevoeligheid, verantwoordelijkheidszin, onthechting, huishoudelijke taken, empathie...), en veel antwoorden gaan (expliciet of impliciet) in die zin, zoals:

"Vrouwen hebben een gevoeligheid die mannen niet hebben."

"Er zijn mannen die gevoelig zijn, maar ik denk dat zij het probleem breder zullen zien, dat zij het in zijn totaliteit zullen beschouwen (...). Terwijl een vrouw, wel, het is niet dat ik ongeduldig ben, maar het moet vooruitgaan, enfin, niet omdat het snel gedaan moet zijn, maar wel omdat het opgelost moet zijn."

"Vrouwen zijn moediger, ik vind in ieder geval dat vrouwen moediger zijn dan mannen."

Vrouwen benadrukken dat deze rollen geïnternaliseerd zijn, met name via **hun socialisatie die rollen voorschrijft op basis van geslacht**.

"Ik denk dat het een beetje de opvoeding is. Dat meisjes vanaf heel jonge leeftijd zelfstandig zijn, dat zij voor de kinderen of het huis zorgen, terwijl jongens door hun moeder in de watten worden geleid en worden verwend"

Het moederschap zou de facto een verantwoordelijkheid en **beheersvaardigheid** creëren, want moeders nemen de dagelijkse taken op zich (zorg voor de kinderen, voeding, beheer van huishoudelijke taken...), soms bij afwezigheid/omwille van de vlucht van de vader(s) na een scheiding. Volgens hen is het via deze verantwoordelijkheid en deze rol van moeder dat vrouwen risico's nemen of een groter risico lopen om in bestaansonzekerheid en/of armoede terecht te komen. Onder meer door het verlies van rechten (op leefloon, werkloosheidsuitkering...);

"Wanneer een vrouw moeder wordt, wordt zij dat voor de volle 100%. Terwijl dat bij een vader niet het geval is. (...) Ik ben alleenstaande en ik ben geschrapt, ik ga me opnieuw laten inschrijven, maar kinderen kun je niet schrappen. Dat gaat niet, het is een extra last. We doen het voor onszelf, alleen voor ons. Maar met kinderen ten laste is dat niet mogelijk. Daarom zeg ik dat wanneer een vrouw eenmaal moeder is, ze dit voor de volle 100% is, terwijl een man altijd op de vrouw rekent."

Deze verantwoordelijkheid wordt enerzijds beïnvloed door een geïnternaliseerde verantwoordelijkheid in verband met de voorgeschreven of verplichte rol van de "vrouw als moeder", maar anderzijds soms ook door een **culpabiliserende responsabilisering** voor het (meervoudige) moederschap ten aanzien van vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid. Moeders met meerdere kinderen worden door hun omgeving met de vinger gewezen omdat ze veel kinderen hebben gemaakt. Dit morele oordeel

is niet zonder gevolgen voor een vorm van reële schuld in een kader en een beleving van bestaansonzekerheid.

"Ik kreeg te horen 'maar waarom heb je zoveel kinderen gemaakt?'"

Alle rechtvaardigingen, die het standpunt ondersteunen dat armoede "moeilijker" ligt voor vrouwen, gebruiken vaak een essentialistisch argument dat, met het opnemen van de **rol van moeder**, dit argument *de facto* natuurlijk lijkt te maken en nog lijkt te versterken.

1.1.2 Een hogere kwetsbaarheid van vrouwen voor risico's op bestaansonzekerheid en voor andere mechanismen die aan de basis liggen van ongelijkheden

Vrouwen vestigen de aandacht op het feit dat "zij veel meer dingen aan hun hoofd hebben" in termen van verplichtingen, acties en verantwoordelijkheden. Zodra ze echtgenote zijn en vooral zodra ze moeder zijn, zijn ze kwetsbaarder... En ze nemen het risico dat ze alleen komen te staan met **de kinderen** en dat ze de financiële aspecten moeten dragen, terwijl mannen zich meer op afstand zouden houden. Veel vrouwen zeggen dat mannen terug bij hun ouders kunnen gaan wonen of een beroep doen op hun ouders om op de kinderen te passen.

"Ik denk dat het voor een man veel gemakkelijker is. Ze hebben meer mogelijkheden. Want ze keren terug naar hun ouders en de kinderen zijn bij de moeder."

De dubbele werkdag (buitenshuis werken en thuis huishoudelijk werk verrichten) werd vaak genoemd als een extra moeilijkheid; zowel door alleenstaande als door getrouwde vrouwen. Tot slot melden degenen die voor een ziek of gehandicapt kind, echtgenoot of familielid zorgen (of hebben gezorgd) dat dit "zwaar is". Dat is volgens hen ook de reden waarom vrouwen een situatie van bestaansonzekerheid over het algemeen als moeilijker ervaren.

"We nemen veel op ons, hè. Ik bedoel, de kinderen, wij hebben meer aandacht voor de dingen, we werken bijna 15 uur. Na een werkdag heb je soms nog een tweede job. Ik heb zelfs nog een kleine bijverdienste op zaterdag, met strijken, en daarnaast moet ik thuis nog heel mijn huishouden doen, al mijn strijk, al mijn boodschappen... ik denk dat vrouwen meer dingen doen..."

Zodra een vrouw moeder wordt, zal een gebeurtenis (scheiding, uitzetting, ziekte, overlijden...) of een situatie (het feit dat men niet werkt, dat men uitkeringsgerechtigde is, dat men niet de Belgische nationaliteit heeft, dan men niet of laag opgeleid is...), in de loop van haar traject, leiden tot een **groter risico van bestaansonzekerheid of een versterking hiervan...** Bestaansonzekerheid kan voor vrouwen ook risico's met zich meebrengen vanwege verschillen in loon, segregaties en verschillen in behandeling op het werk, stereotypen... (cf. Deel III)

Eén van de andere redenen die volgens de geïnterviewde vrouwen ervoor zorgt dat zij het moeilijker hebben, betreft **het oordeel/de oordelen** die over hen geveld worden. De volgende vrouw beschrijft bijvoorbeeld haar ervaring als vrouw met een hoofddoek en aanvrager van een sociale uitkering op het vlak van discriminatie, racisme en verdenking.

“Er zijn heel wat Belgische meisjes met een Arabische man... Alleen tegen vrouwen die een hoofddoek dragen [wordt gezegd dat zij hier] ‘komen profiteren’. Allemaal, in de trams en bussen. Ik had een baby op de bus die aan het huilen was, misschien ziek of een natte luijer [en ik kreeg te horen]: ‘U komt hier met twee kinderen, u profiteert hier.’ Het is altijd zo. Ook als je naar het ziekenhuis gaat, kijken mensen vreemd naar jou. Dat gebeurt vaak.”

Andere respondenten hebben **andere vormen van oordelen** gemeld die soms over hen geveld worden en die volgens hen te maken hebben met hun huidskleur, het feit dat ze vrouw zijn, het feit dat ze arm zijn, het feit dat zij een buitenlandse nationaliteit hebben, het feit dat zij één van de twee landstalen niet spreken...

Verschillende vrouwen hebben tot slot benadrukt dat alles afhangt van situatie tot situatie, ook al wordt **het “man zijn” of het “leven als man” door “de maatschappij” en haar normen vaker bevoordeeld en meer gewaardeerd.**

1.1.3 Een vrouwelijke fysieke kwetsbaarheid, die hen vatbaar maakt voor potentiële onderwerping

Voor verschillende van de geïnterviewde vrouwen kan het feit dat bestaansonzekerheid voor een vrouw als moeilijker ervaren wordt ook te maken hebben met het feit dat vrouwen vaak **kwetsbaarder zijn en fysiek minder sterk zijn**. Dit gebrek aan fysieke kracht kan ertoe leiden dat ze minder macht hebben binnen een koppel.

Veel vrouwen **beleven namelijk geen gelijke relatie binnen hun koppel**. Voor hen is het soms moeilijk om in dit verband **hun mening te uiten**.

“Er zijn veel mannen die tijdens een discussie met hun vrouw zeggen: ‘ik ben het die beslist’. Maar dat accepteer ik niet! (...) Bij ons is het zo dat als je man iets doet, jij als vrouw niet praat, stil blijft, niets zegt... Maar ik accepteer dat niet! Wanneer we discussiëren dan laat ik ook mijn mening gelden.”

Anderen **gaven op meer algemene wijze uiting aan deze relatie van onderwerping** en wezen op de gevolgen die eruit kunnen voortvloeien, zoals diverse vormen van geweld:

“Het is moeilijker voor een vrouw, bovendien zijn er ook veel vrouwen in koppels waar er geweld is en van die dingen, mannen voelen zich sterker, ze voelen zich zekerder, wij zijn kwetsbaarder en we krijgen allerlei dingen te verduren. Zoals lichamelijk geweld maar zelfs psychisch geweld. Ik denk dat we veel meer te verduren krijgen en dat we vaak niet gewaardeerd worden.”

Een vrouw kan te maken krijgen met een heleboel vormen van echtelijke of familiale controle (door haar familie of schoonfamilie). **Bijvoorbeeld controle** op reproductie (aantal kinderen), activiteiten, kleding, medische opvolging, seksualiteit, financiën... Al deze voorbeelden zijn realiteiten waarmee één of meer van de geïnterviewde vrouwen geconfronteerd worden.

Sommigen melden, in een paternalistische gezinscontext, een vorm van impliciete chantage die een vrouw moet ondergaan wegens haar bestaansonzekerheid op verschillende niveaus en/of haar statuut. Zo kan er bijvoorbeeld sprake zijn van: druk in verband met het aantal kinderen, responsabilisering voor wat er gebeurt, verplichting om niets over het geweld te zeggen...

Bovendien zijn er **gevallen van fysiek geweld tegen vrouwen en/of kinderen** waarbij dit gebrek aan fysieke kracht concrete gevolgen kan hebben: lichamelijke en psychische schade, gerechtelijke tussenkomst of ziekenhuisopname, vlucht...

1.2 IN EEN SITUATIE VAN BESTAANSONZEKERHEID VERKEREN IS HETZELFDE VOOR MANNEN EN VROUWEN

Een andere mening die vrouwen vaak hebben geuit tijdens de interviews en in de focusgroepen is **dat volgens hen vrouwen en mannen bestaansonzekerheid op dezelfde wijze ervaren**. Man of vrouw, een mens is een mens en het verschil in geslacht is niet belangrijk in de ervaring van bestaansonzekerheid en armoede.

“Wanneer het moeilijk is, dan is het echt moeilijk voor iedereen. Wanneer een man arm is dan is hij arm. Wanneer een vrouw arm is dan is zij arm. Dat is hetzelfde!”

Deze standpunten steunen in de eerste plaats **op het universalistische of egalitaire argument** van de bestaansvoorwaarden.

Maar vaak worden de zaken ingewikkelder als we kijken naar de nuances die de vrouwen te kennen geven. Verschillende vrouwen benadrukken eerst en vooral dat er geen verschil is of dat **het enige verschil ligt in het feit dat zij voor de kinderen moeten zorgen**. Het ging om een intermediair standpunt waarbij men eerst te kennen gaf dat er geen verschil is, maar dat vrouwen vaker voor de kinderen moeten zorgen of dat er geen verschil is behalve als er kinderen zijn, waarbij dan veeleer de nadruk gelegd werd op het eenouderschap...

“Een vrouw kan veel te lijden hebben, maar dat heeft niet echt te maken met haar geslacht. Het is voor iedere persoon moeilijk in een dergelijke situatie, vooral voor eenoudergezinnen.”

Op dezelfde manier benadrukken anderen dat bestaansonzekerheid/armoede in alle opzichten hetzelfde is, maar dat

wat hier een rol speelt, de **opvoeding/socialisatie** is of, later, **het vermogen om zich uit de slag te trekken**.

De antwoorden zijn subtiel en genuanceerd met enerzijds het idee van eenzelfde ervaring (dat de bestaansonzekerheid veeleer afhangt van de persoon of van onvoorziene gebeurtenissen), **maar anderzijds het idee dat vrouwen uiteindelijk vaker blootgesteld worden aan moeilijkheden** en dat deze hen kwetsbaarder maken.

"Ik zie geen verschil behalve dat een vrouw een groter risico loopt en kwetsbaarder is."

Deze nuance werd frequent te kennen gegeven, zelfs in zo'n sterke mate dat dit standpunt uiteindelijk soms zoveel betekende als dat het voor vrouwen moeilijker is om in een situatie van bestaansonzekerheid/armoede te verkeren.

1.3 IN EEN SITUATIE VAN BESTAANSONZEKERHEID VERKEREN IS MOEILIJKER VOOR MANNEN

Deze zienswijze, die van seksegerelateerde verschillen uitgaat, ondersteunt het idee dat het voor een man moeilijker is om in een situatie van bestaansonzekerheid te verkeren. Sommigen zijn namelijk van mening dat vrouwen sterker en moediger zijn, terwijl **mannen meer moeilijkheden ondervinden om zich alleen uit de slag te trekken**.

Er worden seksegerelateerde karakteristieke eigenschappen genoemd zoals: vrouwen klagen niet, kunnen koken, zijn het gewoon om dubbel zoveel te werken, in de keuken bezig te zijn, het financieel beheer te doen... In dezelfde geest is het de vrouw die "alles regelt" en die mannen kwetsbaarder maakt in geval van bestaansonzekerheid. Mannen zouden de schok van een bestaansonzekere situatie minder goed kunnen dragen.

"Voor mij ja. Een vrouw kan zich over het algemeen uit de slag redden. Een man laat zich gaan (...) Enfin, een man kan het niet. Hij heeft niet hetzelfde karakter als wij. (...). Een vrouw gaat de hele dag werken, zoals ik, ik vertrok om 7 uur en kwam thuis om 5 uur. Ok, maar dan moet zij haar huishouden nog doen. Zij heeft twee 'jobs'! Wat doet een man? Hij komt thuis: 'ik ben kapot', hij zet zich in de zetel en hij slaapt. Is dat eerlijk? Dat is het verschil."

Dat **vrouwen het huishouden beheren (rekeningen, koken, boodschappen, enz.) en de kinderen opvolgen en voor de kinderen zorgen is volgens sommigen een vorm van macht en/of een duidelijk bewijs dat ze zich alleen uit de slag kunnen trekken**. Een deel van de respondenten was dan ook van mening dat de manier waarop bestaansonzekerheid ervaren wordt, vaak afhangt van de mate waarin men zichzelf kan redden als men er alleen voorstaat.

Volgens één van de respondenten kan **een vrouw beter "incasseren" dan een man** vanwege haar vermogen om de zaken efficiënt aan te pakken. Anderen lijken te laten doorschemeren dat vrouwen in het dagelijks leven voor

grotere uitdagingen staan en/of dat zij dus beter opgewassen zijn tegen beproevingen.

Volgens één van de respondenten zijn de relaties tussen mannen en vrouwen veranderd en moeten **mannen een delicatesere en complexere verantwoordelijkheid** op zich nemen in deze nieuwe orde der dingen.

"Een man krijgt meer de blikken van andere mannen op zich gericht en dat moet moeilijker zijn, hij moet sterk zijn. En mannen hebben het moeilijker om hun plaats te vinden nu dat vrouwen het ook goed doen op de arbeidsmarkt en bovendien zorgen zij voor het gezin. Ze zijn mooi, intelligent en goede moeders. En wat doet de man in dit verhaal? Daarom denk ik dat het voor een man harder is om zich in een bestaansonzekere en moeilijke situatie te bevinden."

Tot slot benadrukten verschillende vrouwen, ten aanzien van andere aspecten zoals het aanbod aan diensten voor personen in een situatie van bestaansonzekerheid, dat bijvoorbeeld **het aantal opvanghuizen** voor vrouwen of ongehuwde moeders groter is voor vrouwen dan voor mannen (cf. Bijdrage van Strada in "Gekruiste blikken"), wat de zaken des te moeilijker maakt voor mannen.

"Nee, vrouwen hebben mogelijkheden. Mannen, eigenlijk niet. Voor vrouwen zijn er mensen die hun deur openen en luisteren."

Net als voor het eerste standpunt baseren de geïnterviewde vrouwen zich hier vaak op essentialistische argumenten, waarbij personen onderscheiden worden op basis van geslacht en waarbij vrouwen van nature meer moed hebben, sterker zijn en beter opgewassen zijn tegen beproevingen. Tot slot wijzen zij ook op andere sociaal geconstrueerde elementen om te rechtvaardigen dat mannen het moeilijker hebben in een situatie van bestaansonzekerheid/armoede.

1.4 ENKELE VASTSTELLINGEN MET BETREKKING TOT DEZE ZIENSWIJZEN

De zeer uiteenlopende antwoorden maken dus onder meer gebruik van twee grote types van argumenten:

- een **essentialistisch-argument** dat uitgaat van een verschil **in aard** tussen mannen en vrouwen. Vrouwen zouden meer menselijke (verantwoordelijkheid, gevoeligheid) en organisatorische (verantwoordelijkheid voor en beheer van het huishouden, opvolging van de kinderen...) kwaliteiten hebben dan mannen (minder goed in staat zich uit de slag te trekken, minder moedig...). Dit argument lijkt zowel gebruikt te worden door de vrouwen die vinden dat bestaansonzekerheid moeilijker om dragen is door vrouwen dan degene die vinden dat bestaansonzekerheid moeilijker om dragen is door mannen ;
- een **egalitair/universalistisch argument** voor de levensvoorwaarden, dat uitgaat van een verschil in **ervaring**. In deze opvatting heeft het verschil tussen man en vrouw geen verband met de manier waarop bestaansonzekerheid/armoede ervaren wordt.

Er komen subtiele **paradoxen** aan de oppervlakte in de geuite zienswijzen: de vrouw is kwetsbaarder maar sterker, ze loopt meer risico maar kan zich beter uit de slag trekken.

Net als bij het definiëren van bestaansonzekerheid/armoede **schetsen de geïnterviewde vrouwen de manier waarop zij als vrouw bestaansonzekerheid ervaren aan de hand van concrete feiten en situaties.**

Heel wat vrouwen wijzen bovendien op **een aantal ongelijkheden** die over het algemeen nog steeds in de samenleving aanwezig zijn: loonongelijkheid, ongelijke verdeling van de huishoudelijke taken, het feit dat zij de zorg hebben voor de kinderen en de kinderen moeten opvoeden, hun materieel welzijn... Of zij nu alleenstaand zijn of een partner hebben, in geval van een onverwachte gebeurtenis (overlijden, ziekte, scheiding...) dragen deze elementen ertoe bij dat zij in de bestaansonzekerheid terechtkomen.

Hoewel vrouwen **in de praktijk** vooral wijzen op "**factoren van bestaansonzekerheid**", komen ook "**vrouwelijke**" stereotypen naar voren zoals: moed, empathie, gevoeligheid en verantwoordelijkheid... Hoewel deze stereotypen sterk in twijfel worden getrokken, worden zij niettemin door de vrouwen geïnternaliseerd en zijn zij wellicht belangrijk bij het afleggen van hun trajecten. Noteer bijvoorbeeld de oververtegenwoordiging van vrouwen in formele (dienstverlening...) en informele (in hun omgeving...) care-activiteiten voor personen die nood hebben aan hulp en verzorging. "*Dat vrouwen aan de zijde van zorggebruik(st)ers, in de eigen omgeving maar ook bij de betaalde dienstverleners, zo sterk vertegenwoordigd zijn, roept vragen op.*" (Degavre, 2008).

Om de overmatige kwetsbaarheid voor bestaansonzekerheid/armoede te verklaren werd ook gewag gemaakt van **discriminaties** (op basis van geslacht, migratie- of etnische afkomst, taal, religie met hoofdstuk...) en van andere belangrijke aspecten zoals huiselijk geweld/geweld op straat en abortus.

2. VROUWEN PRATEN OVER BELEID TEGEN BELEIDSMAKERS

Tijdens alle interviews hebben wij de volgende vraag gesteld: "Als u tegenover een beleidsmaker zou zitten, wat zou u dan zeggen? En tegen wie zou u dat zeggen?"

Deze vraag, waarbij de vrouwen moesten proberen zich voor te stellen dat ze met beleidsmakers over beleid praten, was een onrechtstreekse manier om de ervaring van de geïnterviewde vrouwen te koppelen aan die van onze politieke vertegenwoordigers. Wij hebben dus, met een zeer open vraag, hun mening en gedachten gepeild, om een deel van hun standpunten en hun aanbevelingen te kunnen verzamelen en kenbaar maken.

Wat politiek betreft, kunnen wij meteen twee elementen aanhalen die uit alle antwoorden van de geïnterviewde vrouwen naar voren komen: de meeste van de vrouwen hebben algemeen gesproken geen belangstelling voor politiek^[74], ongeacht het bevoegdheidsniveau, en staan bitter en kritisch tegenover het "politieke veld".

De meesten van hen kennen heel weinig politieke figuren. Bovendien zijn de vrouwen over het algemeen sceptisch en hebben ze geen vertrouwen meer in personen uit de politieke wereld of in politieke partijen.

Ze lieten zich niet alleen kritisch uit, maar stelden ook werkplaatjes en zelfs hervormingen voor, op heel wat overheidsdomeinen en op alle bestuursniveaus. Hieruit werd een selectie gemaakt die hieronder wordt ingedeeld in verschillende punten.

2.1 VRAGEN IN VERBAND MET ALLERHANDE DOMEINEN VAN HET LEVEN

Van de geformuleerde vragen hebben heel wat vragen betrekking op de in Deel II besproken domeinen van het leven. Deze domeinen zijn ook de domeinen waarop onze politieke vertegenwoordigers, volgens hen, in de allereerste plaats, acties zouden moeten ondernemen.

2.1.1 Waardige inkomens

Veel vrouwen vragen aan de politieke vertegenwoordigers om te proberen hun leven financieel gemakkelijker te maken. De vervangingsinkomens (pensioen, werkloosheidsuitkering, inschakelingsuitkering, kinderbijslag, vergoedingen bij arbeidsongeschiktheid en invaliditeit...) of sociale uitkeringen (leefloon, equivalent van het leefloon, uitkeringen voor personen met een handicap, IGO) zijn volgens hen

[74] Met uitzondering van een groep vakbondsvrouwen die beter geïnformeerd waren en politiek meer geëngageerd waren.

onvoldoende om, met of zonder kinderen, waardig te leven in de Brusselse stedelijke context.

2.1.2 Het mogelijk maken om zich te huisvesten of om zich anders te huisvesten

Er is unanimititeit wat betreft de **huisvestingsbehoeften** in Brussel. We zien dat het nagenoeg onmogelijk is om een woning te vinden voor een betaalbare prijs.

"Als er een politicus voor mij zat, dan zou ik het met hem eerst en vooral hebben over het huisvestingsprobleem... Dit is het grootste probleem. En de armoede. Want vandaag wordt hierover met ons gesproken, ja we mogen zeggen dat we arm zijn, we krijgen een beetje steun van het OCMW. Er zijn er anderen die buiten slapen."

Om duidelijk te stellen wat zij met die vraag bedoelen, hebben de vrouwen het over hun ervaring met het tevergeefs zoeken naar een sociale woning, over "slechte huisvesting" en over hun ervaring dakloos te zijn...

"Ik zat in een opvanghuis en ik heb een aanvraag gedaan voor een sociale woning, want ik had geen woning en ik heb vier kinderen van wie eentje met een handicap en men zei tegen mij: 'mevrouw u bent niet de enige'. En ik wacht nog altijd, en in de privé is het onmogelijk om een appartement te vinden als je werkloos bent."

Veel vrouwen stellen alternatieve oplossingen voor om de voorraad aan sociale woningen te vergroten.

"Maar ik vind dat heel wat gebouwen er erbarmelijk aan toe zijn en dat die eerst opgeknapt moeten worden alvorens er nieuwe te bouwen om kantoren in onder te brengen. Want dat is echt idioot als je weet dat er mensen zijn zonder woning."

Behalve voor sociale woningen doen de vrouwen ook voorstellen in de richting van gemeenschapswoningen. Dit zou onder meer helpen om diensten uit te wisselen, tijd te besparen en de kosten te delen.

"Mijn voorstel voor de politici is om de solidaire woningen voor alleenstaande vrouwen te stimuleren. Dit soort woningen zou ervoor zorgen dat vrouwen met veel kinderen een geschikte huisvesting hebben. Dat zou een zeer goed idee zijn."

2.1.3 Toegang tot meer arbeidsplaatsen voor hetzelfde loon

Wat werkgelegenheid betreft vragen de geïnterviewde vrouwen een groter aantal beschikbare arbeidsplaatsen om de toegang tot de arbeidsmarkt te vergemakkelijken. Ze vragen ook dat deze toegang eerlijk zou zijn. Ze vragen dat deze arbeidsplaatsen adequaat zouden zijn, want de tewerkstellingsprogramma's zijn vaak tijdelijk en zorgen er niet voor dat de vrouwen op duurzame wijze kunnen deelnemen aan de arbeidsmarkt.

"Ik wil wel gaan werken, ik heb een opleiding gevolgd. Maar ze moeten mij de kans geven."

"Het is gemakkelijker om werk te vinden als je een activakaart hebt. Ik heb die kaart en ik praat redelijk goed Nederlands om mijn werk te kunnen doen, maar er zijn er anderen die de kaart niet hebben en die geen Nederlands praten en zij hebben ook werk."

Vrouwen hebben het over de werkloosheidsvallen en in het bijzonder over de lage lonen. Bovendien pleiten zij voor de toepassing van een gelijke beloning.

"Ik heb sterk mijn bedenkingen bij onzekere jobs en de werkloosheidsuitkering. Het zijn werkloosheidsvallen. Wanneer je een halftijdse betrekking van € 800, aangeboden krijgt, wat hetzelfde is als een werkloosheidsuitkering. Wanneer je een werkloosheidsuitkering krijgt met een verhoogde uitkering, als je werkt dan krijg je die niet meer. Wanneer je werkloos bent, kun je je kinderen bij je houden, wanneer je werkt, moet je ze ergens naartoe brengen. Dat is echt een werkloosheidsval, er klopt iets niet. En men zegt dan dat vrouwen lui zijn en dat ze niet willen werken."

Een andere eis is gelijke beloning:

"Voor mij moeten ook de lonen gelijk worden. Zo simpel is dat. Een vrouw slooft zich meer uit. In mijn ogen betekent dat meer miserie, vandaar de gelijkheid van loon..."

Mogelijkheden voor het scheppen van werkgelegenheid, met de vraag om bijvoorbeeld steun te krijgen voor initiatieven als wederzijdse hulp onder vrouwen of om steun te krijgen om te kunnen deelnemen aan de sociale economie (cf. de bijdrage van Flora in de "Gekruiste blikken").

"Elkaar helpen, middelen vinden. We zouden sterk vooruit kunnen komen. Onze eigen werkgelegenheid scheppen. Onze eigen entiteit. Een vrouwencafé oprichten met een kinderdagverblijf voor moeders die graag een kopje koffie drinken en graag een praatje maken, kookworkshops organiseren... Feit is dat ik als vrouw heel graag zou werken."

Eén van de vrouwen is voorstander van een geleidelijke her-tewerkstelling na een geboorte waarbij aan de vrouw keuzes worden gelaten.

"Wat betreft het uitoefenen van een job terwijl je kinderen hebt, vind ik dat we Zweden zouden moeten volgen, waar het moederschapsverlof één jaar duurt, en niet drie maanden. Mij lijkt een geleidelijke re-integratie over een periode van 3 jaar een goed idee. Vrouwen die dan na drie maanden terug willen beginnen te werken, kunnen dit doen, maar vrouwen die bij hun kinderen willen blijven, moeten ook die mogelijkheid hebben. Ik vind dat we de samenleving aan het kapotmaken zijn."

2.1.4 Toegang en psychologische begeleiding en andere vormen van ondersteuning

Volgens verschillende vrouwen zijn er ook diverse vormen van psychologische ondersteuning nodig. Een behoefte die vaak geuit wordt is de behoefte om gehoord, gesteund en begrepen te worden. Ook wordt gevraagd om het aantal

plaatsen waar naar hen geluisterd wordt en waar gepraat kan worden, uit te breiden.

“Het woord dat bij me opkomt is “menselijkheid”, dat is een woord dat overal in de samenleving ontbreekt. Zelfs aan de loketten of aan de telefoon, maakt niet uit, overal stuit je op mensen voor wie je een nummer bent, punt uit. Nu ik kinderen heb, besef ik dat ik veel minder tijd voor anderen heb. Vroeger kwamen mensen graag met me praten, maar nu is dat moeilijker, maar als het kan, dan doe ik het, want het maakt me blij. Wat ik het meeste mis, is de menselijkheid.”

Eén van de vrouwen vond dat de professionele praktijken van de diensten voor bijstand aan personen en welzijnswerk meer doordrongen zouden moeten zijn van “menselijkheid”.

2.2 VRAAG NAAR EEN GLOBALE MAAR GEÏNDIVIDUALISEERDE SOCIALE BIJSTAND

In antwoord op deze vraag hadden heel veel vrouwen het over de werking van de algemene diensten voor sociale bijstand en/of de instellingen en organisaties belast met het toekennen van vervangingsinkomens en benadrukten ze soms de tendensen die eveneens in dit Thematisch rapport behandeld worden (cf. Deel II en Deel III)

Heel wat vrouwen wensten dat de sociale bijstand (inkomensgarantie en -zekerheid...) behouden zou blijven en/of verbeterd zou worden, maar wilden ook een een toegang tot de rechten die hier op alle gebieden aan verbonden zijn (huisvesting, leefloon, werkloosheidsuitkering...). Ook de termijnen voor het krijgen van toegang werden aangehaald.

Ze vragen een **niet-gestandaardiseerde sociale bijstand** die rekening houdt met hun specifieke situatie (gezinssituatie, sociaaleconomische situatie, leeftijd...) op een bepaald ogenblik of in een specifieke levensfase.

“De situaties moeten ook geanalyseerd worden. Want niet alle situaties zijn hetzelfde. Dat hangt af van de leeftijd, van de situatie. Ik moet zeggen... toen ik op mijn 15e een dochter kreeg, moest ik op zoek gaan naar een crèche om mijn school te kunnen afmaken. Dat is niet hetzelfde als toen ik [voornaam van haar kind] kreeg toen ik ouder was, dat was anders, toen had ik een andere vorm van hulp nodig. Alle situaties zijn anders en alle vormen van hulp moeten afgestemd worden op iedere situatie. Vrouwen hebben hulp nodig bij hun levensproject wanneer ze kinderen hebben en er alleen voor staan.”

Alle gevallen moeten individueel geanalyseerd worden maar men moet ook tijd laten aan vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid/armoede die tijdens hun trajecten met grote problemen geconfronteerd worden.^[75]

[75] De lange reistijden met het openbaar vervoer tussen woning, kinderopvang, school, sociale diensten, administraties en plaatsen voor de toekenning van vervangingsinkomens, enz. werden ook vaak vermeld.

“Hen de tijd laten om er weer bovenop te komen, want dat gebeurt niet ineens.”

Een **geïndividualiseerde hulp** kan vrouwen helpen om zelfstandig te leven, want velen van hen leven in een situatie waar er al dan niet gedeeld wordt of waarin ze financieel afhankelijk zijn van hun partner.

“Men redeneert bijvoorbeeld dat als ik geen recht heb op een werkloosheidsuitkering, ik nergens recht op heb, mijn man heeft dan recht op mijn 250 euro! Maar ik heb ze liever zelf! Zo kan ik ermee doen wat ik wil. En moet ik hem niet smeken.”

Volgens hen zou samenwonen geen nadelige gevolgen mogen hebben op het inkomen. Als voorbeeld vermelden ze de degressiviteit van de werkloosheidsuitkering voor **samenwonenden**.

“Als je samenwoont en je halftijds werkt, dan betaal je belastingen op je halftijdse job. Maar met de degressiviteit van de werkloosheidsuitkering geldt dat als je halftijds werkt en samenwoont de werkloosheidsuitkering na een tijdje vermindert en je uiteindelijk helemaal niets meer krijgt. Vaak zijn het de vrouwen, ze hebben normaal bijgedragen in verhouding tot wat ze verdienden, maar ze zullen geen uitkering krijgen in verhouding tot... Enfin, dat is niet eerlijk. Er is iets mis, ze worden gestraft. Er klopt iets niet, met een individualisering van de rechten krijgt je echter waar je recht op hebt en word je niet gestraft omdat je samenwoont.”

Doordat het moeilijker wordt om een vervangingsinkomen of sociale bijstand te krijgen en dergelijk inkomen of dergelijke bijstand aan **allerlei voorwaarden** verbonden wordt, hebben veel vrouwen die moeder zijn geen tijd meer om zich bezig te houden met wat voor hen echt belangrijk is: hun kinderen.

“Er moet een wet komen zodat vrouwen hun werkloosheidsuitkering kunnen behouden en de RVA hen niet opjut om werk te zoeken terwijl ze hun kinderen naar school moeten brengen, boterhammen moeten smeren... En alles wat daarbij hoort. Dat het is zoals in Zwitserland, Zweden of Duitsland. Dat huisvrouwen erkend worden. Want het is een job...”

2.3 VRAAG VOOR EEN GERICHTE STEUN VOOR SPECIFIEKE GROEPEN VAN VROUWEN DIE EEN GROTER RISICO LOPEN

Verschillende vrouwen vinden het ook belangrijk om specifieke aandacht te besteden aan de situatie en het inkomen van “kwetsbare groepen van vrouwen”. Zij formuleerden vragen met betrekking tot gezinshoofden van eenoudergezinnen, huismoeders die scheiden/verlaten worden/weduwe worden, maar ook mishandelde vrouwen (die zich samen met hun kinderen willen onttrekken aan situaties van geweld), samenwonende vrouwen...

Zij vragen een globale en toegankelijke steun (cf. 2.2) maar ook en tegelijkertijd “beschermende” en specifieke maatregelen voor bijzonder kwetsbare groepen.

Zij vragen ook maatregelen die **voorkomen dat de rechten** (op een werkloosheidsuitkering, leefloon...) voor onder meer alleenstaande moeders en samenwonende vrouwen worden teruggeschroefd (geen sancties opleggen, de voorwaarden herzien en de criteria van de verplichtingen versoepelen, meer tijd geven...).

"Ik vind dat alleenstaande vrouwen niet langer onder druk gezet mogen worden. Werk zoeken enz. Ja, zij zullen dat zeker doen, ze willen niet de hele tijd thuis blijven. En voor degenen die thuis willen blijven om voor hun kind te zorgen, moet ook begrip getoond worden. Want het is ook een kwestie van opvoeding, of van opvatting, en het is begrijpelijk dat een moeder in de eerste kinderjaren een tijdje bij haar kind wil zijn. Men moet stoppen met vrouwen onder druk te zetten en te zeggen 'je moet je kind naar de crèche brengen'. Ik ben er zeker van dat als vrouwen minder onder druk gezet zouden worden, ze zich minder verplicht zouden voelen om dingen te doen en dit minder ontmoedigend voor hen zou zijn. Want ze stoppen met hun opleiding, ze zitten bij het OCMW, ze verliezen alles en dat wordt een eindeloze cirkel."

Ze wijzen erop dat ook de kinderen de gevolgen van de sancties voelen en dat de toekomst van de kinderen even onzeker is als de eenoudergezinnen in een situatie van bestaansonzekerheid en armoede blijven.

"Door de moeders te straffen, straf je eigenlijk de kinderen. Zij kunnen niet betalen om te eten."

"Ik zou hen zeggen dat ze meer empathie en meer waardering moeten hebben voor eenoudergezinnen. En zoals [voornaam van een andere vrouw] zei, dat ze onze kinderen een mooie toekomst moeten geven. Hen de mogelijkheid geven om te studeren, om een normaal leven te leiden, een leven waarin ze zich kunnen ontplooiën. Bovendien moet rekening gehouden worden met eenoudergezinnen."

Volgens de geïnterviewde vrouwen lopen, naast **de alleenstaande vrouwen, nog andere groepen van vrouwen een risico**: ook vrouwen met een handicap, werkloze vrouwen, moeders met gehandicapte kinderen en moeders met meerdere kinderen zijn volgens hen groepen waaraan de politiek specifiek aandacht zou moeten besteden. Verschillende vrouwen vroegen impliciet om voor alle beleidsmaatregelen gender mainstreaming^[76] toe te passen. Uit hun reflecties kwamen ook de moeilijkheden in verband met dit soort beleid naar voren, alsook de noodzaak aan transversaliteit van het beleid inzake de strijd tegen armoede.

[76] Gender mainstreaming is "het (re)organiseren, verbeteren, ontwikkelen en evalueren van beleidsprocessen op zo'n manier dat het perspectief van gendergelijkheid wordt geïntegreerd in alle beleidsdomeinen en op alle beleidsniveaus door de actoren die normaal dat beleid maken." (Definitie van de Raad van Europa) in ontwerp van Ordonnantie van 6 december 2013, B-85/1 houdende de integratie van de genderdimensie in de beleidslijnen van de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie. Bovendien passen de COCOF en het Gewest eveneens een *gender mainstreaming, gender budgettering* en *gender impact* toe. 2013/2014. Deze tool werd expliciet gevalideerd en goedgekeurd tijdens de vierde Wereldvrouwenconferentie van de Verenigde Naties (Peking, 1995).

2.4. VRAGEN OP HET VLAK VAN HULP EN INFRASTRUCTUUR

Verschillende van de geïnterviewde vrouwen hebben behoeften geformuleerd op het vlak van kinderopvang of thuishulp en, meer in het algemeen, ter ondersteuning van kinderen of "jongeren".

2.4.1 Een aanzienlijke uitbreiding van het opvangaanbod voor kleine kinderen

Volgens hen moeten **vrouwen in een bestaansonzekere situatie meer steun krijgen** (zowel bij kinderopvang als bij huishoudelijk werk). Hulp bij de opvang van jonge kinderen is voor hen een erg belangrijke ondersteuning om hun activiteiten te kunnen uitvoeren (hun job, het zoeken naar werk, hun opleiding, het zoeken naar een opleiding, administratieve rechtvaardiging en het behoud van hun rechten, huishoudelijke taken, de zorg voor de kinderen, voor de ouders...). Zo zouden er voldoende plaatsen moeten zijn in openbare crèches, crèches met glijdende werktijden en oudercrèches en zouden de crèches financieel betaalbaar moeten zijn gezien het lage inkomen van deze vrouwen.

"Ik vind dat ze moesten beginnen met de kleine kinderen. Dat er meer plaatsen moeten komen voor kleine kinderen, want dat geeft veel vrouwen de mogelijkheid om werk te vinden. Je ziet hoe moeilijk het is om opvangplaatsen voor kinderen te vinden. Het is echter voor vrouwen moeilijk om thuis te blijven als je ziet hoeveel alles kost. Zeer goede plaatsen voor kinderopvang zouden vrouwen dan ook helpen om hieruit te geraken. En het grote probleem van Brussel, dat zijn de scholen, want wat gebeurt er wanneer de kleine kinderen groter zijn?"

2.4.2 Een toegang tot thuishulp

Eén van de vrouwen vroeg om te zorgen voor thuishulp, iets wat niet altijd toegankelijk is.

"In mijn ogen hebben moeders met een gehandicapt kind het moeilijk. Als we voor hen de dingen dan wat gemakkelijker zouden kunnen maken. Hulp, een klein beetje. Niet noodzakelijk geld, maar ondersteuning, een gezinshelpster."

Er werd verschillende keren gesuggereerd om in thuishulp te voorzien, van het type dat verstrekt wordt door gezinshelpers.

Vele vrouwen vinden dat momenteel alleen degenen met hogere inkomens een beroep kunnen doen op thuishulp via dienstencheques.

"Wat er zou moeten gebeuren, de dienstencheques voor werkvrouwen, worden alsmat duurder... Ik vind dat daar een limiet zou moeten ingevoerd worden. Ik denk dat dit nu 9 euro is en ze zijn begonnen aan 7 euro. Iemand die alleen is, die twee of drie uur per week nodig heeft, kijk eens hoeveel dat kost?! En ze blijven maar stijgen! Dan is het geen steun meer hè! (...) Ze zouden niet mogen blijven stijgen, want dan zie je een klassenverschil. En degenen die de middelen

hebben, zullen cheques van 9 euro kopen, maar degenen die dat niet kunnen, jammer...”

2.5 DE BAND TUSSEN DE BURGER EN “DE POLITIEK” VERSTERKEN

Veel vrouwen zeggen ontgoocheld te zijn en geen vertrouwen meer te hebben in de politiek vanwege de verkiezingsbeloften die tot geen enkele verbetering leiden.

“Ze doen beloften en toezeggingen maar er gebeurt nooit iets. En ik zal eerlijk zijn, ik ga al jaren niet meer stemmen. Stemmen, waarom? (...) Ik heb geen vertrouwen meer in de politiek, het interesseert me zelfs niet meer, want ik vertrouw ze niet meer. Ik heb er geen vertrouwen meer in. Ik heb geen vertrouwen meer in de politiek. Veel gepraat, en veel woorden, maar iets doen, dat niet.”

Volgens velen van hen moeten de politieke vertegenwoordigers ook **beter op de hoogte zijn van de (concrete) problemen** en dichterbij de mensen staan die in een situatie van bestaansonzekerheid en/of armoede verkeren. De politici zouden naar personen in een situatie van bestaansonzekerheid of armoede moeten gaan om te begrijpen hoe het voelt om in die situatie te leven.

“Beter onze problemen begrijpen”

“Rechtstreeks contact hebben met de mensen. Want de dingen op een afstand zien is niet hetzelfde als er middenin zitten. Voor trams en bussen is het bijvoorbeeld de architect die tekening maakt en zo, maar hij heeft misschien nog nooit een tram of bus genomen.”

2.6 DIVERSE VRAGEN – VARIA

Er werden nog een heleboel andere vragen geformuleerd. Wij vermelden er hier nog een aantal.

Veel vrouwen hadden kritiek op de toewijzing van de overheidsbegrotingen die zij soms als incoherent beschouwen.

Velen vroegen ook om specifiek werk te maken van de strijd tegen discriminatie en het opplakken van etiketten (categorisering), maar ook om de zeer moeilijke situaties van nieuwkomers te erkennen.

Verder wezen zij ook op andere maatschappelijke tendensen en hebben zij aan onze politici gevraagd om te proberen de ongelijkheden niet nog groter te maken.

“Wat ik zou zeggen, ik weet niet tegen wie, is dat de klassen te veel gescheiden worden. En dat is wat jammer, want ik vind het een beetje normaal dat er drie klassen zijn (lage klasse, middenklasse en hoge klasse). Maar nu zie ik dat er nog slechts twee groepen zijn: de kleine en de grote. En dat de middenklasse verdwijnt en dat is spijtig.”

“De politici willen dat we in de middenklasse blijven. Maar ze willen geen middenklasse, ze willen de armen en de rijken, want de arme krijgt een bot toegeworpen, ze houden hun mond en ze zeggen niets. En hij verdedigt de middenklasse. En de arme blijft arm, de rijke wordt rijker en de middenklasse wordt weggevaagd.”

Ze vragen **om te anticiperen op de demografische veranderingen en om te investeren in infrastructuur om het leven in de stad te verbeteren.**

“Ik vind het ongelooflijk dat men de dingen laat verloederen, terwijl er heel de tijd enquêtes worden gehouden over de demografische groeivoorzichten en dat er uiteindelijk geen geld wordt uitgegeven aan de dingen die nodig zijn. Er wordt maar bespaard, terwijl men geld zou moeten investeren waar dat nodig is. In collectieve voorzieningen en vervoer.”

BIBLIOGRAFIE

- Avalosse H., Vancorenland S. & Maron L. (2014) De problematiek van uitstel van zorg, In: Suijkerbuijk, H. (Ed.), *Groenboek over de toegankelijkheid van de gezondheidszorg in België*. Kluwer: Waterloo, pp. 189–210.
- Beitone A. et al. (2013) *Lexique de sociologie* (4e édition), Dalloz - 21 Août 2013, *Essais De Sociologie*.
- Ben Abdeslam H. (2014) Hoofdst 3 - 2.2 Perinatale zorg aan kwetsbare vrouwen: knelpunten en aanbevelingen, In: Suijkerbuijk, H. (Eds.), *Groenboek over de toegankelijkheid van de gezondheidszorg in België*. Kluwer: Waterloo, pp. 249–257.
- Bernard N. (2007) Femmes, précarité et mal-logement : un lien fatal à dénouer, *Courier hebdomadaire*, nr. 1970, *CRISP*.
- Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (2010) *Demografische ontwikkeling en kinderdagverblijven: de bijdrage van de Wijkmonitoring*, dossier van de Conjunctuurbarometer van het Brussels Gewest, nummer 15, januari 2010
- Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (2014) Gender en statistieken in het Brussels Gewest, *Focus n°4*, mei 2014
- Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid (2009) *Situatie van éénoudergezinnen op het vlak van werkgelegenheid en werkloosheid in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*, Actiris: Brussel.
- Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid (2010), *De tewerkstelling van de Brusselse vrouwen: overzicht van de genderongelijkheden*, Actiris: Brussel.
- Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid (2012), *Territoriale benadering van de werkloosheid van allochtone vrouwen of vrouwen van allochtone afkomst*, Focus Oktober 2012, Actiris: Brussel.
- Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid (2013), "Longitudinale analyse van de begunstigden van de taalcheques", Actiris: Brussel.
- Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid (2014), *Herintredende vrouwen: nood aan zichtbaarheid voor vrouwelijke werkzoekenden*, Actiris: Brussel.
- Camargo Magalhães B. (2014), "Le travail domestique dans une ville internationale: entre formalité et informalité", Group for Research on Ethnic Relations, Migration & Equality, Université Libre de Bruxelles, dans le cadre du programme Prospective Research for Brussels, Innoviris: Brussel.
- Cantillon B., Van Lancker W., Goedemé T., Verbist G., Salanauskaite L., De Maesschalck V. & Van Mechelen N. (2013), *Bouwen aan een nieuwe toekomst voor de kinderbijlagen: een must voor al wie het ernstig neemt met armoedebestrijding*, Centrum voor sociaal beleid, Universiteit Antwerpen: Antwerpen.
- Castel R. (2009) *La montée des incertitudes. Travail, protections, statut de l'individu*, Seuil, coll. "La couleur des idées": Parijs.
- Charafeddine R., Demarest S., Drieskens S., Tafforeau J. & Van der Heyden J. (2010) *Health Interview Survey, Belgium, 1997 - 2001 - 2004 - 2008*. Wetenschappelijk Instituut voor de Volksgezondheid: Brussel.
- Chesnaï J-C (1985), Le sexe du travail. Structures familiales et système productif, *Population*, vol. 40, n° 2, pp. 372-373
- Comité de pilotage permanent sur l'alphabétisation des adultes (2010-2011) *État des lieux de l'alphabétisation Fédération Wallonie-Bruxelles*, Sixième exercice, Données 2010-2011.
- Couppié T. et Epiphane D. (2006) La ségrégation des hommes et des femmes dans les métiers : entre héritage scolaire et construction sur le marché du travail, *Formation emploi*, 93 | 2006, pp. 11-27.
- CREDOC (2014) *Le modèle social à l'épreuve de la crise, Baromètre de la cohésion sociale 2014*, DG de la Cohésion sociale, Mission Analyse stratégique, synthèse et prospective, Collection des rapports, n° 312, Oktober 2014.
- Crul M., Schneider J. & Lelie F. (2013) *Superdiversiteit, een nieuwe visie op integratie*, VU University press: Amsterdam.
- Cultures & santé asbl (2012) "Alphabétisation et santé", *focus Santé n°2*, mei 2012.
- Defeyt P. (2012) *Salaire + allocations sociales = l'impossible équation ?*, Institut pour un Développement Durable, augustus 2012
- Defourny, A., Doeraene, L., Vanderkam, M. (2012) *Aquarelle - Rapport d'activités 2012*, Aquarelle: Brussel.
- Degavre F. (2008) Le care : entre transactions familiales et économie des services, *Revue française de socio-économie*, n° 2, Editions la découverte.
- Degraef V. (2014) Standhouden, ondanks alles. Inzet en uitdagingen van de organisatorische veranderingen inzake de begeleiding in de Brusselse OCMW's. In: I. Pannecoucke, W. Lahaye, J. Vranken, R. Van Rossem (Eds.) *Armoede in België. Jaarboek 2014*, Academia Press: Gent, pp. 227-250.

- Demarest S., Drieskens S., Gisle L., Van der Heyden J. & Tafforeau J. (2010) Gezondheidsenquête door interview België 2008. *Rapport V: Socio-economische ongelijkheden – Belangrijkste resultaten*. Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid: Brussel.
- Devillé A. & Paye O. (1999) *Les femmes et le droit. Constructions idéologiques et pratiques sociales*, Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, Travaux et Recherches.
- Dieu A.-M., Delhay C. et Cornet A. (2010) Les femmes au foyer, *Travail et Emploi*, 122 | 2010, 27-38.
- Dokters van de Wereld (2013) *Dokters van de wereld. Jaarrapport 2012. Staat van de toegang tot zorg in België*. De Belgische projecten van de Dokters van de Wereld.
- Dubois V. (2008) La vie au guichet. Relation administrative et traitement de la misère, *Économica*, coll. "études politiques", 2008, 202 p.
- Dumont D. (2007) *Contractualiser la protection sociale pour la rendre plus efficace ? , Le droit public existe-t-il ?*, site collaboratif de recherche interdisciplinaire sur le droit public (ULB, UCL, Ulg et FUSL), december 2007.
- EHLEIS (2013) *Gezonde levensverwachting in België*, Nationaal Rapport n°6, april 2013: <http://www.eurohex.eu>
- FAMIFED, Agence fédérale pour les allocations familiales, *Répartition géographique des allocations familiales 2013*, Département Appui- Recherche et Finances, ONAFTS, 2013.
- Fauvel H. (2014) *Les femmes éloignées du marché du travail*, Étude du Conseil économique, social et environnemental au nom de la délégation aux droits des femmes et à l'égalité : Parijs.
- Federaal planbureau (2011), *Welvaartsbinding van sociale en bijstandsuitkeringen*, Working paper 4-11, maart 2011.
- Fédération laïque de centres de planning familial & Médecins du Monde (2014) *Précarité et santé sexuelle: quels défis?* Médecins du Monde: Brussel.
- Femmes prévoyantes socialistes, Fédération des centres de planning familial des Femmes prévoyantes socialistes, Solidarité - Mutualité Socialiste (2014) *La santé des femmes - État des lieux et pistes pour l'avenir*. Brussel.
- FRA Agence des droits fondamentaux de l'Union européenne (2014) *Violence à l'égard des femmes : une enquête à l'échelle de l'UE*, Publications Office of the European Union Agency for fundamental rights: Luxemburg.
- Franssen A. (2003) Le sujet au cœur de la nouvelle question sociale, *La Revue Nouvelle*, n°12, december 2003.
- Fusulier B. (2012) Regard sociologique sur l'articulation de la vie professionnelle avec la vie familiale : Enjeu de société, médiation organisationnelle et appartenance professionnelle, *Les Cahiers de recherche du Girsef*, N°89, Université Catholique de Louvain : Louvain la neuve.
- Genard J.-L. (2007) Capacités et capacitation : une nouvelle orientation des politiques publiques ? Dans : Cantelli F. & Genard J.-L. (Eds.) *Action publique et subjectivité, Droit et société*, Maison des sciences de l'homme, L.G.D.J. numéro 46 Série Politique.
- Gerard M., Romainville J.-F. & Valsamis D. (2013) *Évaluation du régime des titres-services pour les services et emplois de proximité 2012*, IDEA Consult, à la demande du Service public fédéral Emploi, Travail et Concertation sociale : Brussel.
- Gutiérrez E. et Craenen S. (2010), *Le personnel domestique : un autre regard*, Organisation voor Clandestiene Arbeidsmigranten vzw et Groupe de Recherches Interdisciplinaires sur l'Amérique latine (GRIAL), Université catholique de Louvain : Louvain al neuve.
- Haute Autorité de Lutte contre les Discriminations et pour l'Égalité (2009), *Femmes, carrières et discriminations*, dossier de presse : Brussel.
- Hoogewys A., De Grave H., Van Ham P., Van de Velde G. (2013) *Perinatale ondersteuning van kansarme gezinnen: wat er is en wat er nodig is* (No. 3168). Koning Boudewijnstichting: Brussel.
- Humblert P. (2011) De Brusselse demografische groei en de ongelijke toegang tot de kleuterschool, *Brussels Studies*, Nummer 51, 19 september 2011, www.brusselsstudies.be
- Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (2011) *Vrouwen en mannen in België, genderstatistieken en -indicatoren*, 2de editie, Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen: Brussel.
- Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (2011) *Gender en inkomen: analyse en ontwikkeling van indicatoren*, Studie vanuit het Federaal Wetenschapsbeleid, Département d'Economie Appliquée de l'Université Libre de Bruxelles (DULBEA), Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen: Brussel.
- Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (2013) *Activiteitenrapport 2012*, Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen: Brussel.
- Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (2013) *De loonkloof tussen vrouwen en mannen in België, Rapport 2013*, Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, Algemene Directie Statistiek - Statistics Belgium en Federaal planbureau: Brussel.

- Interfederaal gelijkekansencentrum (2012) *"Diversiteitsbarometer Werk"*, Interfederaal gelijkekansencentrum: Brussel.
- Interfederaal gelijkekansencentrum (2014) *"Diversiteitsbarometer Huisvesting"*, Interfederaal gelijkekansencentrum: Brussel.
- Karsten L., Bekius E. & Dijkers T. (2011), 'Wonen in hoge dichtheid, ook iets voor gezinnen?', *Ruimte & Maatschappij*, vol.3, nr. 4.
- Lacourt I. (2007) "Wat is jouw project ? Socio-professionele inschakeling van cliënten in de Brusselse OCMW's", *Brussels Studies*, Nummer 5, 23 maart 2007.
- Lelubre M. (2012) "Toename van het aantal dakloze vrouwen in Brussel: een nader te onderzoeken evolutie", *Brussels Studies*, Nummer 62, 29 oktober 2012.
- Lemière S., Becker M., Berthoin G., Domingo P., Guergoat-Larivière M., Marc C., Maurage-Bousquet A. & Silvera R. (2013), *L'accès à l'emploi des femmes: une question de politiques*, Rapport d'une mission sur l'emploi des femmes réalisée à la demande du ministère des Droits des Femmes, IUT Paris Descartes : Parijs.
- Marc C. (2008) Flexicurité et réforme du marché du travail: Qualité des emplois et transitions d'activité des Femmes, *Travail et Emploi*, 113, janvier-avril 2008.
- Marissal P., Medina Lockhart P., Vanderhoff C., Van Hamme G. & Kesteloot C. (2006), *De socio-economische structuren van België: exploitatie van de gegevens over de werkgelegenheid van de socio-economische enquête van 2001*, project «Monografie: Werk», gefinancierd door het Federaal Wetenschapsbeleid in het kader van het programma «Atlas: valorisatie van de resultaten van de socio-economische enquête 2001»: Brussel.
- Martiniello M., Rea A., Timmerman C. & Wets J. (2013) Nouvelles migrations et nouveaux migrants en Belgique. Nieuwe migraties en nieuwe migranten in België, *Série Société et Avenir*, Federaal Wetenschapsbeleid, Academia Press: Gent.
- Meeus B., De Decker P. & Schuermans, N. (2013) *Toezicht en territorialiteit. Een exploratie van discoursen over de opvoedruimte*, Steunpunt Wonen, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap: Leuven.
- Meulders D., Humblet P., Maron L., Amerijckx G. (2010) Politiques publiques pour promouvoir l'emploi des parents et l'inclusion sociale, Politique scientifique fédérale, Academia Press: Gent.
- Meulders D., O'Dorchai S., Plasman R., Rycx F. (2011) *Gender in inkomen – Analyse et ontwikkeling van indicatoren*. Belgian Gender and Income Analysis (BGIA), Instituut voor Gelijkheid van Vrouwen en Mannen: Brussel.
- Nakano Glenn, E. (2002) *Unequal Freedom: How Race and Gender Shaped American Citizenship and Labor*, Cambridge and London, Harvard University Press: Harvard.
- Nationale Commissie voor de evaluatie van de wet van 3 april 1990 betreffende de zwangerschapsafbreking (2012) Nationale Commissie voor de evaluatie van de wet van 3 april 1990 betreffende de zwangerschapsafbreking. Verslag ten behoeve van het parlement 1 januari 2010 – 31 december 2012.
- Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel-Hoofdstad (2005) Eindrapport van het actie-onderzoek: "Gezondheid en huisvesting, de inbreng van huisartsen", Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie: Brussel.
- Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel-Hoofdstad (2010) Gezondheidsindicatoren van het Brussels Gewest 2010, Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie: Brussel.
- Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel-Hoofdstad (2012) *Derde evaluatierapport van het georganiseerde screeningsprogramma van borstkanker (2003-2010)*, Thematische dossiers, Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie: Brussel.
- Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel-Hoofdstad (2014) *Welzijnsbarometer 2014*, Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie: Brussel.
- Organisation Mondiale de la Santé (2004) *Guide des politiques et des services de santé mentale*. La situation de la santé mentale, OMS: Genève.
- Patel V. & Kleinman A. (2003) Poverty and common mental disorders in developing countries, *Bulletin of the World Health Organization* 2003 ; 81: pp. 609-615.
- Peeters H, Tavernier WD & Berghman J. (2013) Levensloop, pensioen en armoede bij oudere vrouwen: De impact van familietrajecten, loopbanen en pensioenregelgeving, Dans: Corijn M., Van Peer C. (Eds.) *Gezinstransities in Vlaanderen*, Studiedienst van de Vlaamse Regering, Brussel, pp. 235-263.
- Remacle A., Lucet C. & Avalosse H. (2011) La contraception des jeunes - Une évaluation de l'Agence intermutualiste, *Education Santé*, n° 273 december 2011.
- RTA asbl (2006) *Analyse transversale des études associatives portant sur les besoins des personnes handicapées et de leurs proches*, Analyse commanditée par L'Observatoire de l'Accueil et de l'Accompagnement des Personnes Handicapées du Conseil Consultatif de la COCOF, COCOF : Brussel.

- Slimbrouck A. (2012) *Actieonderzoek Netwerk van psychosociale begeleiders, PSB-net*, Rapport gefinancierd door het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel, SMES-B, Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie : Brussel.
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2013) *Sociale bescherming en armoede: een bijdrage aan politiek debat en politieke actie*, Tweejaarlijks verslag 2012-2013, Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting: Brussel.
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2014) *De versterkte degressiviteit van de werkloosheidsuitkering: impact op armoede*, Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting: Brussel.
- Suijkerbuijk H. (2014) *Groenboek over de toegankelijkheid van de gezondheidszorg in België*. Kluwer: Waterloo.
- Thys P., Mignolet D., Bernard N., Lemaire V., Slembrouck V., Jonkheere L. & Maelstaf H. (2012) *Studie over de mogelijkheden voor de erkenning van het solidair wonen*, POD Maatschappelijke Integratie: Brussel.
- UNESCO (2014) *Enseigner et apprendre. Atteindre la qualité pour tous*, Rapport mondial de suivi de l'EPT 2013-2014, Organisation des Nations Unies pour l'éducation, la science et la culture : Parijs.
- Valenduc G. (2014) *Temps partiel choisi, contraint ou de compromis: une analyse des données sur les raisons du temps partiel chez les femmes et les hommes*, Note d'éducation permanente de l'ASBL Fondation Travail-Université (FTU) n°2014-02.
- Vandecasteele I. et Lefebvre A. (2006) *De la fragilisation à la rupture du lien social: approche clinique des impacts psychiques de la précarité et du processus d'exclusion sociale*, *Cahiers de psychologie clinique*, 2006/1 n°26, p. 137-162.
- Van den Bosch et De Vil (2013) *De evolutie van de armoede bij ouderen nader bekeken*, Federaal planbureau: Brussel.
- Van Dooren G, Kuppens J., Druetz J., Struyven L. & Franssen A. (2011) *Sociale activering, tussen actief burgerschap en betaalde arbeid: een verkennend onderzoek naar de praktijk van sociale activering in de Belgische OCMW's*, POD maatschappelijke Integratie, HIVA - Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving, KU Leuven: Leuven.
- Van Lancker W. (2014) *To whose benefit? An empirical and comparative investigation into the (un)intended consequences of family policy in the social investment state*, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen, Departement Sociologie, Universiteit Antwerpen: Antwerpen.
- Vie féminine (2006) *Les femmes et l'emploi, la précarité institutionnalisée*, Vie féminine : Brussel.
- Vitali R. & Dekuyssche N. (2012) *Evaluatie van het systeem van het "referentieadres" voor daklozen en de toepassing ervan in de 19 gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: Adviesraad voor Gezondheids- en Welzijnzorg – Afdeling Sociale Actie*: Brussel.
- Wagener M., (2013) *Trajectoires de monoparentalité à Bruxelles: les femmes face aux épreuves de la parentalité*, Thèse de doctorat, Université catholique de Louvain (UCL) : Louvain la Neuve.
- Winters S. & Heylen K. (2013) *Kwaliteit en betaalbaarheid van wonen*, Steunpunt Wonen, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap: Leuven.
- World Health Organization, UCL Institute of Health Equity, 2013. *Review of social determinants and the health divide in the Who European Region: final report*. World Health Organization, Regional Office for Europe: Kopenhagen.

BIJLAGEN

1. METHODOLOGIE

WETTELIJK KADER: EEN GEGEVEN METHODOLOGISCH KADER

De inhoud van de ordonnantie 20/07/2006^[77] vormt een “methodologisch kader op zich” voor de opstelling van dit Thematisch Rapport, het tweede van de 5 katernen^[78] van het Armoederapport van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Dit kader creëert namelijk een **participatiedynamiek** voor het verzamelen van empirische gegevens. Net zoals voor alle andere thematische rapporten hebben wij dan ook een ontmoeting gehad met “personen die in armoede leven”.

Het thema “Vrouwen en armoede” werd voorgesteld door de leden van het Verenigd College die bevoegd zijn voor het Beleid inzake Bijstand aan Personen. Dit is een breed thema waardoor we gekozen hebben om in eenzelfde publicatie een grote hoeveelheid informatie^[79] samen te brengen, met een transversale benadering en een grote draagwijdte van de behandelde punten.

Dit rapport bevat bijgevolg informatie die enerzijds gaat **over bestaansonzekerheid en armoede in het algemeen** (vrouwen en mannen) en **anderzijds over bijzondere kenmerken met betrekking tot “vrouw worden”, sekserapporten en genderrapporten in het algemeen**.

Het uitgangspunt is de **multidimensionaliteit van het fenomeen “armoede”**^[80], waarbij wordt vastgehouden

aan **een analyse die, volledig in lijn met de Welzijnsbarometer 2014** (katern 1 van het Armoederapport), **de belangrijkste “domeinen van het leven” behandelt**. Wij hebben **de definitie van armoede uitgebreid tot het begrip “bestaansonzekerheid”** om de analyse ook toe te spitsen op **factoren en processen van groeiende bestaansonzekerheid**.

Wij hebben ons gebaseerd op een oude definitie van bestaansonzekerheid die luidt: “het ontbreken van één of meer zekerheden die ervoor zorgen dat personen en huishoudens hun basisverantwoordelijkheden op zich kunnen nemen en van hun fundamentele rechten kunnen genieten. De onzekerheid die daaruit voortvloeit, kan min of meer uitgebreid zijn en kan min of meer ernstige en definitieve gevolgen hebben. Zij leidt meestal tot grote armoede wanneer zij verschillende domeinen van het bestaan aantast” (J. Wresinski, 1987). Armoede wordt dan niet meer opgevat als een groep, een klasse of een structureel bepaalde toestand, maar veeleer als het product van vormen van onzekerheid en gecumuleerde bestaansonzekerheden. (Cingolani, 2005)

Daarom hebben wij gekozen voor deze definitie die het toepassingsgebied uitbreidt en die eveneens een licht werpt op “nieuwe vormen van armoede”.

Het is een poging om de zeer heterogene realiteit van bestaansonzekerheid en armoede bij de Brusselse vrouw weer te geven. Verschillende meer specifieke aspecten die wegens tijdsgebrek niet behandeld konden worden, worden vaak toegelicht in de bijdragen van de Gekruiste Blikken.

ALGEMENE METHODOLOGIE

Het onderzoek is gebaseerd op verschillende gegevensbronnen en verschillende soorten analyses: studie van de literatuur, wetenschappelijke brainstorming (met academici en onderzoekers), een studie van de cijfergegevens en indicatoren, individuele interviews en gesprekken in focusgroepen met vrouwen in situaties van bestaansonzekerheid en met terreinwerkers. Hieronder volgen de belangrijkste stappen.

Lancering van het terreinwerk

Wij hebben een aantal diensten geselecteerd en gecontacteerd op basis van een onderzoek van het aanbod en op basis van plaatsen die vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid bezoeken met zeer uiteenlopende behoeften en vragen. Om de diversiteit van de verschillende soorten diensten optimaal weer te geven, hebben wij de volgende criteria gehanteerd: middelgrote structuur (diensten die groot genoeg zijn om een algemeen beeld te geven); inhoud van de opdrachten; types sectoren en subsidiërende overheid (GGC, Cocof, VGC, VG); mogelijkheid

[77] Waarin met name het volgende wordt vermeld: “Art. 8. Het Verenigd College neemt de passende maatregelen om de participatie te optimaliseren in het proces beschreven in artikel 3 tot 7. Tot de betrokkenen behoren, op vrijwillige basis, de organisaties, verenigingen en personen die te maken hebben met de problematiek, zoals de OCMW’s, de publieke en private organisaties en verenigingen die actief opkomen tegen de bestaansonzekerheid, de armoede en de ongelijke toegang tot de rechten, alsook de personen die in armoede leven.” De ordonnantie bepaalt bovendien: “Art. 4: Het Verenigd College maakt een thematisch rapport over aan de Verenigde Vergadering. Dit rapport bestaat uit twee delen: 1. Bijdragen over de kenmerken van de armoede in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en over de armoedebestrijding; 2. Een rapport over een thema gekozen door het Verenigd College en samengesteld in overleg met de verenigingen waar armen het woord nemen.”

[78] Van 5 cahiers: “Art. 3. Het Verenigd College stelt om de twee jaar het Armoederapport van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest op. Dit rapport bestaat uit de jaarlijkse sociale barometer, het thematisch rapport, het Actieplan Armoedebestrijding en de synthese van het rondetafelgesprek”.

[79] Reeds bestaande informatie of informatie voortvloeiende uit onze enquête.

[80] We kunnen armoede definiëren aan de hand van objectieve elementen (inkomen en drempel van het armoederisico...) die a fortiori restrictief zijn en aan de hand van subjectieve elementen (zich in een situatie van bestaansonzekerheid bevinden waarin men geen toegang heeft tot dienstverlening, tot fundamentele domeinen van het leven...).

om snel/gemakkelijk focusgroepen te organiseren of om te helpen om vrouwen snel/gemakkelijk voor dergelijke focusgroepen samen te brengen; maximale diversiteit van de vertegenwoordigde sectoren; geografische spreiding; we kozen ervoor om niet in te gaan op de opdrachten van zeer gespecialiseerde diensten (genitale verminking, prostitutie...).

Voor de deelname van de betrokken actoren en om de specifieke kenmerken van vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid/armoede zo goed mogelijk weer te geven, hebben wij onze analyse gebaseerd op de ontmoeting met **twee soorten actoren**:

- **vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid/armoede**
- **professionals** die werkzaam zijn in de medische en sociale **eerstelijns bijstand**

Ons werk werd geleid door **twee onderzoeksvragen**:

- *Wat zijn de ervaringen van vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid/armoede?*
- *Wat omvat de sociale bijstand bij vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid/armoede?*

Zowel bij de gebruikers als bij de professionals hebben wij benadrukt dat de **deelname vrijwillig en anoniem** plaatsvindt om institutionele discoursen (vanuit een instelling of een dienst) en iedere vorm van gedwongen deelname aan de gesprekken te vermijden.

De ontmoete vrouwen

Wij hebben ontmoetingen gehad met vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid/armoede dankzij de hulp en de medewerking van professionals van Brusselse diensten en instellingen uit diverse sectoren (zie lijst).

Wij hebben met de vrouwen in totaal 18 gespreksreeksen gehad, namelijk 13 gesprekken in focusgroepen (met 3 tot 10 vrouwen) en 5 individuele interviews.

In totaal hebben we **66 vrouwen geïnterviewd**: tussen 22 en 88 jaar; geboren in België of elders; van Belgische of buitenlandse nationaliteit (Noord-Afrika, West-Afrika, Sub-Saharisch Afrika, Oost-Europa, Anatolië, Zuid-Amerika...); Franstaligen, Nederlandstaligen...; steuntrekkers van het OCMW, werkloosheidsgerechtigden, personen in opleiding, deeltijdse tewerkgestelden, voltijds tewerkgestelden, uitzendkrachten, werknemers met een onzekere baan of onzeker dienstverband, vrijwilligers, gepensioneerden, arbeidsongeschikte personen, huismoeders...; niet-moeders of moeders van één tot zeven kinderen; alleenstaande of samenwonende vrouwen; vrouwen die al dan niet gezinshoofd zijn; vrouwen als deel van een eenoudergezin of van een tweeoudergezin...; ongehuwde, gehuwde, gescheiden ouders...

We hebben eveneens systematisch een **vragenlijst aan de vrouwen** verstrekt. Het ging om een ondersteunde vragenlijst voor het verzamelen van gegevens zoals leeftijd, opleidingsniveau, eventuele studies en opleidingen, statuut of inkomen, burgerlijke staat... Deze vragenlijst heeft ons geholpen om de situatie en het "profiel" van de respondenten tijdens de analyse van de gesprekken beter te situeren.

De ontmoete professionals

Het standpunt **van professionals** werd eveneens in de analyse opgenomen, zoals de ordonnantie bepaalt. De professionals hebben onze vragen beantwoord vóór of na de gesprekken met vrouwen, wanneer wij aanwezig waren in hun diensten en instellingen. Zo hebben wij **9 individuele of groeps gesprekken** gehad.

Ook andere actoren zijn op onze uitnodiging ingegaan en naar de GGC gekomen om tijdens twee voormiddagen, aan de hand van getuigenissen, met elkaar in debat te gaan over de problematiek. Op die manier hebben wij twee groepen van eerstelijns professionals (maatschappelijk assistenten, psychologen, verpleegkundigen, straathoekwerkers, artsen, coördinatoren...) samengesteld afkomstig van verschillende diensten en organisaties.

Verloop van de interviews en analyses

Om de vrouwen te interviewen hebben wij een interviewleidraad samengesteld op basis van de onderzoeksvragen, de aanbevelingen van de wetenschappelijke brainstorming, inbrengen van de literatuur... , een leidraad die wij tijdens de interviews tamelijk strikt hebben gevolgd. Deze leidraad bevatte open en brede vragen maar ook specifiekere vragen om feiten over de situaties, over de trajecten van sociale bijstand, over budgetbeheer, over timemanagement, enz. (cf. Deel II en Deel III) te verzamelen. Bovendien hadden bepaalde vragen specifiek als doel vaststellingen te verzamelen over hoe bestaansonzekerheid/armoede ervaren wordt, reflecties te verzamelen over het idee 'bestaansonzekerheid' en 'armoede' en over de vraag of bestaansonzekerheid/armoede al dan niet als "een vrouwelijk fenomeen" gevoeld wordt en reflecties te verzamelen over het beleid (zie Deel I en Deel IV).

Wij hebben **de professionals** individueel of in groep verzocht om vragen te beantwoorden over vaak voorkomende problemen, over de plaatsen die vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid het vaakst bezoeken...

Wat betreft de groepen die wij hebben samengesteld zijn wij een beetje anders te werk gegaan. Zo hebben wij hen gevraagd om getuigenissen te brengen die, naar hun mening en volgens hun ervaring, het best bestaansonzekerheid en armoede bij vrouwen illustreert.

Wij hebben de inhoud geanalyseerd per vooraf vastgesteld thema (per levensdomein, per soort vraag...) of per thema

dat voortvloeit uit een algemene inductieve analyse met identificatie van enkele tendensen.

Beperkingen

Er moeten verschillende kanttekeningen gemaakt worden bij de methodologie en het onderwerp van dit thematisch rapport.

Vrouwen die onzichtbaar blijven

Merk eerst en vooral op dat wij alleen contact gehad hebben met vrouwen die diensten bezoeken. Heel veel vrouwen vragen niets: omdat ze er geen recht op hebben; omdat ze niet durven; omdat ze ontmoedigd zijn door de toenemende complexiteit van de procedures. Wij hebben een aantal vrouwen ontmoet maar wij beschikken niet over **voldoende informatie over de realiteit van de "onzichtbare" vrouwen**, die niet binnen het toepassingsveld van de sociale bijstand vallen noch voorkomen in de cijfergegevens (cf. Barometer 2014), ook al verstrekken verschillende liefdadigheids- en humanitaire actoren bijstand en/of zorg aan deze vrouwen.

Geen mannen

Wij hebben geen mannen geïnterviewd die in een situatie van armoede/bestaansonzekerheid verkeren.

Discoursen en plaatsen

De antwoorden worden steeds gesitueerd en geformuleerd vanuit een dienst met opdrachten en prioritaire acties die een impact hebben op de vrouwen, op hun discoursen, situaties en trajecten. De antwoorden worden steeds beïnvloed door de leefsituatie, de door de dienst verstrekte hulp, hun gemeenschappelijke moeilijkheden...

Omstandigheden van het gesprek

De collectieve gesprekken leiden soms tot groepslogica's (herhalingen, conflicten...) of tot hiërarchische en institutionele gevolgen of discoursen...

LIJST VAN DE DIENSTEN DIE GEHOLPEN OF DEELGENOMEN HEBBEN BIJ DE GESPREKKEN MET VROUWEN OF PROFESSIONALS

Lijst van de diensten die ons geholpen hebben om vrouwen te vinden die bereid waren om mee te werken aan de individuele gesprekken of aan de focusgroepen en/of die deelgenomen hebben aan de individuele interviews of aan de collectieve debatten met professionals.

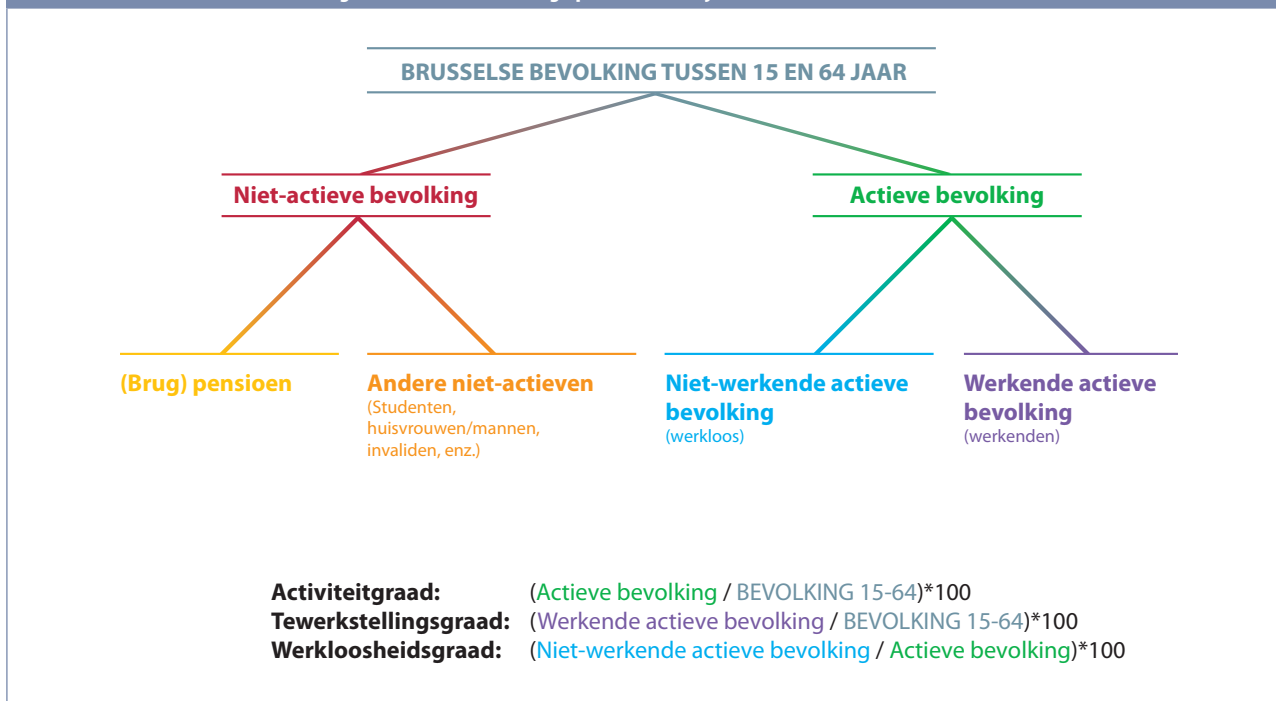
Gesprekken met professionals

Antenne ONE van Schaarbeek
 OCMW van Sint-Joost-ten-Node (sociale coördinatie)
 OCMW van Ukkel (dienst voor huishulp)
 OCMW van Etterbeek (Schuldbemiddelingsdienst)
 OCMW van Sint-Jan-Molenbeek (dienst voor socioprofessionele inschakeling)
 Espace P.
 Sint-Pietersziekenhuis (spoeddienst)
 Sint-Pietersziekenhuis (dienst materniteit)
 Instituut Machtens (Onderwijs voor sociale promotie van de gemeente Sint-Jans-Molenbeek)
 ISPAT (Insertion socioprofessionnelle Action Travail)
 Opvangtehuis Rue Verte
 Resto du Cœur in Laken
 Samenlevingsopbouw
 Service d'aide au logement social (SALS)
 Gemeentelijke dienst voor maatschappelijk welzijn - Dienst voor gezinsbijstand en ouderen (Ukkel)
 Sociale dienst van de wijken van Schaarbeek
 SeTIS Bxl asbl (Service de Traduction et d'Interprétariat en milieu Social Bruxellois)
 SOS VIOL
 Vakbond ACV Brussel-Halle-Vilvoorde
 Verbond van huurders Anderlecht Kuregem

Gesprekken met vrouwen

OCMW van Sint-Jan-Molenbeek (dienst voor socioprofessionele inschakeling)
 De Vaartkapoen
 De Schakel
 Groep INTRO vzw
 Flora asbl – vzw voor het project solidarir wonen (ULAC en La Maison Rue Verte)
 Home Victor Dupré
 Het Meervoud vzw
 Instituut Machtens (Onderwijs voor sociale promotie van de gemeente Sint-Jans-Molenbeek)
 ISPAT (Insertion socioprofessionnelle Action Travail)
 Nasci vzw
 Resto du Cœur in Laken
 Wijkmaatschappelijk werk 1030
 Vakbond ACV Brussel-Halle-Vilvoorde
 De Vogelzang

Schema 1 : De verschillende categorieën van de bevolking op actieve leeftijd

2. DEFINIËRING VAN DE ACTIVITEITS-, TEWERKSTELLINGS-, EN WERKLOOSHEIDSGRAAD

De activiteits-, tewerkstellings- en werkloosheidsgraad in het Brussels Gewest wordt berekend voor de mensen die in het Brussels Gewest wonen, ongeacht of ze in het Brussels Gewest werken of elders. Het schema hierboven toont hoe de actieve bevolking (tussen 15 en 64 jaar) verdeeld wordt in categorieën op basis waarvan de verschillende graden berekend worden.

De activiteitsgraad komt overeen met het aandeel personen op actieve leeftijd (tussen 15 en 64 jaar) die beschikbaar zijn op de arbeidsmarkt, of ze nu werken of werkloos zijn. Een lage activiteitsgraad kan dan bijvoorbeeld verklaard worden door een groot aandeel van de bevolking dat zogenaamd “inactief” is (bijvoorbeeld studenten, bruggepensioneerden, huismannen/vrouwen, invaliden,...).

De tewerkstellingsgraad is het aandeel van de bevolking op actieve leeftijd (tussen 15 en 64 jaar) dat werkt.

De werkloosheidsgraad toont het aandeel werklozen (beschikbaar op de arbeidsmarkt) in de actieve bevolking.

3. METHODE GEZONDHEIDSENQUÊTE

Dit hoofdstuk beschrijft de gezondheidstoestand en de tussenliggende sociale factoren die de gezondheidstoestand van vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid bepalen. Het bevat kwalitatieve gegevens die verkregen werden tijdens individuele en collectieve gesprekken met vrouwen in een situatie van bestaansonzekerheid en met actoren van het terrein. Verder bevat het kwantitatieve gegevens die voornamelijk afkomstig zijn uit de Gezondheidsenquête 2008 (Charafeddine et al., 2010). De berekeningen werden uitgevoerd door het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn. Tenzij dit expliciet vermeld wordt, zijn de in dit hoofdstuk voorgestelde cijfers van de enquête significant ($p < 0,05$) na weging en standaardisatie voor leeftijd op basis van de Europese standaardpopulatie van 1976.

Op basis van de Gezondheidsenquête kunnen de sociale gezondheidsongelijkheden gemeten worden aan de hand van verschillende indicatoren van de sociaaleconomische status zoals het opleidingsniveau en het inkomen. In dit hoofdstuk worden de ongelijkheden voorgesteld op basis van de kwintielen van het equivalent gezinsinkomen. In de vragenlijst komt het inkomen overeen met het totale nettomaandinkomen van het gezin (na aftrek van belastingen

en bijdragen) inclusief werk, werkloosheidsuitkering, pensioenen, vergoedingen, OCMW-steun, uitkeringen, beurzen, huurgelden, renten... Dit inkomen wordt gewogen volgens de samenstelling van het gezin (OESO-model): aan het eerste lid van het gezin wordt een gewicht toegekend van 1, aan gezinsleden van 14 jaar of ouder een gewicht van 0,5 en aan kinderen jonger dan 14 jaar een gewicht van 0,3. Het equivalent inkomen wordt verdeeld in 5 kwintielen, dit wil zeggen 5 groepen van gelijke grootte op Belgisch niveau. Het eerste kwintiel stemt overeen met de 20 % financieel armste huishoudens en het vijfde kwintiel betreft de 20 % van de huishoudens die de hoogste inkomens aangeven. Door rekening te houden met het equivalent inkomen kunnen de leeftijdsgebonden verschillen die voorkomen bij het gebruik van ongelijkheden op het vlak van opleidingsniveau gedeeltelijk uitgevlakt worden. Ouderen hebben vandaag de dag nog vaker een slechte gezondheid en zijn proportioneel lager opgeleid (Demarest et al., 2010).

Vrouwen, bestaansonzekerheid en armoede in het Brussels Gewest

BRUSSELS ARMOEDERAPPORT 2014

De inhoud en de timing van het Brussels armoederapport werden vastgelegd door de ordonnantie van de Verenigde Vergadering van de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie van 20 juli 2006. Het is de bedoeling het parlementair debat te voeden op basis van verschillende soorten informatie in verband met armoede en armoedebestrijding. Het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn werd belast met de uitwerking van het armoederapport.

Het Brussels armoederapport is een politiek proces dat steunt op de uitwerking van vijf katernen en de informatie die deze bevatten: "de Welzijnsbarometer", het "Thematisch rapport", de "Gekruiste blikken", het "Actieplan armoedebestrijding" en tot slot de "Synthese van de rondetafel". Binnen dit kader en op basis van deze rapporten formuleert de Verenigde Vergadering aanbevelingen met betrekking tot de strijd tegen armoede.

Deze publicatie is gewijd aan de problematiek van bestaansonzekerheid en armoede bij de Brusselse vrouwen. Ze bevat twee katernen van het Brussels armoederapport.

1. Het eerste deel is het "*Thematisch rapport*" (tweede katern van het armoederapport). Dit deel is het resultaat van een participatief proces zoals voorzien in de ordonnantie. Dankzij de vele getuigenissen van vrouwen en hulpverleners krijgt de lezer inzicht in de leefwereld van vrouwen in een bestaansonzekere situatie/armoede.
2. Deel twee zijn de "*Gekruiste blikken*" (derde katern van het armoederapport). Dit deel werd geschreven door Brusselse observatoria, referentiecentra en federaties van centra en diensten. Ook zij buigen zich over de armoedeproblematiek en bestaansonzekerheid bij vrouwen.

www.observatbru.be

Dit document is ook beschikbaar in het Frans.

Ce document est également disponible en français sous le titre :
**"Femmes, précarités et pauvreté en Région bruxelloise.
Rapport bruxellois sur l'état de la pauvreté 2014"**